

ISSN 2616-7948 (print)

ISSN 2617-1244 (online)

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

2020 #2 (6)

UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Видається з 2018 року

Scientific journal

Issued two times per year

Published since 2018

Київ | 2020 | Київський національний
університет культури і мистецтв
Kyiv | 2020 | Kyiv National University
of Culture and Arts

Друкується за ухвалою Вченої ради
Київського національного університету
культури і мистецтв
(протокол №5 від 01.12.2020)

Журнал друкується на підставі Свідоцтва про
державну реєстрацію друкованого засобу інформації
(серія КВ № 23123-12963р від 25 січня 2018 року),
виданого Міністерством юстиції України

Поплавський М. М., д-р пед. н., проф. (головний редактор)
Editor-in-Chief: **Mykhailo Poplavskyy**, Doctor of Sciences (Pedagogics), Prof.

Тимошик М. С., д-р філол. н., проф. (заступник головного редактора)
Deputy Editor-in-Chief: **Mykola Tymoshyk**, Doctor of Sciences (Philology), Prof.

Редакційна колегія:

Балаклицький Максим — д-р н. із соц. комунік., проф.;
Банкаускайте-Серейкене Габія — д-р гуманітаристики, проф. (Вільнюський ун-т, Литва);
Галич Валентина — д-р філол. н., проф.;
Гарачковська Оксана — д-р філол. н., проф.;
Горбань Юрій — канд. культурології, доц.;
Гуменюк Тетяна — д-р філос. н., проф.;
Житарюк Мар'ян — д-р філол. н., проф.;
Зикун Наталія — д-р н. із соц. комунік., проф.;
Іваненко Володимир — д-р філософії, президент Українського університету у Вашингтоні (США);
Олтаржевський Дмитро — д-р н. із соц. комунік., доц.;
Купріянович Григорій — канд. іст. н. (Підляський Науковий Інститут, Польща);
Лизанчук Василь — д-р філол. н., проф.;
Поплавський Михайло — д-р пед. н., проф.;
Соболь Валентина — д-р філол. н., проф. (Варшавський ун-т, Польща);
Тимошик Микола — д-р філол. н., проф.;
Трач Юлія — канд. пед. н., проф.;
Уцина Валентина — д-р філол. н., проф.;
Якубовська-Кравчик Катажина — д-р філософії (Варшавський ун-т, Польща).

Адреса редакції:

Кімн. 917, вул. Є. Коновальця, 36
Київський національний університет
культури і мистецтв, м. Київ, 01133

Тел./tel.: +38 (096) 104 79 53
e-mail: ukrinfoprostir@gmail.com

Журнал зареєстровано та індексується в наступних науково-метричних базах даних і каталогах:

Index Copernicus, Academic Resource Index, PKP Index, BASE, Crossref, Google Scholar, Academia, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), ResearchGate, ResearchBib, Journal Factor, Worldcat, Каталоги НБУВ (IRBIS-NBUV), Наукова періодика України (УРАН).

**Редакція залишає за собою право на редагування текстів, яке не змінює позиції автора.
Автор несе відповідальність за фактичний виклад матеріалу.**

Editorial Board:

Maksym Balaklytskyi — Doctor of Social Communications, Prof.;
Gabija Bankauskaite-Sereikiene — Doctor of Humanities, Prof., (Vilnius university, Lithuania);
Valentyna Halych — Doctor of Philology, Prof.;
Oksana Harachkovska — Doctor of Philology, Prof.;
Yurii Horban — PhD in Cultural Studies, Associate Prof.;
Tetiana Humeniuk — Doctor of Philosophy, Prof.;
Marian Zhytariuk — Doctor of Philology, Prof.;
Natalia Zykun — Doctor of Social Communications, Prof.;
Volodymyr Ivanenko — Doctor of Philosophy, the President of the Ukrainian University in Washington (USA);
Dmytro Oltarzhevskyy — Doctor of Social Communications, Associate Prof.;
Hryhoriy Kupriianovych — Doctor of History (Podlachian Research Institute, Poland);
Vasyl Lyzanchuk — Doctor of Philology, Prof.;
Mykhailo Poplavskyy — Doctor of Sciences (Pedagogics), Prof.;
Valentyna Sobol — Doctor of Philology, Prof. (University of Warsaw, Poland);
Mykola Tymoshyk — Doctor of Sciences (Philology), Prof.;
Yulia Trach — PhD in Pedagogy, Prof.;
Valentyna Ushchyna — Doctor of Philology, Prof.;
Katazhyna Yakubovska-Kravchuk — Doctor of Philosophy (University of Warsaw, Poland).

Editorial office address:

Office 917, 36 Ye. Konovalets Street
Kyiv National University
of Culture and Arts, Kyiv, 01133

ЗМІСТ

CONTENT

Від редколегії	6	The editorial board's address
The editorial board's address	8	Від редколегії

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

ACTUAL ISSUES OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Михайло Поплавський Культурні проекти як інструменти цифрової дипломатії	12	Mykhailo Poplavskyi Cultural Projects as Digital Diplomacy Tools
Микола Тимошик Дисципліна «Основи редагування» в подоланні журналістики безграмотності і примітивізму: проблема практики ЗМІ очима студентів факультету журналістики КНУКіМ	23	Mykola Tymoshyk Discipline «Editing basics» in overcoming the journalism of illiteracy and primitivism: the problem of mass media practice through the students eyes of the Journalism Faculty of KNUKiM
Yuri Bender Games with frontiers: identity politics in Eastern Ukraine	49	Юрій Бендер Ігри з кордонами: політика ідентичності у Східній Україні

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СУЧАСНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ

THEORY AND PRACTICE OF CONTEMPORARY JOURNALISM AND PUBLISHING

Олена Ковальчук Екологічна проблематика в загальноукраїнських газетах: спільне та відмінне	72	Olena Kovalchuk Environmental issues in Ukrainian newspapers: common and different
--	----	--

Олена Погрібна
Українськомовні аудіокниги:
види, функції, асортимент,
переваги й недоліки | 83 | Olena Pohribna
Ukrainian-language audiobooks:
types, functions, range, advantages
and disadvantages |
|---|----|---|

ІСТОРИЯ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА КНИГОВИДАННЯ HISTORY OF JOURNALISM AND BOOK PUBLISHING

Олександр Галич
Журнал «Киевская Старина»
в мемуарній рецепції С. Єфремова	102	Oleksandr Halych
«Kievskaya Starina» magazine
in S. Efremov memorial reception
Олександр Колянчук
Освітня, пресова та видавнича
діяльність української еміграції
в Польщі у 20-х роках ХХ ст.	119	Oleksandr Kolianchuk
Educational, press and publishing
activities of Ukrainian emigration in
Poland in the 20s of the XX century
Михайло Скорик
«Журналіст мусить бути
бійцем, а не лакеєм»: принцип
публіциста-шістдесятника
Матвія Шестопала	139	Mykhailo Skoryk
«A journalist must be a fighter,
not a footman»: the principle
of the journalist-sixtier
Matvii Shestopal

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ PUBLIC RELATIONS

Лариса Кочубей
Медіарепутація органів державної
влади в Україні: антикризовий
інструментарій | 152 | Larysa Kochubey
Government authorities'
media-reputation in Ukraine:
anti-crisis tools |
|--|-----|--|

ДОКУМЕНТИ З ДІАСПОРНИХ АРХІВІВ
DOCUMENTS FROM DIASPORA ARCHIVES

Микола Тимошик
Незнані раритети про свободу преси в СРСР та про історію української студентської преси	170	Mykola Tymoshyk
Unknown rarities about press freedom in the USSR and about Ukrainian student's press history
Іван Багрянний
Про свободу слова, совісті і преси за залізною заслоною (З нагоди конгресу вільної преси в Берліні)	175	Ivan Bahrianyi
On freedom of speech, conscience and the press behind the Iron Curtain (On the occasion of the Congress of the Free Press in Berlin)
Аркадій Животко
Дев'ятьдесять років української студентської преси	182	Arkadii Zhyvotko
Nine-ten years of the Ukrainian student press

РЕЦЕНЗІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ
REVIEWS, PRESENTATIONS

Микола Тимошик
Журнал «Українська культура» відроджено | 194 | Mykola Tymoshyk
«Ukrainian Culture» Magazine has been revived |
|--|-----|---|

Від редколегії

Шановний читачу!

Друге цьогорічне число «Українського Інформаційного Простору» (шосте від початку офіційної реєстрації журналу) з'являється у світ наприкінці 2020 року. На цю пору українці вже відзначили чергову річницю початку Революції Гідності. Їй натепер виповнилося сім років.

Строкатою та неоднозначною постає загальна картина поступу Української держави у світлі такої події від українських ЗМІ. Про глибину та об'єктивність інформації, яка цілодобово поширюється на загал уже сформованими каналами, не доводиться говорити. Передусім тому, що більшість редакцій і загальнонаціональних, і місцевих газет, журналів, радіо- та телеканалів після нещодавно завершеного процесу їхнього роздержавлення опинилися у власності олігархів, а голос політично незалежної якісної журналістики, яка прагне дотримуватися європейських стандартів, із об'єктивних причин в Україні все ще слабкий.

На цьому зокрема наголошує зовнішньополітична служба Єврокомісії, яка стало оприлюднює щорічний звіт із оцінкою українських реформ. Із опублікованого 1 грудня німецькою газетою «Deutsche Welle» огляду 26-сторінкового звіту домінує однозначна думка: темп реформ в Україні впродовж 2020 року знизився у порівнянні з останніми місяцями 2019 року.

У документі також оцінюється й ситуація із журналістикою в Україні. З прикрістю констатується зокрема наявність таких тенденцій: не припиняються фізичні напади на журналістів; продовжується ганебна практика залякування представників масмедіа; посилюється домінування в національному медіаландшафті значного масиву ЗМІ, котрі перебувають у власності олігархів за умов, що єдиний канал Суспільного мовлення й далі залишається недофінансованим (<https://www.dw.com/uk/>).

Цілком очевидно, що в питанні додаткових небезпек для діяльності журналістів у нашій країні Європі добре відомі результати проведеного нещодавно Національною спілкою журналістів спільно з партнерськими громадськими організаціями моніторингу «Індекс фізичної безпеки журналістів України»: від початку поточного року тут журналісти піддалися фізичній агресії 45 разів. Цифра небувала для країни, що прагне стати на шлях демократичного розвитку.

У політичних і державницьких колах українського істеблішменту не могла залишитися непоміченою заява високого представника Євросоюзу Жозепа Борреля, яку поширили ЗМІ 25 березня. Ось промовиста фраза авторитетного політика із цієї заяви, що слугує певним

сигналом для влади: «Свобода інформації є киснем демократії, а незалежні медіа мають вирішальне значення в зусиллях України щодо забезпечення стійкого інформаційного простору та активного громадянського суспільства».

Залишається неясною доля закону «Про медіа». Після оприлюднення проекту цього закону та невдалих спроб обговорення його в сесійній залі Верховної Ради до урядових кабінетів посипалася низка заяв і протестів від громадськості, відомих журналістів із чіткими сигналами. Суть їх зводилася до такої тези: держава невинувато посилює регулювання діяльності медіа, що неминуче стане наступом влади на свободу слова в Україні; запропоноване нардепами скасування низки діючих законів призведе до звуження прав журналістів.

Суголосними означенням вище проблемам українського інформаційного простору в контексті його взаємозв'язку із загальноєвропейським є більшість публікацій цього числа.

Передусім привертаю увагу читачів до статті «Ігри з кордонами: Політика ідентичності в Східній Україні». Її автор — журналіст за фахом, магістр міжнародних відносин Кембриджського університету (Велика Британія), відомий у світі оглядач газети «Financial Times» Юрій Бендер. Він має українське коріння й упродовж останніх років активно досліджує ситуацію на Донбасі, звідки походить його батько. Емпіричним матеріалом для цього дослідження слугували публікації українських та світових ЗМІ довкола неоголошеної російсько-української війни та численні інтерв'ю, проведені автором безпосередньо в цій гарячій точці Східної України.

Цікавий і маловивчений об'єкт для з'ясування ролі засобів масової інформації в реалізації культурних ініціатив обрав професор М. Поплавський для статті «Культурні проекти як інструменти цифрової дипломатії». Ідеться про зініційований і успішно проведений ним телемарафон «Пісня об'єднує нас», що увійшов до «Книги рекордів Гіннеса». Проект цей може слугувати зразком підтримки пресою, телебаченням і соціальними межами важливої культурологічної акції.

Проблематика медіа репутації органів української державної влади представлена статтею професорки Лариси Кочубей у розділі «Зв'язки з громадськістю».

Розділ «Теорія і практика сучасної журналістики та видавничої справи» презентує свіжі наукові напрацювання наших активних авторів — доцента з Черкас Олени Погрібної та молодого кандидата наук Олени Ковальчук.

Маловідомі сторінки історії української журналістики та її знакових постатей відкривають невтомні дослідники пресових підшивок та архівних документів професор Олександр Галич із Рівного та журналіст Михайло Скорик із Києва.

У розділі «Документи з діаспорних архівів» — два своєрідні відкриття. Цим повертаємо з небуття два невідомі в Україні тексти. Це передусім полум'яне публіцистичне слово Івана Багряного «Про свободу слова, совісті і преси за залізною заслоною», актуальність якої ще більше загострилася за умов неоголошеної Росією гібридної війни проти українців, зосібно й на інформаційному полі. Також розвідка Аркадія Животка «Дев'ятьдесят років української студентської преси», як не опублікований із технічних причин розділ його легендарної «Історії української преси», що побачила світ за нелегких умов еміграційної дійсності 1946 року. Сама стаття більш, ніж сімдесят літ чекала свого повернення в Україну в рідкісній на сьогодні машинописній підшивці мюнхенського журналу «Студентський Шлях».

**Микола Тимошик,
заступник головного редактора
«Українського Інформаційного
Простору»**

The editorial board's address

Dear Reader!

This year's second issue of «Ukrainian Information Space» (the sixth since the official journal registration) will be published at the end of 2020. At this time, Ukrainians have already celebrated the seventh anniversary of the Revolution of Dignity beginning.

The general picture of the Ukrainian state's progress in the light of such an event from the Ukrainian media point is variegated and ambiguous. There is no need to talk about the depth and objectivity of information, which is disseminated around the clock through the already established channels. First of all, because most editorial offices of national and local newspapers, magazines, radio and TV channels, after the recently completed process of their privatization, became the property of oligarchs, and the voice of politically independent quality journalism, which seeks to adhere to European standards, for objective reasons in Ukraine is still weak.

European External Action Service, which has been publishing an annual report assessing Ukraine's reforms, constantly emphasizes this case. The 26-page report published by the German newspaper «Deutsche Welle» on December 1 is dominated by the unequivocal opinion that the pace of reforms in Ukraine in 2020 has slowed down compared to the last months of 2019.

The document also assesses the situation with journalism in Ukraine. It is sad to note, in particular, the presence of the following tendencies: physical attacks on journalists do not stop; the shameful practice of mass media representatives' intimidation continues; the dominance of a large array of media owned by oligarchs in the national media sphere is growing, provided that the single channel of Public Broadcasting remains underfunded (<https://www.dw.com/uk/>).

It is obvious that the case of additional dangers for journalists' activities in our country is represented in the recent monitoring results of the «Index of Physical Security of Ukrainian Journalists» conducted by the National Union of Journalists together with partner public organizations and are well known in Europe. Since the beginning of this year, journalists in Ukraine have been subjected to physical aggression 45 times. The number is unprecedented for a country seeking to embark on the path of democratic development.

The political and state circles of the Ukrainian establishment could not unnoticed the statement of Josep Borrell, High Representative of the European Union, which was spread by the media on March 25. Here is an eloquent phrase of an authoritative politician from his statement, which serves as a signal to the authorities: «Information freedom is the oxygen of democracy, and independent media are crucial in Ukraine's efforts to ensure a sustainable information space and an active civil society.»

The fate of the law «On the media» remains unclear. Following the promulgation of the draft law and unsuccessful attempts to discuss it in the Verkhovna Rada's session hall, a number of statements and protests from the public, well-known journalists with clear signals, poured into government cabinets. Their essence was reduced to the following thesis: the state unjustifiably tightens the regulation of the media activity, which will inevitably be an attack by the authorities on freedom of speech in Ukraine; the repeal of a number of existing laws proposed by people's deputies will lead to a narrowing of journalists' rights.

Most of the publications in this issue agree with the above-mentioned problems of the Ukrainian information space in the context of its relationship with the European one.

First of all, I draw readers' attention to the article «Games with Frontiers: Identity Politics in Eastern Ukraine.» Its author is Yuri Bender, a journalist by profession, Master of International Relations of Cambridge University (UK), a world-famous columnist for the «Financial Times». He has Ukrainian roots and in recent years has been actively researching the situation in Donbas, where his father comes from. Empirical material for this study was the publications of Ukrainian and world media around the undeclared Russian-Ukrainian war and numerous interviews conducted by the author directly in this hot spot of Eastern Ukraine.

Professor M. Poplavskiy chose an interesting and little-studied object for clarifying the role of the mass media in the implementation of cultural initiatives for the article «Cultural projects as tools of digital diplomacy.«It is about the initiated and successfully conducted telethon «Song unites us», which was included in the «Guinness Book of Records». This project can serve as a model of support by the press, television, and social boundaries of an important cultural event.

The issue of state authorities' media reputation in Ukraine is presented in the article of Professor Larysa Kochubey, in the section «Public Relations».

The section «Theory and Practice of Modern Journalism and Publishing» presents the latest research of our active authors — Associate Professor from Cherkasy Olena Pohribna, and young Ph.D. Olena Kovalchuk.

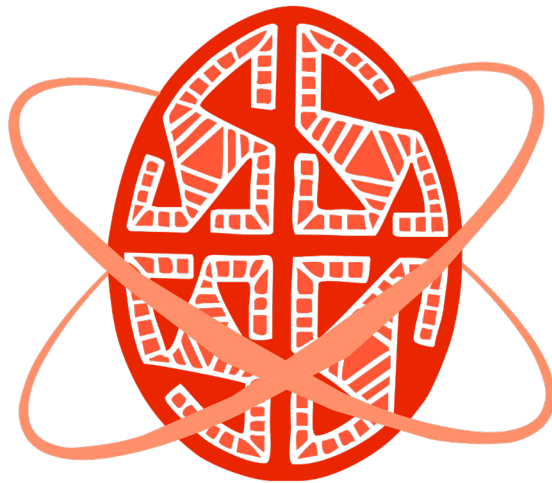
Obscure pages in the history of Ukrainian journalism and its iconic figures are opened by tireless researchers of press binders and archival documents, Professor Oleksandr Halych from Rivne and journalist Mykhailo Skoryk from Kyiv.

In the section «Documents from diaspora archives» we present two peculiar discoveries. This brings back from oblivion two texts unknown in Ukraine. Ivan Bagryany's fiery publicist speech «On freedom of speech, conscience and the press behind the iron curtain». Arkadii Zhyvotko's research «Ninety Years of Ukrainian Student Press».

**Mykola Tymoshyk,
Deputy Editor-in-Chief
of "Ukrainian Information Space"**

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ**

ACTUAL ISSUES
OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

УДК 316.74:78]:[008:327.82-028.63

Культурні проєкти як інструменти цифрової дипломатії

Михайло ПОПЛАВСЬКИЙ

д-р пед. наук, проф.

Київський національний
університет культури і мистецтввул. Є. Коновальця, 36,
01601, Київ, Україна

e-mail: pomm20180326@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-8234-8064

© Поплавський М., 2020

Мета статті — з'ясування ролі медіа у реалізації культурних ініціатив як ефективних інструментів цифрової дипломатії. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні загальнонаукових принципів пізнання соціокультурних процесів, а також міждисциплінарного підходу у сфері культурології і менеджменту. Наукова новизна полягає в доведенні ролі культурних проєктів як ефективних інструментів цифрової дипломатії. Результати та висновки. Наголошено на вкрай високій значущості в сучасних соціокультурних процесах медіа, що впливає на сприйняття громадськістю соціокультурної реальності і задає моделі культурної поведінки. Це робить медіа важливим інструментом цифрової дипломатії, в реалізації якої особливу роль відіграють культурні проєкти, ініційовані недержавними структурами з використанням потенціалу мережі Інтернет. Наведено дані звіту Digital 2020, згідно з яким кількість осіб, які користуються інтернетом, невпинно зростає і глобальна комунікація може стати всеохоплюючою за умови збереження наведеної у звіті динаміки. Це вимагає врахування в реалізації культурних проєктів можливостей глобальної мережі, зокрема медіа як ефективних інструментів цифрової дипломатії. На прикладі мегапроєкту «Пісня об'єднує нас» звернено увагу на потребу популяризації багатого надбання українського народу, зокрема із залученням інтернет-ЗМІ, які є активним актором формування соціокультурного простору, слугуючи не лише засобом передавання інформації, а й механізмом становлення особливої реальності — медіа-простору. Зроблено висновок, що реалізація заходів публічної дипломатії з використанням інтернет-ЗМІ, як одного із головних засобів організації інформаційного співтовариства, сприяє залученню ширшого кола структур до лобювання українських інтересів у новому глобальному світі, дає змогу на більш системній основі забезпечувати комунікацію з населенням країни тощо. Сьогодні цифрова дипломатія перетворюється на потужний інструмент реалізації значної кількості цілей публічної дипломатії. Вперше в історії традиційної дипломатії цифрові технології стали відігравати основну, а не допоміжну роль. Виразним прикладом впливу на розвиток культурного різноманіття, сприяння інтеграції суб'єктів культурної діяльності є телемарафон «Пісня об'єднує нас» — зразок підтримки необхідної культурної активності, привертання уваги до актуальних проблем соціокультурного розвитку, створення сприятливих умов для саморозвитку культурного життя за допомогою активізації креативного середовища.

Ключові слова: медіа, інтернет, культурний проєкт, телемарафон «Пісня об'єднує нас», цифрова дипломатія.

CULTURAL PROJECTS AS DIGITAL DIPLOMACY TOOLS

Mykhailo Poplavskiy

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Konovalets str., 01133, Kyiv, Ukraine
e-mail: pomm20180326@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8234-8064

The purpose of the article is to clarify the media's role in the cultural initiatives implementation as effective tools of digital diplomacy. The research methodology is based on the application of general scientific principles of socio-cultural processes knowledge, as well as an interdisciplinary approach in the field of Cultural Studies and Management. The scientific novelty lies in proving the role of cultural projects as effective tools of digital diplomacy. In results and conclusions, the emphasis is placed on the extremely high importance of the media in modern social and cultural processes, influencing public perception of social and cultural reality, thus, setting cultural behaviour models. This makes the media an important tool of digital diplomacy, with non-governmental organizations' initiative, using the potential of the Internet, playing a special role in the cultural projects implementation. The data of the Digital 2020 Report shows that the number of people using the Internet is constantly growing, therefore with the presented dynamics maintained, the global communication can become comprehensive. Thus, cultural projects implementation requires taking into account the capabilities of the global network, in particular, the media as effective tools of digital diplomacy. For example, the "Song unites us" mega-project has drawn attention to the need of promoting the Ukrainian people's rich heritage, in particular, with the involvement of online media, being active actors in social and cultural space and serving not only as a means of transmitting information, but also as a mechanism for the special reality formation — the media space. It is concluded that by using the Internet media as one of the main means of organizing the information community, the public diplomacy promotes the involvement of a wider range of structures to lobby Ukrainian interests in the new global world, allows a more systematic communication with the population. Today, digital diplomacy is becoming a powerful tool for achieving a significant number of goals of public diplomacy. For the first time in the history of traditional diplomacy, digital technologies have begun to play a primary rather than an ancillary role. A clear example of influencing the cultural diversity development, promoting the cultural actors' integration is the "Song unites us" telethon — a sample of supporting the necessary cultural activity, drawing attention to current issues of social and cultural development, creating favourable conditions for cultural life environment self-development by activating the creative environment.

Keywords: media, Internet, cultural project, telethon "Song unites us", digital diplomacy.

Вступ

В інформаційному просторі стрімкий технологічний розвиток призвів до виникнення феномена медіаконвергенції: появи нового типу ЗМІ — медіа, відмітними особливостями якого є не лише значне здешевлення вартості виробництва інформації, а й інтерактивний контент, безпрецедентна оперативність створення повідомлень і майже безмежність поширення новин. Інтенсивний характер має й проникнення медіа в повсякденність, що зумовлює збільшення залученості громадськості в інформаційні та соціокультурні процеси. Створюючи повсюдний віртуальний інформаційний простір, медіа впливають на сприйняття громадськістю соціокультурної реальності і задають моделі культурної поведінки, що визначає вкрай високу значущість медіа в сучасних культурних процесах. Це робить сучасні медіа важливим інструментом цифрової дипломатії (або інтернет-дипломатія, дипломатія соціальних мереж, Web 2.0-дипломатія) — створення іміджевої привабливості держави з використанням медіаінструментів як елементів «м'якої сили», «інформаційного впливу» тощо. Країни світу по-різному визначають пріоритети в концептуальних підходах до «м'якої сили», але спільним для них є використання саме сучасних медіа, особливо глобальних, для розширення, зокрема, культурної присутності країни за рахунок розміщення радіо- і телепередач в мережі Інтернет, поширення у відкритому доступі різноманітної інформації, у тому числі про культурні проекти, та ін. Значення останніх для вдосконалення механізмів реалізації культурної політики в умовах соціокультурної трансформації неухильно зростає, відтак український досвід, пов'язаний із впровадженням проєктної діяльності в соціокультурну практику, вимагає пильного вивчення й аналізу позитивних практик, особливо в контексті все більше розширюваної системи масових комунікацій.

Огляд останніх публікацій і досліджень

Засобам масової комунікації як одного з ключових інститутів впливу на перебіг соціокультурних процесів, що забезпечують упорядкованість і контроль, присвячені праці представників Франкфуртської школи Т. Адорно і М. Хоркхаймера (Хоркхаймер & Адорно, 1997), а також автора теорії комунікативної дії і публічної сфери Ю. Хабермаса (Хабермас, 2001). Суттєвий внесок у розуміння сутності функціонування сучасних медіа було зроблено М. Маккомбсом (McCombs, 1997), який сформулював гіпотезу «встановлення порядку денного» (agenda-setting).

Феномен цифрової дипломатії уже не одне десятиліття є об'єктом вивчення зарубіжних дослідників політичної комунікації, оскільки саме в політичній сфері наслідки реалізації технологій цифрової дипломатії є найбільш відчутними — це праці таких дослідників,

як: Дж. Браун і П. Дугід (Brown & Duguid, 2017), Ф. Фукуяма і К. Вагнер (Fukuyama & Wagner, 2000), К. Булега та І. Чарських (2018) та ін. Напрями роботи та інструменти цифрової дипломатії розглянуто у праці Л. Пермякової (Пермякова, 2012). Використанню соціальних мереж, зокрема платформи Global Ukraine, у культурній дипломатії присвячено праці О. Шемаєва і Г. Шемаєвої (2020), Л. Літри і Ю. Кононенко (2013), К. Середи та І. Габро (2018). Особливості комунікації і багатий ресурсний потенціал соціальних мереж розглядаються у працях Л. Савицької (2016) та ін. Але є брак публікацій, присвячених конкретним культурним проектам цифрової дипломатії, що актуалізує потребу аналізу можливостей і ролі медіа та віртуального інформаційного простору у процесах формування іміджу України на світовій арені.

Мета статті — з'ясування ролі медіа у реалізації культурних ініціатив як ефективних інструментів цифрової дипломатії.

Виклад основного матеріалу

«М'яка сила» як явище існувала багато століть, однак лише у 80-х роках ХХ ст. стало чітко зрозуміло, що, на відміну від військової чи економічної сили, вона не змушує, а привертає цінностями, культурою, історією, які «подаються» м'яко, захоплено, за допомогою яскравих образів і персонажів, що викликають захоплення у публіки. Серед інструментів «м'якої сили», крім роботи організацій громадянського суспільства та ін., — діяльність глобальних масових комунікацій, які набувають усе більшого значення у сучасній світовій культурній політиці. Безперечно, інтернет об'єднує глобальні інформаційні потоки і робить практично миттєвими, роблячи другорядними чинники простору і часу комунікації. Як засіб комунікації інтернет дає змогу одночасно спілкуватися з однією людиною або групою людей, забезпечує глобальну публікацію і миттєве поширення інформації. При цьому рівень комунікативної підготовки і медіаграмотності учасників комунікації, як і у випадку з часом і простором, стає другорядним показником.

Інтернет став невід'ємною частиною не лише соціокультурного життя, а й глобальних політичних процесів. Він впливає на розвиток подій і ставлення до них всередині країни і на відносини між державами, інакше кажучи, впливає на зміст і форму дипломатії. Швидкість і масштаб поширення інтернету вражає: згідно зі щорічним звітом про стан цифрового середовища Digital 2020, підготовленим аналітичним агентством We Are Social спільно з SMM-платформою Hootsuite (Kemp, 2020), станом на початок 2020 року інтернетом користуються понад 4,5 мільярда людей, а це на 7% більше торішнього значення (+ 298 мільйонів нових користувачів у порівнянні з даними на січень 2019 року). У січні 2020 року в світі налічувалося 3,80 мільярда користувачів соціальних мереж, мобільними телефонами користуються більше 5,19 мільярда осіб — приріст на 124 мільйони

(2,4%) за останній рік. Майже 60% світового населення вже онлайн, а кількість тих, хто користується соціальними мережами, за прогнозами We Are Social, у 2020 році мала б скласти половину всіх людей на планеті. Аудиторія соцмедіа виросла на 9% у порівнянні з 2019 роком (це 321 мільйон нових користувачів за рік). Якщо така динаміка збережеться, то, з урахуванням того, що щорічний приріст населення (за даними ООН, становить 82 млн осіб) («*Чисельність населення Землі*», 2020) на 20% нижчий за щорічне зростання кількості користувачів мобільного зв'язку і більше ніж учетверо нижче за збільшення аудиторії інтернету, глобалізація інтернет-комунікації стане всеосяжною (щоправда, з урахуванням усіх можливих обмежень за віком, доступом, заборонами на рівні держави тощо).

За даними того ж звіту (Kemp, 2020), середньостатистичний користувач проводить в інтернеті 6 годин 43 хвилини щодня. Це на 3 хвилини менше, ніж рік тому, але як і раніше становить понад 100 днів на користувача на рік. Якщо залишити близько 8 годин на добу на сон, це означає, що зараз понад 40% часу свого часу люди проводять в інтернеті. На мобільні телефони тепер припадає більше половини часу, який люди проводять в інтернеті — 50,1%. Приблизно половину з 3,7 годин на день, які люди проводять з мобільними в руках, вони витрачають на додатки соціальних мереж і месенджери. Це означає, що на ці платформи витрачається стільки ж часу, скільки на іншу мобільну активність. Зокрема, кількість активних користувачів Facebook на місяць уже перевищила 2,5 мільярда. У TikTok — 800 мільйонів активних користувачів на місяць, завдяки чому ця соціальна мережа піднялася на шосте місце в глобальному рейтингу мобільних додатків за кількістю активних користувачів за 2019 рік. TikTok все ще відстає від WhatsApp, Facebook, WeChat і Instagram, але вже випереджає всі інші соціальні платформи. У сукупності глобальна аудиторія інтернету буде онлайн 1,25 мільярда років за один тільки 2020 рік, і третина цього часу припадає на соціальні мережі.

Отож, значення цифрових технологій в житті людей досягло нових висот, і все більше людей проводять все більше часу в інтернеті, вирішуючи там все більше завдань. Тому у стратегії цифрової дипломатії, орієнтованій на зміцнення іміджу країни, слід враховувати, що соціальні мережі (а також інтернет-ЗМІ та ін.) спрощують процес взаємодії з аудиторією, розширюють коло гравців в традиційному світі дипломатії, змінюють усталені правила тощо. Але при цьому увагу слід фокусувати все ж не на технологіях, а на людях. Цифрова дипломатія, реалізація якої ґрунтується на рівні розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема на можливостях інтернету, стає все більш важливим інструментом не лише для світових лідерів і політиків, а й для окремих громадян. Однак, стан цифрової дипломатії

в Україні залишає бажати кращого: згідно з рейтингом «м'якої сили» *The Soft Power 30* (<https://softpower30.com/> [офіц. сайт]), що розробляється авторитетною міжнародною консалтинговою компанією *Portland* з 2015 року на підставі чітко визначених 65 показників, розподілених за шістьма категоріями, або субіндексами (digital; culture; enterprise; engagement; education; government), Україна за рівнем цифрової дипломатії не входить до тридцятки кращих країн світу. У контексті вищевикладеного незмірно зростає роль культурних проєктів в Україні, що реалізуються (та висвітлюються) у мережі Інтернет.

Одним із безпрецедентних культурних подій сучасної України є проєкт «Пісня об'єднує нас» — найтриваліший у світі телемарафон української пісні в прямому ефірі. За словами його ініціаторів — на той час генерального директора Національної телекомпанії України Єгора Бенкендорфа та ректора Київського національного університету культури і мистецтв Михайла Поплавського, метою проєкту було показати усьому світові багатогранність та красу української народної та сучасної пісні, об'єднати всю країну. «Українська пісня — це генетичний код нашої нації; в кожній пісні — історія держави, його традиції, прагнення до самовизначення, любов до рідного краю, оптимізм і віра у велике майбутнє України», — відзначив Михайло Поплавський (КНУКіМ, 2012). У свою чергу Єгор Бенкендорф також наголосив: «Коли ми починали цей безпрецедентний пам'ятний проєкт, унікальний для нашої країни, ми ставили перед собою кілька цілей: не тільки заявити, що наша культура, наша пісня — прекрасні і нам під силу побити будь-які рекорди. Метою було і консолідувати українське суспільство, а ще — популяризувати Україну та її національну пісню» (КНУКіМ, 2012).

Телемарафон стартував 29 березня о 5.30 в інтернеті на сайті соціальної мережі *Say.tv* і на цифровому телебаченні Першого Національного, а 31 березня о 12.30 у прямому ефірі Першого Національного і телеканалу «Ера». Безперервна трансляція телемарафону тривала 5 днів. У проєкті взяло участь 375 солістів і гуртів, у виконанні яких прозвучало понад дві тисячі українських пісень різного жанру — від народних до репу, від дум до рейву, зокрема й маловідомі широкому загалу колоритні композиції. Участь у телемарафоні взяли найпопулярніші українські зірки — Гайтана, Ніна Матвієнко, Павло Зіборов, гурти «Гайдамаки» і «Даха Браха», Володимир Гришко та багато інших (Беляєва, 2012), а також талановиті виконавці з усіх куточків України, яких відбирали творчі групи телевізійних програм «Наша пісня», «Фольк-music», «Крок до зірок». На одній сцені об'єдналися представники різних національностей — українці, росіяни, вірмени, грузини, татари. Триумф української пісні побачили у понад 150 країнах — девіз телемарафону «Тримаймо разом українську хвилю!» не лише зрозуміли, а й підтримали у всьому світі. Марафон завершився

піснею «Мій рідний край» Миколи Мозгового у виконанні Таїсії Повалій. Загальна тривалість телемарафону склала 110 годин, 4 хвилини і 30 секунд. Подібний рекорд був встановлений в італійському місті Пезаро у березні 2010 року і становив лише 103 години 9 хвилин та 26 секунд (Беляєва, 2012). Таким чином, український проект «Пісня об'єднує нас» увійшов до Книги світових рекордів Гіннеса у категорії «Найтриваліший у світі телемарафон національної пісні в прямому ефірі». Повідомлення про світовий рекорд миттєво стало новиною номер один провідних телеканалів, преси та інформантств світу.

Тоді ж Михайлу Поплавському, Єгору Бенкендорфу та генеральному директору телекомпанії «Ера» Ігорю Лоташевському був вручений відповідний сертифікат. На пресконференції з цієї нагоди режисер мегадійства Михайло Поплавський наголосив: «Ми довели, що Україна багата на таланти, а також відкрили багато самородків з усієї держави» (КНУКіМ, 2012). І далі: «Телемарафон становить золотий фонд національної пісні, консолідує українців усього світу і стверджує позитивний імідж нашої держави. Я дуже радий, що причетний до великої справи — довести, що українська пісня є кращою за своїм різноманіттям та красою. Я мрію, щоб в Україні стало модним бути українцем!» (КНУКіМ, 2012).

Проект «Пісня об'єднує нас» — некомерційний, його генеральним спонсором виступила мережа еко-ресторанів «Батьківська хата». В його підготовці взяла участь численна команда режисерів, ведучих, технічного та організаційного персоналу. Завдання перед ними було поставлене непросте: за вимогами Книги рекордів Гіннеса, всі виконувані пісні повинні бути впізнаваними для аудиторії; пауза між піснями не більш ніж 30 секунд; кожна пісня повинна бути не коротше 2-х хвилин; музика не повинна повторюватися протягом 4-х годин; кожен артист повинен виконати одну цілу пісню, але кількість пісень, виконаних за один раз, — необмежена. Пересувна телевізійна станція, світло і звук — все працювало безперервно. Це було справжнє випробування для людей і техніки. Такої практики не було в усьому світі. Команди Національної телекомпанії України та Київського національного університету культури і мистецтв працювали одразу у кількох напрямках: технічного забезпечення проекту, збирання пісенного матеріалу, зв'язків із українською діаспорою. Завдяки їх ентузіазму телемарафон став справжнім шоу з емоційними ведучими, сценічними заставками з багатим українським орнаментом, чудовими краєвидами нашої України.

Медіа широко висвітлювали цю подію: численні телеканали і ЗМІ переповідали про телемарафон на своїх сторінках в мережі Інтернет («Суспільне», «Хрещатик» та багато ін., які уже можуть позмагатися з українськими телевізійними ЗМІ у популярності). Кілька со-

ть переглядів і велика кількість коментарів і репостів у Facebook, Instagram, YouTube стали не лише свідченням інтересу до української пісні, а й підтвердженням цифрової дипломатії в дії. В ефективності останньої перекоонує хоча б той факт, що, за даними соціологічної компанії InMind (Укрінформ, 2018), 58% респондентів сьогодні цілком довіряє інтернет-ЗМІ. Онлайн-медіа залишаються популярнішими серед молодшої аудиторії — сайтами новин більше користується аудиторія 18-45, аудиторія соціальних мереж трохи молодша — до 35 років. Як і раніше, отримуючи новини з глобальної мережі, споживачі найчастіше віддають перевагу агрегаторам новин (ukr.net), а аудиторія соціальних мереж, відеохостингів і блогів й надалі зростає (Укрінформ, 2018). Таким чином, соціальні мережі, електронні ЗМІ і персональні блоги стають основними каналами комунікації, формуючи особливий інформаційний простір, де використання сучасних медіа дає змогу акторам цифрової дипломатії напряму впливати на події і людей не лише у своїй країні, а й за кордоном, не лише розширювати аудиторію, поширювати інформацію, а й бути «в тренді», «на хайпі». По суті, цифрова дипломатія стала поєднанням двох протилежностей: чітко формалізованої дипломатичної діяльності і вільного простору міжособистісної, міжкультурної комунікації, що дало змогу громадським об'єднанням, навчальним закладам, окремим громадянам та ЗМІ стати активними учасниками процесу формування іміджу своєї країни. В ситуації розпорошеності функцій суб'єктів цифрової дипломатії цілком виправданим виглядає неофіційний девіз останньої: «Якщо не можеш перемогти натовп — очолю його!».

Висновки

У сучасному світі інтернет-ЗМІ є активним актором формування соціокультурного простору, слугуючи не лише засобом передавання інформації, а й механізмом становлення особливої реальності — медіапростору. Відтак, роль медіа неухильно зростає, що вимагає врахування його не лише як засобу масової комунікації, формату публічної комунікації, а й важливого інструмента культурної політики, цифрової дипломатії. Важливу роль в останній відіграють не лише державні органи влади, а й громадянські ініціативи та інтернет-ЗМІ. Діяльність дипломатів сьогодні доповнюється заходами, організованими громадськими та різними соціокультурними установами, окремими особами. Така модель взаємодії є ефективнішою, але найбільшою ефективністю все ж володіють сучасні медіа, або глобальна мережа, зокрема соціальні мережі, інформація в яких поширюється миттєво, долаючи простір і час. Реалізація заходів публічної дипломатії з використанням інтернет-ЗМІ, як одного із головних засобів організації інформаційного співтовариства, сприяє залученню ширшого кола структур до лобювання українських інтересів у новому глобально-

му світі, дає змогу на більш системній основі забезпечувати комунікацію з населенням країни тощо. Сьогодні цифрова дипломатія перетворюється на потужний інструмент реалізації значної кількості цілей публічної дипломатії. Вперше в історії традиційної дипломатії цифрові технології стали відігравати основну, а не допоміжну роль.

Виразним прикладом впливу на розвиток культурного різноманіття, сприяння інтеграції суб'єктів культурної діяльності, а також закріплення практики партнерства державного, приватного та некомерційного секторів є проєкт «Пісня об'єднує нас». Телемарафон став не лише зразком підтримки необхідної культурної активності, привернення уваги до актуальних проблем соціокультурного розвитку, а й сприяв створенню сприятливих умов для розвитку культурного життя.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Беляева, М. (2012, 4 березня). Українська пісня побила світовий рекорд. Хрещатик. <http://kreschatic.kiev.ua/ua/4067/art/1333478447.html>
- Булега, К. І., & Чарських, І. Ю. (2018). Цифрова дипломатія як елемент зовнішньополітичної діяльності держав. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*, 10(1), 9–12.
- КНУКіМ. (2012). Телемарафон «Пісня об'єднує нас!». <http://knukim.edu.ua/telemarafon-pisnya-ob-yednuye-nas-2/>
- Літра, Л., & Кононенко, Ю. (2013, 16 січня). *Твітер-дипломатія. Як новітні технології можуть посилити міжнародні позиції України?* Главком. <https://glavcom.ua/publications/119759-%C2%ABtviter-diplomatija.-janknovitni-tehnologiji-mozhut-posiliti-mizhnarodni-pozitsiji-ukrajini-%C2%BB-doslidzhennja.html>
- Онищенко, О. С., Горовий, В. М., Попик, В. І., Половинчак, Ю. М., Гранчак, Т. Ю., Чуприна, Л. А., Матвійчук, А. В., Рябоконт, О. Д., Вітушко, Н. С., Іванова, Н. Г., Кошелева, Т. Ф., & Кулик, Є. А. (2013). Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Пермякова, Л. (2012, 27 січня). *Цифровая дипломатия: направления работы, риски и инструменты*. РСМД. <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/tsifrovaya-diplomatiya-napravleniya-raboty-riski-i-instrumen/>
- Поплавський, М. (2020). Соціальні мережі як культурно-просвітницький ресурс. *Український інформаційний простір*, 1(5), 12–27. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(5\).2020.206043](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206043)
- Савицька, Л. (2016). Використання соціальних мереж для популяризації інформаційних ресурсів бібліотек. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*, 44, 54–61.
- Семен, Н., & Казімова, Ю. (2019). Соціальна мережа Instagram як сучасна платформа популяризації журналістського контенту. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Журналістські науки, 3, 910, 95–98. <https://doi.org/10.23939/sjs2019.01.095>
- Серета, К. В., & Габро, І. В. (2018). Соціальні мережі як ефективний інструмент здійснення цифрової дипломатії. *Молодий вчений*, 4, 604–607.

- Укрінформ. (2018, 6 вересня). Інтернет-ЗМІ майже догнали телевізійні за популярністю. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2532277-internetzmi-majze-dognali-televizijni-za-popularnistu.html>
- Хабермас, Ю. (2001). Моральное сознание и коммуникативное действие. Наука.
- Хоркхаймер, М., & Адорно, Т. (1997). Диалектика просвещения. Философские фрагменты (М. Кузнецова, пер.). Медиум; Ювента.
- Чисельність населення Землі сягнула 7,8 млрд осіб. (2020, 10 липня). https://lb.ua/world/2020/07/10/461598_chiselnist_naselennya_zemli_syagnula.html
- Шемаєв, О. О., & Шемаєва, Г. В. (2020, 21 лютого). Медіатизація культурної дипломатії. В Культура в процесі духовно-морального розвитку глобального суспільства, матеріали III Міжнародної наукової електронної конференції (с. 12–17). Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка. <http://dspace.khntusg.com.ua/bitstream/123456789/10723/1/4.pdf>
- Brown, J. S., & Duguid, P. (2017). *The Social Life of Information*. Harvard Business School Press.
- Fukuyama, F., & Wagner, C. S. (2000). *Information and Biological Revolutions. Global Governance Challenges — Summary of a Study Group*. RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1139.html
- Kemp, S. (Ed.). (2020). *Digital in 2020. We Are Social*. <https://wearesocial.com/digital-2020>
- McCombs, M. (1997). Building consensus: The news media's agenda-setting roles. *Political Communication*, 14, 4, 433–443.

REFERENCES

- Bieliaieva, M. (2012, March 4). *Ukrainska pisnia pobyla svitovyi record* [Ukrainian song broke the world record]. Khreshchatyk. <http://kreschatic.kiev.ua/ua/4067/art/1333478447.html> [in Ukrainian].
- Brown, J. S., & Duguid, P. (2017). *The Social Life of Information*. Harvard Business School Press [in English].
- Buleha, K. I., & Charskykh, I. Yu. (2018). Tsyfrova dyplomatiia yak element zovnishnopolitychnoi diialnosti derzhav [Digital diplomacy as an element of foreign policy of states]. *Bulletin of Student Scientific Society*, 10(1), 9–12 [in Ukrainian].
- Chyselnist naselelnia Zemli shahnula 7,8 mlrd osib* [The population of the Earth has reached 7.8 billion people]. (2020, July 10). https://lb.ua/world/2020/07/10/461598_chiselnist_naselennya_zemli_syagnula.html [in Ukrainian].
- Fukuyama, F., & Wagner, C. S. (2000). *Information and Biological Revolutions. Global Governance Challenges — Summary of a Study Group*. RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1139.html [in English].
- Kemp, S. (Ed.). (2020). *Digital in 2020. We Are Social*. <https://wearesocial.com/digital-2020> [in English].
- Khabermas, Yu. (2001). *Moral'noe soznanie i kommunikativnoe deistvie* [Moral awareness and communicative action]. Nauka [in Russian].
- Khorkkhaimer, M., & Adorno, T. (1997). *Dialektika prosveshcheniya. Filosofskie fragmenty* [Dialectics of Enlightenment. Philosophical Fragments] (M. Kuznetsova, Trans.). Medium; Yuventa [in Russian].

- KNUKiM. (2012). *Telemarafon "Pisnia obiednuie nas!"* [The song marathon "Song unites us!"]. <http://knukim.edu.ua/telemarafon-pisnya-ob-yednuye-nas-2/> [in Ukrainian].
- Litra, L., & Kononenko, Iu. (2013, January 16). *Tviter-dyplomatiia. Yak novitni tekhnolohii mozhut posylyty mizhnarodni pozytsii Ukrainy?* [Twitter diplomacy. How can the latest technologies strengthen Ukraine's international position?]. Glavcom. <https://glavcom.ua/publications/119759-%C2%ABtviter-diplomatija.-jahnovitni-tehnologiji-mozhut-posiliti-mizhnarodni-pozitsiji-ukrajini-%C2%BB-doslidzhennja.html> [in Ukrainian].
- McCombs, M. (1997). Building consensus: The news media's agenda-setting roles. *Political Communication*, 14, 4, 433–443 [in English].
- Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I., Polovynchak, Yu. M., Hranchak, T. Yu., Chupryna, L. A., Matviichuk, A. V., Riabokon, O. D., Vitushko, N. S., Ivanova, N. H., Koshelieva, T. F., & Kulyk, Ye. A. (2013). *Sotsialni merezhi yak chynnyk rozvytku hromadianskoho suspilstva* [Social networks as a factor in the development of civil society]. National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky [in Ukrainian].
- Permyakova, L. (2012, September 27). *Tsifrovaya diplomatiya: napravleniya raboty, riski i instrumenty* [Digital diplomacy: directions of work, risks and tools]. RIAC. <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/tcifrovaya-diplomatiya-napravleniya-raboty-riski-i-instrumen/> [in Russian].
- Poplavskiy, M. (2020). Sotsialni merezhi yak kulturno-prosvitnytskyi resurs [Social Networks as a Cultural and Educational Resource]. *Ukrainian Information Space*, 1(5), 12–27. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(5\).2020.206043](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206043) [in Ukrainian].
- Savytska, L. (2016). Vykorystannia sotsialnykh merezh dlia populiaryzatsii informatsiinykh resursiv bibliotek [Use of social networks to promote library information resources]. *Academic Papers of Vernadsky National Library of Ukraine*, 44, 54–61 [in Ukrainian].
- Semen, N., & Kazimova, Yu. (2019). Sotsialna merezha Instagram yak suchasna platforma populiaryzatsii zhurnalistskoho kontentu [The social network Instagram as a modern platform for popularization of the journalistic content]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Journalistic sciences*, 3, 910, 95–98. <https://doi.org/10.23939/sjs2019.01.095> [in Ukrainian].
- Sereda, K. V., & Habro, I. V. (2018). Sotsialni merezhi yak efektyvnyi instrument zdiisnennia tsyfrovoi diplomatii [Social networks as an effective tool for digital diplomacy]. *Molodyi vchenyi*, 4, 604–607 [in Ukrainian].
- Shemaiev, O. O., & Shemaieva, H. V. (2020, February 21). Mediatyzatsiia kulturnoi dyplomatii [Mediation of cultural diplomacy]. In *Kultura v protsesi dukhovno-moralnoho rozvytku hlobalnoho suspilstva* [Culture in the process of spiritual and moral development of global society], Proceedings of the 3rd International Scientific Electronic Conference (pp. 12–17). Kharkiv Petro Vasilenko National Technical University of Agriculture. <http://dspace.khntusg.com.ua/bitstream/123456789/10723/1/4.pdf> [in Ukrainian].
- Ukrinform. (2018, September 6). *Internet-ZMI maizhe dohnaly televiziini za populiarnistiu* [Online media has almost caught up with television in popularity]. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2532277-internetzmi-majze-dognali-televizijni-za-popularnistu.html> [in Ukrainian].

УДК 070:[378.016:070.41](477)

**Дисципліна
«Основи редагування»
в подоланні журналістики
безграмотності
і примітивізму:
проблема практики ЗМІ
очима студентів факультету
журналістики КНУКіМу**

Микола ТИМОШИК

д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтв

вул. Є. Коновальця, 36
01133, Київ, Україна

e-mail: nkin@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-7011-3022

© Тимошик М., 2020

Автор — учений і професійний журналіст із багаторічним досвідом практичної журналістики — вивчає стан справ із журналістською освітою в Україні, якій за останні три десятиліття так і не вдалося позбутися рудиментів радянської системи навчання.

Із нагальних проблем такої освіти автор виокремлює одну грань, за якою проглядається тривожна тенденція: українська журналістика вже зримише стає безграмотною, примітивною. Стосується це не лише мовної культури, а і структурної, жанрової, фактологічної та змістової характеристик основи-основ журналістики — уже оприлюднених текстів.

Йдеться про рівень викладання дисциплін так званого редагувального блоку, про роль нормативної дисципліни «Основи редагування» в подоланні журналістики безграмотності і примітивізму. У поле зору потрапили відірвані від практики журналістики схоластичні теорії, які так і не були сприйняті практикою.

Натомість у навчальних планах факультетів та відділень журналістики поменшало предметів, вивчення яких формує стрижень професіограми журналіста. Це призвело до формування малограмотного журналіста-манкурта, який навчений різноманіттю маніпулятивних технологій, готовий за гроші виконувати замовлення своїх хазяїв — власників ЗМІ.

Подана добірка роздумів студентів факультету журналістики Київського національного університету культури і мистецтв про відповідальність носія журналістських та редакторських посад у конкретиці сутнісних аспектів нормативного курсу «Основи редагування». Ці тексти, на думку автора, слугуватимуть для майбутніх дослідників-журналістикознавців цінним і, певною мірою, несподіваним емпіричним матеріалом. Ці тексти мають промовисту печатку доби. Корумпованість вищих ешелонів влади, деградація судової системи, системна криза економіки та суспільної моралі не могли не відбитися на стані української університетської освіти загалом і журналістської зокрема.

Ключові слова: журналістська освіта, редактор, редагування, журналістика примітивізму, сумнівні теорії журналістики, комунікативістика.

DISCIPLINE «EDITING BASICS» IN OVERCOMING THE JOURNALISM OF ILLITERACY AND PRIMITIVISM: the problem of mass media practice through the students eyes of the Journalism Faculty of KNUKiM

Mykola Tymoshyk

Doctor of Philology, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Ye. Konovalets str., 01133, Kyiv, Ukraine
e-mai: nkin@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-7011-3022

The author is a scientist and professional journalist with wide-ranging experience in practical journalism — studies the affairs state with journalism education in Ukraine, which for the past three decades has not managed to get rid of the Soviet education system rudiments.

From the urgent problems of such education, the author singles out one facet, which shows an alarming trend: Ukrainian journalism is becoming more illiterate, primitive. This applies not only to the language culture but also to the structural, genre, factual, and semantic characteristics of journalism fundamentals — already published texts.

It is about the level of teaching the disciplines of the so-called editorial block, the role of the normative discipline «Editing Basics» in overcoming the journalism of illiteracy and primitivism. Scholastic theories detached from the journalism practice, which were never accepted in practice, came into view.

Instead, the curricula of journalism faculties and departments have reduced the number of subjects the study of which forms the core of a journalist's professional profile. This has led to the formation of an illiterate journalist-mankurt, who is trained in a variety of manipulative technologies, ready for the money to fulfill the orders of his media owners.

A presented selection of students' thoughts of the Journalism Faculty of Kyiv National University of Culture and Arts is about the responsibility of journalistic and editorial positions holder in the specifics of the normative course essential aspects «Editing Basics». These texts, according to the author, will serve as valuable and, to some extent, unexpected empirical material for future researchers and journalists. These texts have the eloquent seal of the day. Corruption of the highest echelons of power, judiciary degradation, the systemic crisis of economy and public morality could not but affect the state of Ukrainian university education in general and journalism in particular.

Keywords: *journalism education, editor, editing, primitivism journalism, dubious theories of journalism, communicative studies.*

Актуальність теми

Висловлю тверде припущення: подані в цій статті міркування про чин, місію і відповідальність носія різних журналістських та редакторських посад у конкретиці сутнісних аспектів лише одного нормативного курсу — «Основи редагування» — за відвертістю, глибиною розкриття, свіжістю й нестандартністю змістових домінант, різноманіттям їх граней слугуватимуть для майбутніх дослідників-журналістикознавців цінним і, певною мірою, несподіваним емпіричним матеріалом. На це є принаймні три причини.

Перша. Тут зафіксовані думки тих, хто лиш почав освоювати на університетській лаві ази престижної за всіх часів і водночас складної для опанування тонкощів побутування професії журналіста. Ідеться про недавніх школярів, які ще не встигли набути життєвого досвіду і для яких уявлення про обраний фах є здебільше романтизованою, сформованою фільмами, літературними героями, також не завжди відповідними реаліям суспільними стереотипами. Отож, у таких міркуваннях об'єктивно ще немає нальоту буденної зашореності чи політичної заангажованості.

Друга. Ці тексти майбутні журналісти написали в непросту добу українського державотворення, для якої, гадаю, прийнятним буде в майбутньому означення епохи втрачених можливостей і повальної безграмотності на елітних щаблях влади. Корумпованість вищих ешелонів влади, деградація судової системи, системна криза економіки та суспільної моралі не могли не відбитися на стані української університетської освіти загалом і журналістської зокрема.

Третя. В останні роки помітно загострилися проблеми змісту журналістської освіти. Вона все частіше потрапляє під дошкульний і, варто підкреслити, справедливий вогонь критики передусім практиків журналістики, керівників засобів масової інформації. Останнім усе складніше доводиться вибирати з випускників численних факультетів і відділень журналістики добре підготовлених репортерів до праці в реальній журналістиці.

Стан розробки проблеми

Важко не погодитися з думкою Олени Кутовенко, яка стверджує, що за роки незалежності нашої держави журналістській освіті так і не вдалося позбутися рудиментів радянської системи навчання: серед 70 журналістських кафедр, які готують майбутніх журналістів, лише два освітянські проекти експерти й журналісти називають успішними. Ідеться про Могилянську школу журналістики в НаУКМА та дві магістерські програми в Українському католицькому університеті (Кутовенко, 2016).

Про нагальну необхідність кардинальних змін у цій ділянці з тривогою наголошують зокрема А. Шевченко (2005), С. Квіт (2006), М. Житарюк (2006).

Виклад основного матеріалу

Витоки наукових теорій сумнівної якості

Комплексне дослідження проблеми, яке стосуватиметься змісту навчальних планів, матеріальної бази університетів та відповідності фаховим вимогам викладачів принаймні профільних навчальних дисциплін, що формують своєрідний паспорт спеціальності «Журналістика» й дають можливість студентам ефективно набувати професійні навички, в автора цих рядків на часі. А поки що в цій публікації виокремлю лише одну грань, за якою проглядається тривожна тенденція: наша журналістика вже зриміше стає безграмотною, примітивною, загумінковою, сірою. Стосується це не лише мовної культури, а і структурної, жанрової, фактологічної та змістової характеристик основи-основ журналістики — уже оприлюднених текстів.

З чого все почалося?

Із середини 90-х років минулого століття на пострадянському просторі низка фахівців, які мали вплив на формування інформаційного простору, голосно заговорили про революцію в технології виготовлення друкованої продукції, а відтак і про кардинальні зміни в технології підготовки журналістського, ширше — будь-якого виду видавничої продукції до оприлюднення. Це пов'язувалося передусім із суцільною комп'ютеризацією складного редакційно-видавничого процесу, причому на всьому його ланцюгу: від створення, тиражування — до поширення різних видів видавничої продукції.

У такому «комп'ютеризаційному запалі» (на пострадянських теренах, на відміну від західноєвропейських, він розвивався із запізненням, а тому стверджувався в короткому часовому діапазоні) і серед науковців знайшлися охочі поставити з ніг на голову не лише окремі теоретичні постулати, а й оголосити в цілому революцію в теорії журналістики та видавничої справи й редагування.

Сутність «революційної» теорії полягала, найперше, у прагненні запровадити кардинальні зміни за двома напрямками.

Перший. Ствердити в журналістикознавстві нові терміни, а відтак підвести під них нову систему понять.

Другий. Змінити сутність традиційного розуміння редагування як процесу, передусім, творчого, спробувати його математизувати та формалізувати, цілковито ігноруючи видовими, типологічними, творчими, культурологічними ознаками того чи іншого видання.

З'явилася низка наукових статей і навіть навчальних видань. Серед активних впроваджувачів теоретико-практичних нововведень варто виділити дослідника зі Львова З. Партико (2001).

Таких новацій мало не в наказовій тональності була низка і вони настійливо просувалися в різних наукових і навчальних текстах.

Звернемо увагу на найбільш абсурдні, як згодом виявилось, а тому й резонансні на початку:

- відмовитися від коректорських процесів зчитування і вичитування журналістського тексту за повністю комп'ютеризованої технології підготовки його до друку є зайвим;
- обійтися без паперового обміну версток при підготовці оригінал-макетів видань, а всі процеси редагування здійснювати лише на дисплеї комп'ютера;
- замінити поняття редагування й науку про неї термінами едитологія, едиторика;
- запровадити нормативну теорію редагування, яка передбачає уніфікацію цього процесу у вигляді математично обрахованих алгоритмів та норм;
- зменшити кількість дисциплін гуманітарного змісту на спеціальностях «Журналістика» і «Видавнича справа та редагування», натомість ввести математичні та природничі дисципліни.

Як відреагували на ці нововведення практика журналістики й наука про неї?

Реакція практичної журналістики

Практика журналістики і видавничої справи ці сентенції прогнозовано не сприйняла, оскільки вони виявилися механічно надуманими й такими, що суперечать віковому досвіду не одного покоління кращих редакторів підготовки різних видів текстів до оприлюднення.

Йшлося передусім про так зване екранне редагування, яке не передбачає виведення на папір різних варіантів авторського чи видавничого оригіналів для роботи редактора. Зовні виглядало надто по-модному: автор передає до редакції чи видавництва електронною поштою свій твір, там його «розкривають» на екрані, редагують, верстають, роблять звірку й таким же способом — електронною поштою — передають на друк до поліграфічного підприємства. Усі ці процеси редакційні працівники контролюють лише на екрані комп'ютера.

Ініціаторів такого способу реорганізації редакційної роботи підкупувала очевидна вигода, яка лежала на поверхні: заощаджується папір та інші витратні матеріали. Однак за цим приховувалась серйозна проблема. Як засвідчує практика, спроби у такий спосіб готувати до друку газетно-журнальні і книжкові видання виявилися невдалими. Тексти виходили у світ із численними змістовими й технічними помилками.

Втім, криза економіки спонукала деяких керівників новоутворених редакцій та видавництв поспішити змінити перевірену століттями технологію редакторської роботи з авторським оригіналом: коректорати ліквідовувалися в більшості редакцій газет та журналів.

Нині можна перелічити на пальцях ті, де вони залишилися. Звісно, що йдеться про ті редакційні колективи, які залишилися вірними традиціям якісної журналістики. З-поміж них — всеукраїнські популярні видання «День», «Сільські Вісті», «Слово Просвіти», «Літературна Україна» та ще дециця.

Загалом, спробувавши готувати лише за посередництвом монітора комп'ютера будь-яке видання й «обпікшись» фактом низки несподіваних помилок, виявлених уже в сигнальному примірнику, відповідальний видавець більше не ризикне уникати паперових варіантів верстки, а тим більше верстки підписної, на основі якої здійснюється остаточний електронний запис оригінал-макету для передачі його до друкарні. Таке ж застереження зробили собі і професійні редактори радіо- та телеканалів.

Редакторська практика вже довела, що одна людина не може бути й редактором, і коректором одного й того ж видання. Якою грамотною й досвідченою вона б не була, помилки в оригінал-макеті будуть неминучими. Пояснення просте: при повторному читанні одного й того ж тексту відбувається процес звикання до нього, тому видавничі й коректорські «чортики» вже не так помітні. Потрібна «свіжа голова».

Науково-освітні експерименти та їхні наслідки

У цьому сегменті формування журналістських і редакторських кадрів продовжилися часто поспішні й непродумані експерименти, які не укорінені в практику, а тому з часом виявляться не перспективними.

Виділю кілька найгарячіших.

1. Після переведення на початку третього тисячоліття «Журналістики» з напрямку наукових досліджень «Філологія» в новостворений — «Соціальні комунікації» — класичні поняття «журналістика», «журналіст» непомітно відсунулися на периферію. Їх настільки швидко замінили терміни «комунікація», «комунікатор», що в середовищі дослідників-непрофесіоналів, які опинилися в цю пору біля керма журналісткознавчої науки, виникла ідея перейменувати звичну вже галузь знань під національним класифікатором 06 «Журналістика» на «Комунікативістику». Ініціатори розповсюдили навіть підготовлену для Кабінету міністрів розгорнуту «Пояснювальну записку», в якій, як стверджує професор В. Лизанчук, засобами маніпуляції «переконували» урядові чинники, що, мовляв, галузь «Журналістика» не здатна охопити широкий спектр різних форм та видів суспільних відносин, предметом яких є «комунікативна взаємодія між суб'єктами» (Лизанчук, 2018, с. 246). І лише завдяки рішучості поодиноких дослідників втілення цієї абсурдної ідеї вдалося зупинити (Тимошик, 2018).

2. У навчальних планах факультетів та відділень журналістики помітно поменшало предметів, вивчення яких формує стрижень

професіограми журналіста. За умов продовження гібридної російсько-української війни та посиленого нав'язування Росією з допомогою інформаційних війн агресивного «руського міра» професіограма майбутнього працівника ЗМІ мала би базуватися довкола своєї рідної формули трьох «П» — професіоналізму, порядності, патріотизму. Проте чи не повсюдно спостерігаємо те, що ламає цю формулу: у низці університетів, що здобули автономію в плануванні навчального процесу, різко зменшили кількість годин, а подекуди й відмовилися від предметів мовно-літературного блоку. Це вже призвело до формування журналіста-манкурта, який, навчений різноманіттю маніпулятивних технологій, готовий за додаткові гроші бездумно виконувати замовлення своїх хазяїв-власників ЗМІ, але не спроможний через інтелектуальну обмеженість усвідомити міру своєї продажності та її наслідки для журналістики громадянського суспільства. Такої, в якій свято дотримуються бодай визнані міжнародною спільнотою стандарти журналіста-професіонала.

3. Дивні тенденції простежуються із дисциплінами так званого редакторського циклу. Упродовж десятиліть із відомих причин на журналістиці прописалася дисципліна «Літературне редагування». Суть її зводиться здебільше до набуття навичок нормативного стеження за дотриманням унормованого державою правопису. Її зазвичай читають чисті філологи, а не журналісти-практики. Адже це — лише один із видів редагування, спрямований зосібно на мовну площину текстів, на дотримання мов правопису, який, принаймні носії університетських дипломів покликані знати досконало. Але ж, окрім літературного, є ще й інші складові редагування — загальне, галузеве, спеціальне, титульне, художнє, технічне, логічне, композиційне, комп'ютерне, поліграфічне редагування. Також слід пам'ятати і про специфіку редагування за видами текстів: журналістські, рекламні, наукові, довідкові, художньо-публіцистичні, офіційні, дитячі. Усе це охоплює універсальна дисципліна «Основи редагування», у якій передбачено засвоєння широкого комплексу питань і організаційних, і творчих аспектів редагування різних видів текстів, як також методику, техніку й технологію редагування, різноманіття редакторських обов'язків, зустрінеш, у навчальних програмах для журналістів не часто.

4. Предмет із чіткою назвою «Редагування» незмінно прописаний, як один із основних, в усіх навчальних планах для журналістів університетів західного світу. Натомість в українських вишах його почали витісняти заміники з модними натеper назвами на кшталт «Едитологія», «Спічрайтинг», «Копірайтинг». Зовні ніби по-модному, по-сучасному. Насправді таке спічрайтерство спрямоване на освоєння навичок маніпулюванням текстами, а не його правдиве з фак-

тологічного й мовного боку побутування. Нехтування виробленими впродовж більш ніж тисячоліття існування редакторської професії методик і технік підготовки до оприлюднення довершених із погляду не лише мовної грамотності, а й фактологічної достовірності та правдивості різних видів текстів призводить до появи феномену, який ви-несений у заголовок цієї статті, — журналістики безграмотності та примітивізму.

Висновки

Замість висновків до цієї статті пропоную міркування студентів другого курсу факультету журналістики Київського національного університету культури і мистецтв, які щойно вивчили нормативний курс «Основи редагування». Ці тексти не лише подають багатомірний зріз озвученої вище проблеми, не лише спонукають до роздумів про відірвану від реалій життя теоретичну журналістику, а і спонукають безпосередньо причетних у цій справі до конкретики щодо продуманої і зваженої реформи журналістської освіти в Україні.

Бервінова Олександра:

«Хочу застосувати техніку скорочення та правки й у постанови уряду, і в низці указів президента»

Сучасність усе більше механізує, автоматизує, а тепер уже й діджиталізує. А мені потрібен аркуш паперу, хочу відчувати все на дотик. Можливо, це студентська романтизація. Можливо, стан тої справжньої журналістської редактури залишився назавжди в минулому?

Вивчаю підручник «Основи редагування». Сторінка за сторінкою відчуваю рефреном в унісон моїм думкам: *творчість у журналістиці, машині не замінити людину, інтернет не викорентить газету, жодний технічний пристрій не володітиме майстерністю слова.*

Мені страшно. Страшно, що стану частиною тієї політично-олігархічної машини, того механізму морально деградованої і грошовитої влади. Страшно, що хист зовсім зів'яне і відпаде, як той жовтий лист пізньої осені. Невже не може існувати журналістика, редакторство без політики?

На превеликий жаль — не виходить. Величезні білборди, плакати, реклама з їх нахабною неправдивістю, неграмотністю стали справжньою ганьбою нації. Ті, хто це роблять, вважають, що «піпл усе схавас». Найстрашніше, що люди дійсно ковтають це, іноді огризаячись. Але ковтають.

Я хотіла б жити там, де боронитися не треба, де зможу займатися літературою, де спрямовуватиму авторів на прекрасні твори, немов на витвори мистецтва, де сама стану митцем. Я хотіла б жити в Україні без «плям». Та для цього потрібне наполегливе, уперте, сміливе і грамотне втручання редакторської правки в політичну систему.

За час вивчення курсу «Основи редагування» добре освоїла техніку заміни, виконання, перестановки та повної переробки. Так і хочеться в нинішніх тривожних суспільно-політичних реаліях застосувати таку техніку заміни в президентському параграфі, техніку скорочення та перестановки в уряді, хоча тут до всього потрібно використати техніку повної переробки.

Я готова. Готова зануритись у вирій боротьби. Не важливо як себе називати: чи то копірайтер, чи коректор, чи редактор. Головне, що я — слуга слова.

У жилах тече жага до справедливості. У голові — потреба творчої реалізації. Я ключ до розуміння дійсності. Моє покликання — Мойсей українського народу. Я сторожовий пес демократії. Я копірайтер. Англосаксонська калька нашого коректора чи давнього справщика. Я дитина голосних і приголосних.

Залишилося лише одне запитання. Я журналіст? І чи я журналіст український?

Батуріна Юля:

«Як одна дисципліна змінила моє уявлення про цілий фах?»

До вступу на факультет переважала романтика в сприйнятті професії журналіста. Я мріяла стати майстром слова, але не підозрювала, яким непростим є до цього шлях.

Вважала, що журналіст-редактор — це ніби вчителька з української: сидить у своєму кабінеті, читає «твори» колег і подумки ставить двійки за пунктуацію. Коми, крапки, велика-мала, разом-окремо — оце ніби й уся робота редактора (ну, може ще видалити котрусь із літер, яка заблукала...).

Курс «Основи редагування» — не про коректорські знаки, як спрощено дехто вважає. Він про те, як бачити помилки, де їх шукати і як зробити текст кращим, дохідливішим, переконливішим. Він навчив мене скептично ставитися до кожного тексту: реклама в транспорті, політична агітація, навіть статті авторитетних видань. Помилки в уже оприлюднених текстах до жахіння багато. Часто вони викликають сміх, а деколи й сум: невже доросла людина, та ще й за гроші, може писати таку нісенітницю?

Наша професія не обмежується одним лише редагуванням «крапочок і ком». Бути редактором — значить перевірити всю інформацію на достовірність, знати, що саме ця людина із саме цим прізвищем була саме на цьому місці і причетна саме до цієї події. Коректура тексту теж дуже мене здивувала. Опанувати її на початку було важкувато, але згодом рука «набилася» й позначки міцно закарбувалися в пам'яті. Що я точно не уявляла, так це те, що журналісти власноруч на аркуші паперу вносять правки, а не роблять це на комп'ютері (що в

наш час було б логічно. Тепер розумію, що комп'ютерний набір і найдосконаліша комп'ютерна програма можуть завести й автора, і читача в манівці, а твої записи ніколи не підведуть.

Шкода, що даний курс вивчається лише один семестр. Вона дуже знадобиться і для третього, і четвертого курсів. Культ мовних і смислових помилок, який сьогодні вже став ознакою нашого часу, паплюжить не лише українську мову. Він принижує й саму професію редактора-журналіста, і споживача таких текстів.

Березан Дарина:

«Редактор нагадує мені реставратора»

Професія редактора оповита стереотипами та міфами. І вірять у них здебільшого ті, хто ніякого відношення не має до творчості та ніколи у своєму житті не стикався із муками, що викликані недосконалістю власного слова на папері.

У голові може бути безліч ідей — цікавих, яскравих, геніальних. Проте, виклавши їх на чистий аркуш, ти розумієш, що текст вийшов тривіальним, тьмяним і посереднім. І, частіше за все, тільки редактор дасть тобі відповідь на питання «у чому ж проблема?» та як її виправити.

Редактор — це людина, що відчуває ритм думок автора та підлаштовується під його бачення, доводить твір до ідеалу. Редактор — це твій соратник у битві за досконалість слова та змісту.

«Ми живемо в XXI столітті, з усім може впоратися машина». Особисто мене подібні висловлювання приголомшують. Звісно, так звана «машина» виправить слово, але спаплюжить думку. Штучний інтелект навряд чи замислиться про щось більше, аніж перестановка літер та знаків. Натомість редактор побачить усе. Бо він не «мінє місцями літери та проставляє коми», як вважає більшість пересічних громадян. Редактор розуміє унікальність кожного тексту та відчуває його душу, чого комп'ютеризована програма зробити не в силах.

Як особистість, яка обожнює писати та не уявляє без цього свого життя, можу стверджувати, що всі мої твори — мої діти. Діти творчості та думки. Діти поклику, діти натхнення... Коли зароджується ідея, ти формуєш із неї конкретну думку, яку описуєш, вкладаючи в матеріал часточку себе, своєї душі. Ти додаєш у твір краплю життя... Та коли дивишся на готовий текст, інколи розумієш, що він недосконалий, з деякими вадами, наче хворий. Деколи ти картаєш за це себе настільки, що доходиш до самобичування. Але потім, тверезо оцінивши ситуацію, розумієш, що він просто потребує редагування, свіжого та самобутнього погляду спеціаліста. Чому не твого власного? Бо неможливо редагувати свої матеріали зі стовідсотковою об'єктивністю, ти постійно його жалієш...

«Якщо я грамотний, нащо мені редактор? Я й сам достатньо розумний!» — думка, що спровокована самолюбством, пихою та гонором. Очевидно, що митець, якого веде (а інколи несе) натхнення, стає сліпим до свого твору. Він *бачить у ньому те, чого нема* (інтуїтивне, те, що здається очевидним для автора, проте недоступне пересічному читачеві) *та ігнорує те, що є* — повтори, неточності, хворі фрагменти (які власноруч ти навряд чи зможеш діагностувати та вилікувати, бо «самолікування» може лише нашкодити...).

Я впевнена, що навіть за найгеніальнішими авторами будь-яких часів стояли настільки ж геніальні редактори. Після вивчення дисципліни «Основи редагування» я остаточно переконалася в цьому. Бо редактор — це не та людина, яка хоче «повикидати з тексту найяскравіші мої думки та спалювати унікальний стиль», а товариш, якій має любити твій текст як свій власний. Редактор — це реставратор. Він доводить текст до ідеалу, не порушуючи цілісності його компонентів.

Тож відмова від редакторства призведе лише до пандемії недосконалості текстів і тотального невігластва, яке й так, на жаль, панує в суспільстві, що вважає, наче «комп'ютер може все»...

Бойко Христина:

«Всемогутній повелитель слова»

Редагування — це не складник журналістики, а її незмінний помічник та друг, який організовує всю її ексцентричність та надає її творчому доробку *«хребта та крові»* (за висловом Івана Франка).

Чесно кажучи, моє ставлення до цієї дисципліни на початку її опанування було досить скептичним через гранітні стереотипи в суспільстві. Коли я ще була абітурієнтом, хотіла подавати документи на «Видавничу справу та редагування» в один зі столичних університетів. Але потім обійшла цю стежку. І то через сентенції: *«сидітимеш у редакції та чужі помилки виправляти», «це нудно», «будеш перебирати тоси паперів та займатися чорною роботою»*.

На другому курсі цей шлях повернувся в моє життя і я мала змогу пройтися ним, заглиблюючись у деталі та цікаві моменти незваної мені дисципліни. Напевно, я стала іншою людиною. Це без перебільшення! Адже сутність редагування зовсім змінилася в моїх очах, а вона змінила мене.

Набутими мною за семестр витримці та уважності може позаздрити найпильніший хижак, адже тепер жодна газета, брошура, рекламний буклет або ж інформаційних білборд не залишаються поза увагою. Помилки, мовні кальки, неправильна побудова речень, а іноді непрофесійний та неетичний зміст піддаються дотепному аналізу та бажанню хоч щось виправити або змінити. Також ця дисципліна під-

вела мене до самоаналізу, самокритики та саморедагування власних текстів. А коректура взагалі стала для мене справжньою медитацією, що надихає та наповнює творчою енергією. Навіть не помічала, як плине час, коли редагувала ті маленькі тексти, що були домашнім завданням. І кожного наступного разу мені хотілося більшого обсягу матеріалу, щоби ще краще попрактикуватися в цій справі.

Я зрозуміла, наскільки редактор універсальний, можна навіть сказати — всемогутній повелитель слова та текстів. Саме від нього залежить якість, наповнення та читабельність видання. Саме він об'єднує людей за різними професіями й інтересами, адже одну книгу, газету або журнал можуть читати в різних кінцях держави та навіть світу. Редактори — це люди, які творять історію писемності, а точніше, систематизують її в ретроспективах минулого та перспективах майбутнього.

Редактори, від штатних працівників у сірій редакції, де вони кожного дня риються в чужих текстах, ніби книжкові черви, та точать рядки творів, ніби миші, у моїй уяві кардинально змінили обличчя. Нині це творчі люди, які допомагають іншим проявити свій талант, вдосконалюють здобутки писемності та формують ґрунт мовленнєвої культури для покоління сучасного та майбутнього. Від їх освітніх, професійних та особистісних якостей залежатимуть думки наших наступників про рівень розвитку освіти, культури та національної ідентифікації українців початку третього тисячоліття.

Вартилецька Марія:

«Більше, ніж просто вміння грамотно писати»

Професія журналіста-редактора вимагає значно більше, ніж просто вміння грамотно писати тексти в різних жанрах. Це насамперед мистецтво відчувати слово, поважати його та вміти ним орудувати. Журналіст, що легко може зрозуміло донести до будь-якої аудиторії інформацію різного рівня складності, безперечно, має володіти цією майстерністю.

Текст може бути написаний правильно, змістовно, лаконічно, але зовсім не привертати увагу публіки. Чому? Відповідь ніколи не буде однозначною, адже скільки існує людей — стільки й думок. Проте об'єднання їхньої сутності та структурування в єдину систему поглядів утворило методику редагування текстів. Вивчення основних принципів редагування допомагає побачити підводні камені, що заважають хорошому тексту розкрити свій повний потенціал.

Професійний редактор має бути десь політиком, у деяких моментах мистецтвознавцем, юристом, істориком, тобто розуміти всі тонкощі залежно від сфери, з якою він має справу. Неможливо редагувати текст про сонячну систему, якщо не знаєш чи Плутон усе

ще планета, тому в роботі редактора важливий постійний всебічний розвиток. Ще не менш важливою рисою є акцентування уваги на найдрібніших деталях, що зазвичай не привертають увагу на етапах редагування, але вриваються в око вже в надрукованому варіанті. Помилки неприпустимі, адже вони назавжди залишаються плямою на репутації редактора.

Професіоналізм дійсно важливий аспект у роботі журналіста-редактора, але не менш важливу роль грає порядність, без якої неможливо уявити сучасний інформаційний простір чистим від ганьби та скандалів. Редактор повинен розуміти межу між тим, що можна випустити до друку, а що має назавжди залишитися в скриньці Пандори. Авторів, які в гонитві за емоціями забувають про права людей на конфіденційність, мають зупинити грамотні редактори, що не пропускать у світ чиїсь інтимні подробиці з життя. Не варто забувати і про патріотизм, без якого сучасна журналістика так і залишиться на низькому радянському рівні без права на міжнародне визнання. Зовнішній вигляд публікації, естетика її форми також впливають на сприймання матеріалів читачем.

Отже, після вивчення дисципліни «Основи редагування» я зрозуміла, що редакторська справа набагато складніша й відповідальніша, ніж я могла собі уявити. Я дізналася тільки ази, всі нюанси й несподіванки ще попереду, але тепер я можу впевненіше крокувати до пізнання своєї суспільної ролі та професії журналіста.

Кіфу Анастасія:

«Залізобетонні» тексти можуть стати цікавими

Редагологія та виданнялогія завжди викликали в мене надзвичайну цікавість, проте до зустрічі з книгою «Як редагувати» та практичним курсом я не до самого кінця розуміла, чим саме є ці науки та яких навичок потребує професіонал видавничої справи та редагування. Завдяки курсу я опанувала термінологію та глибше й повніше осягнула професію редактора. Практичний курс дисципліни кардинально змінив моє бачення текстів. Я почала бачити помилки, навіть там, де їх немає, а точніше, не повинно бути: у книгах, рекламі, аналітичних матеріалах та інших публіцистичних текстах. Прочитати текст, зробити аналіз та віднайти помилку не було для мене складним завданням, проте відредагувати, знайти правильний аналог давалося складніше. Раніше навіть короткий текст мені важко було привести до ладу. Та складна й довготривала робота з редагування текстів, у яких містилася низка прямих і прихованих помилок різної типології, виявилася найцікавішим домашнім завданням. Лише потрібно було докласти зусиль, втихомирити свою ліню та розібратися із коректурними знаками.

Не менш цікавим було аналізувати внутрішню структуру наукового видання, віднаходити недоліки внутрішньої структури книги, вбачати сухі, «залізобетонні», складні для сприйняття непідготовленим читачем заголовки та перетворювати їх на людські, теплі й цікаві, уявляти себе головним редактором відомого українського видавництва та готувати книги до перевидання.

Практичний курс залишив видимий відбиток. Я навчилася робити редакторський аналіз авторського оригіналу, редагувати та створювати весь заголовковий комплекс видання, опанувала автоматизовану систему оптичного розпізнавання тексту, редагувала різні види видань.

Агієвич Єлизавета:

«Коли не знаєш, з чого їх почать...»

Свої думки про чин редактора й редакторство хочеться почати з уривка вірша Ліни Костенко, котрий, на мою думку, дуже влучний до наших реалій сьогодення в українській журналістиці та редакторській справі: *«Страшні слова, коли вони мовчать, // Коли вони зненацька причаїлись, // Коли не знаєш, з чого їх почать, // Бо всі слова були вже чиймись»*.

Ще будучи малою дитиною, я дуже хотіла бути успішним журналістом, який несе в собі професіоналізм, порядність, патріотизм. Це стосується не лише журналістів, а й редакторів.

Після вивчення курсу «Основи редагування» уважно почала читати рекламні написи в метро, також слухати телевізійні чи радіо новини й розуміти, що наші «патріоти» не можуть сформулювати грамотні речення. Усе частіше виникали питання: «Чому такими безграмотними бувають друковані й озвучені в ефірі тексти? Чи хтось за це відповідає?»

Редакторська справа, виявляється також може бути не лише неграмотною, а і продажною. Як багато українських журналістів працює не на країну, а на власників-олігархів, купка яких скупилася чи не всі провідні телеканали та друковані ЗМІ. Про порядність, патріотизм та професіоналізм тут зовсім не йдеться. Поняття «незалежність журналістики й журналіст» девальвувалося.

За цих обставин нам, майбутнім «літописцям сучасності», є два шляхи: бути нечесним із собою, дурити читачів та заробляти добрі гроші, або ж іти проти вітру, наперекір грошовитим і владним вельможам та не мати постійної роботи і, відповідно, заробітку на життя. Дуже страшні слова для чесного журналіста: «Тебе звільнено без рекомендаційного листа та допуску до інших видавництв!». Людина, котра буде боротися за справедливість у нашому сучасному суспільстві, завжди платитиме своєю репутацією або ж життям.

Основи редагування — невід’ємний курс для майбутніх журналістів. Якщо ми не зможемо чесно працювати, хоч будемо грамотними та професіоналами своєї справи, але в душі ми будемо патріотами своєї країни та боротися за чесність. Нове покоління журналістів ладне зробити все, щоби суспільство не жило в щоденних обманах. Головне — не мовчати та формувати свої думки чітко та ясно.

Василишина Аліна:

«Редактор має захоплюватися тим, чим він займається»

Ще два роки тому я розуміла, що журналісти — люди, які не бояться правди; це люди — які бояться брехні. Проте, це лише про справжніх, а не про маріонеток, які женуться за грошима.

А хто ж для мене був редактор? Скажу чесно, що окрім того, що він здебільше начальник, який підписує, затверджує до друку чи ефіру різножанрові тексти, нічого більше й не знала.

А яке ж розмаїття редакторських обов’язків? Ти ніби Колумб, який уперше відкриває Америку та досліджує для себе новий, незнайомий світ. Процес пізнання тонкощів та деталей редагування в рази цікавіший, аніж може здаватися на перший погляд. Ти віднаходиш для себе все нові й нові шляхи розвитку, які поглинають тебе повністю. Якби мені хтось у дитинстві сказав, що мені це буде подобатися, я б розсміялась, адже тоді мене цікавило зовсім не те. А зараз, скажу по секрету, моя мрія — стати головним редактором журналу VOGUE, який поєднує в собі дві сфери, які мене захоплюють: журналістика та мода.

Що для мене стало найголовнішим? Це відданість своїй професії. Редактор має захоплюватися тим, чим він займається, відчувати та розуміти сутність матеріалів, які потрапляють у його руки. Йому треба по-справжньому віддаватися своїй професії та бути перфекціоністом, який вміє вчасно зупинитися. Редактор — це кропітка та терпляча робота, яка вимагає уважності та повільності якоюсь мірою. Аби бути редактором, необхідно не лише знати правила граматики, а й зуміти перетворити сухий, бездушний текст на живу перлину мовлення, яка вселяє в людей позитивні емоції.

А як же я можу забути про правило трьох «П»? Професіоналізм, Порядність та Патріотизм — це специфічні риси, які необхідні кожному редактору незалежно від сфери його діяльності. Це ніби закони, які в жодному разі не можна порушувати, аби не загубити не лише свою професію, а й самого себе. Редактор, який дійсно є особистістю, не буде гнатися за несправедливо заробленими коштами, угодою начальника за просування кар’єрними східцями, фальсифікувати факти чи негативно впливати на читачів. Справжній редактор буде боротися за чесність та справедливість, яка рано чи пізно однаково восторжествує в нашому суспільстві.

Буць Дарина:**«Наша епоха суцільної безграмотності та неповаги до споживача інформації»**

На початку — фрагмент віртуальної екскурсії зі знаного видавництва: «Вітаємо Вас у нашому видавництві. Розпочнемо знайомство з бібліотеки — там зараз працює редакторка. Олена Григорівна — жінка, працелюбності й терпінню якої заздрить увесь колектив. Уже як тридцять із хвостиком років її життя проходить тут, у царстві літер, коректурних знаків і довідників. За вікнами кабінету жінки промайнули Революція на граніті, Помаранчева революція та Революція Гідності. Здається, і про них вона дізналася, редагуючи новинні матеріали. Працівники жартують, що американська комедія «День бабака» насправді знята про Олену Григорівну».

Висвітлений образ саме такої редакторки був твердо закріплений у моїй голові до моменту особистого знайомства з цією професією. Через стереотипи амбітній школярці важко було досягнути той факт, що хтось може свідомо пов'язати життя з коректурою. Зараз навіть соромно згадувати, що ця сфера діяльності для мене була тотожна механізації здібностей і відсутності творчого розвитку. Іноді закрадаються думки про неактуальність та занепад давньої професії. Уява зупинялася на одноманітній та нудній роботі з текстами, виправленні чергових помилок та відсутності будь-якої комунікації з людьми. А в перспективі ще і сколіоз, окуляри й кошмари, у яких дочка кохає свого тата.

Проте на власному досвіді переконалася, що ніколи не дізнаєшся як воно, доки не спробуєш. Перші кроки на зустріч опануванню професії журналіста-редактора були обережними та несміливими. Техніка коректури здавалася страшнішою за техніку розробки космічних апаратів. Знаки заміни, викидки і вставки — складнішими дорожніх. А помилки в рекламних текстах — гіршими, ніж в особистому житті.

Але з часом редагування відкрилося для мене з нового боку. Прийшло розуміння того, що воно має не лише прикладний характер, а і творчо-організаційний. Що посади, на які може претендувати носій професії, не лише не зупиняються на технічному редакторі, а й сягають менеджера з продажів. Та найбільше мене зачепив аспект актуальності, адже, як виявилось, комп'ютерні технології не те що не здатні замінити працівника, а навіть шкодять справі. Людський фактор вкрай важливий, адже якими б досконалими не були програми, у них відсутній творчий підхід, критичне мислення та здатність набувати досвіду.

Гірко визнавати, але ми живемо в епоху неграмотності та неповаги до споживача інформації. Грубі помилки зустрічаються й у засобах масової інформації, і в рекламних матеріалах, і навіть в офіційних

документах. Багато організацій, компаній недооцінюють важливість посади редактора й розплачуються за це неякісно поданою інформацією. Часто споживачі закривають на це очі, але зловживання може призвести до втрати іміджу.

Сьогодні носій професії редактора має бути універсальним воїном, вміння якого не обмежуються виправленням помилок чи внесенням правок. Він відповідальний за правильно налаштований контакт між бізнесом і автором, між шпальтами і верстальником, між текстом і споживачем. Він має бути всебічно розвиненим, критично мислячим, творчим, уважним, порядним, комунікабельним та відповідати ще з пів сотні якостям надлюдини. Тож насправді Олена Григорівна швидше героїня не «Дня бабака», а супергеройського кіновсесвіту Marvel.

Велічковська Ольга:

«Потрапити до «елітного» кола редакторів може кожен закоханий у журналістику»

Моє пізнання професії починалося поступово. Десь почула, десь побачила, хтось розповів. Читала ще з дитячого віку модні глянці та раз у раз бачила напис «головний редактор». Знала, що є редактори не тільки в журналах, а й на телебаченні або в інтернет-виданнях. Однак, напевно саме через фетиш глянцевого обкладинок і високу моду в мене склалося враження, що посада редактора для обраних. Що місце в колі редакторів потрібно здобути, одержати, вхопити й не відпускати. А справжній редактор завжди ерудований, амбіційний та прагне лише найвищих стандартів.

Інша справа — поглиблене вивчення курсу «Основи редагування». Кожна прочитана лекція відкидала всі сумніви й нав'язні стереотипи. Доводила, що редактор — це не просто статус. Це відповідальність за фінальний результат. Це відсутність права на помилку. Це кропітка праця, на яку завжди потрібна 25 година в добі.

Я усвідомила, що не обов'язково бути вихідцем із релігійного чи міщанського середовища, або народитися серед діячів освіти, науки й письменства, як то було в давнину. Зараз потрапити до «елітного» кола редакторів може кожен закоханий у журналістику. Незважаючи на те, чи це зовсім не англomовний, але амбітний репортер-початківець у «The Westlich Post», який емігрував в Америку з Угорщини, чи це цілеспрямований кореспондент із села Данина, який впевнено починає свій професійний шлях в Україні наприкінці 70-х та стане прикладом для тих, хто починає зараз.

Робота редактора, і, мабуть, не робота, а мистецтво редактора не обирає своїх митців. Майбутні професіонали обирають редагування й самі стають митцями. Я вірю в можливість підкорити собі професію.

Я знаю, що за високою посадою стоїть наполеглива праця, безперервне самовдосконалення, щирий патріотизм, порядність і професіоналізм.

Я слідую одній із десяти заповідей Огієнка — «якісний і простий стиль — то найкращий стиль» і виписую методики редагування української школи собі в нотатки.

Я хочу бути редактором вищого рангу.

Я ним буду.

Замахаєва Анна:

«Зробити текст відшліфованим діамантом»

Найважчим мені в справі редактора здається його обов'язок зробити так, щоб авторські оригінали не втратили свій колорит, емоційне забарвлення, певні унікальні риси. Вміти редагувати — це справжнє мистецтво, адже необхідно не тільки зробити так, щоби текст сприймався бездоганно. Треба, щоб у кожному слові залишилася його душа, щоби думка автора не була спотвореною чи занадто спрощеною.

І подумати не могла, що професія редактора є настільки давньою та має свою багату історію. Той факт, що витoki цієї професії треба шукати за часів виникнення й на перших етапах розвитку письма різних народів, дійсно викликав у мене непідробне здивування. Мені здавалося, як певно й більшості моїх однолітків, що ця професія швидше нова. Як же сильно я помилялася!

Також для мене було справжнім відкриттям те, що професія редактора вимагає наявності стількох вмінь, навичок та якостей: тут і поглиблена гуманітарна освіта, і знання іноземних мов, й аналітичне мислення, і можливість бути з комп'ютером «на ти». А в наших сучасних реаліях надзвичайної важливості також набувають для носіїв цієї професії такі риси як патріотизм, порядність та принциповість.

Справжній редактор, без сумніву, має вміти працювати з авторами, ставитися до їх роботи з повагою, не бездушно робити правки, а дійсно тісно співпрацювати. На ці думки мене наштовхнули слова Джека Лондона в його творі «Мартін Іден»: «Мартін дійшов до такого розпачу, що взагалі перестав вірити в існування редакторів. Жоден із них досі не подає ознак життя, а те, що всі його твори поверталися назад без будь-яких пояснень, лише підтверджувало думку, що редактори — це міф, який вигадали й підтримували кур'єри, друкарі та газетярі...».

За своє життя пощастило бути знайомою з однією професійною редакторкою. У мене викликало захоплення те, якою кропіткою була її робота: коли вона редагувала поезію, кожний рядочок, кожну фразу іноді доводилося перекроювати по декілька разів для досягнення

необхідного ефекту. Але якими влучними ставали слова, якими проникливими ставали вірші й без того талановитих поетів.

Твір, який лежить перед редактором на його столі перед початком роботи, — це своєрідний відшліфований, яскравий та вишуканий діамант. Я впевнена, що професії журналіста-редактора мають приділяти більше уваги в сучасному українському суспільстві, адже без фахівців у цій галузі неможливо уявити, щоби на наших полицях з'являлися високоякісні літературні твори.

Для мене було великою честю долучитися до редагування текстів на наших практичних заняттях. Це дало мені більш чітке розуміння того, як виглядає справа журналіста-редактора зсередини. Я зрозуміла, що редагувати — це до неймовірності цікаво, адже ти працюєш із гігантським пластом інформації, водночас розвиваєш свої здібності та вчишся відрізняти бездоганні тексти від «сирих».

Лисник Наталія:

«Вивчитися на редактора — це гордо й, безсумнівно, перспективно»

Різноманітний фактичний матеріал того чи іншого твору має свою природу, свої способи вираження, свою змістовну, логічну, емоційну, естетичну, психологічну значимість. І всю цю живу, наповнену метою, і структурну інформацію має приборкати — редактор.

Після наших пар, хоч і в складному онлайн-форматі, мені вдалося більше осягнути значущість моєї професії.

Світ змінився і вже ніколи не буде інакшим, бо за кожним словом гарячої преси чи книги я вже бачу людей. Тих самих редакторів-героїв, які тримають на собі величезний пласт інформації, граматики, української мови і правил написання.

Спробуйте уявити, що сталося б із нашим світом, якби за одним кліком прибрати всіх редакторів. Хаос і дезінформування по всій планеті. І це в кращому випадку. Бо не можна недооцінювати силу помилки. Історія наводить приклади розв'язання війн та битв через подібні помилки. Що вже казати про нашу рідну мову. Спаплюжили, перетворили б на суцільний суржик і комбінацію з «братськими народами», а тексти в книжках взагалі втратили будь-яку культурну цінність для наших нащадків.

До проходження цього курсу поняття «професійно написаний текст» у моїй уяві було аж занадто спрощене. «Що там такого, просто написати слова й поєднати їх за змістом?», — сказала би я ще два роки тому. Зараз готова вступити в дискусію сама із собою й переконувати в хибності попередніх думок.

Завдання слова в нашій мові не тільки переносити звуки, бути відтвореним на папері чи на сцені театру. Мова жива, їй теж потрібні

лікарі. Ми і є лікарями української мови. Там, де вона перекручена, хибна, некрасива — ми виправляємо, змінюємо, облагороджуємо. Передивляючись твір, уже на підсвідомості вчитуюся трохи більше, помічаю нюанси.

Вивчитися на редактора — це гордо й, безсумнівно, перспективно.

Стасюк Анастасія:

«Перетворити інформацію на цікавий, корисний та доступний продукт із бездоганною грамотністю»

Сама не можу повірити, що так сухо й нудно уявляла роботу редактора. З упередженим ставленням я прийшла на першу лекцію та практичну і вже через пів години була шокована своїми враженнями. Невже я могла так помилятися? Скільки цікавого, а, головне, важливого робить редактор, який він повинен мати рівень компетентності, як швидко та професійно має виконувати свою роботу... Масштаби обов'язків та різноманіття завдань мене вразили. Протягом усього курсу я намагалася запам'ятати якомога більше корисної інформації, порад. Звичайно, книга «Основи редагування» стала настільною. Я почала цікавитися додатковою інформацією, намагалася аналізувати свої тексти, які писала до того і вносила туди чимало правок.

Редакторська справа не переставала мене дивувати й кількість напрямів цієї професії були наступним відкриттям: художній редактор; технічний редактор; редактор телебачення; літературний редактор; редактор фільму; музичний редактор — кожен із них виконує величезний спектр завдань та контролює, керує, придумує, консультує не один проект. Я дійсно вважала, що бути редактором як із гори котитися: виправляєш помилку за помилкою й нічого цікавого і складного, а воно зовсім по-іншому...

Треба не просто мати вищу гуманітарну освіту, а й орієнтуватися в історичному, теоретичному, творчому, маркетинговому аспектах. Одним словом — масштаби завдань та рівень знань відібрали в мене мову. Проте те, що змогло остаточно перехилити мої терези на користь редакторській справі — важливість та затребуваність. Зібрати цікаву інформацію, звичайно, нелегке завдання, але яка від неї користь, якщо не вміти її правильно, зрозуміло та коректно подати людям? Ось вона — золота середина та головна місія редагування. Перетворити інформацію на цікавий, корисний та доступний продукт із бездоганною грамотністю та змістовністю.

Я вперше знайшла відповідь на питання: чому бажаючих освоїти редакторську справу з часом стає менше? Бо люди бояться відповідальності й такої величезної кількості завдань, адже саме редактор виконує найголовнішу роль у поданні інформації. Можна сказати, що

він є своєрідною «Верховною Радою» Четвертої влади, тільки максимально зацікавленою в народі.

Ткачук Інна:

«Остання перепона між автором та читачем»

Правду говорять, що редактор — це остання перепона між автором та читачем. Людина, що є вухами, очима та голосом світу. Усвідомлення цього вислову до мене прийшло вже після завершення курсу «Основи редагування».

Відомий американський письменник Е. Б. Уайт писав, що читач постійно зіштовхується з проблемами й цих проблем стає ще більше, коли мова йде про газети. Вони створюються в шаленому поспіху, коли немає часу на спокійне прочитання та редагування тексту. Редактор часто отримує нову інформацію від репортерів, які перед надсиланням повідомлення мусять перевірити матеріал на достовірність фактів, проте не завжди в погоні за лідерством, за тим, щоби першими серед конкурентів опублікувати новину, зберігається якість написаного. Виграючи в часі, видавництво програє в репутації, а відповідальність за це завжди буде лежати на редакторові.

Редактор працює безпосередньо з авторами, що часто закінчується війною поглядів та бачень. На одній чаші терезів стоїть редактор, що є представником видавництва, його концепції, принципів, а на іншій — автор, який має свій стиль, бачення, ідею. Знайти компроміс, не переступити через принципи обох сторін та написати матеріал, який буде підкреслювати стиль автора, але водночас і відповідати вимогам видавництва — головна ціль взаємодії цих двох сторін.

Редактор — це і, власне, редактор матеріалу, й автор текстів, і менаджер, і керівник, і виконавець. Він не завжди виключно перевіряє та редагує, часто він і сам створює власний продукт. Цей фахівець завжди має стояти в перших рядах на арені світу новин, бути лідером у публікації матеріалів. Адже, якщо ти не перший, то навіщо це взагалі? Професіонал повинен, крім вичитування продукції власного видавництва, слідкувати за конкурентами, щоби знайти помилку та, знову ж таки, першим спростувати матеріал.

Одним абзацом

Цюкало Ірина:

Вміння бачити текст, сканувати, відчувати його — це те, що приходить із досвідом. Це не можливо освоїти за один день, прочитавши конспект. Треба зрозуміти, попрактикуватися. Древній мислитель і філософ Китаю, Конфуцій казав: «Скажи мені — і я забуду, покажи мені — і я запам'ятаю, дай мені зробити — і я зрозумію». Це і є сут-

ністю дисципліни «Основи редагування». Від самого початку було складно аналізувати, сканувати, розбирати на маленькі частинки текст, науковий посібник, підручник, книгу. Я навіть гадки не мала, що я буду цим займатися й думала, що це не цікаво. Спочатку це було складно, займало багато часу, але ти «втягуєшся». Непомітно проходить час за цією роботою, набивається рука.

Вороніна Ірина:

Редакторство й редагування — це не просто дисципліна, це Альма-матер журналістики. Тут я навчилася помічати помилки, не тільки в домашніх завданнях, а і просто на вулиці, у метро, у супермаркеті — будь-де. Якби мене спитали рік тому «Чи хочеш ти стати першим помічником автора?» Моя відповідь була б негативною. Проте сьогодні, я б відповіла ТАК. Я не тільки хочу, а й можу! І докладу максимум зусиль на втілення цього плану в життя.

Асатурова Діана:

Лише за два місяці знайомства з професією журналіста-редактора, що відбулося в рамках дисципліни «Основи редагування», мої уявлення та стереотипи про фах розвіялися так швидко, що навіть не встигла зрозуміти, настільки інша асоціація виникає в мене тепер про представника редакторської сфери, його сутність, завдання та чин.

Божко Валерія:

Буонарроті про створення своїх бездоганних шедеврів: «Я просто беру камінь і відсікаю все зайве». Особливо мені запам'яталося вивчення та використання коректурних знаків і виправлення помилок у рекламних текстах. Знаки правки схожі на архаїчну писемність, та, запам'ятовуючи їх, відчуваєш себе дослідником давнього наскального письменства, що робить процес більш захоплюючим. У мені загорівся вогник заохоченості дослідити все, що я бачу, аби віднайти помилку чи неточність.

Денисюк Аліна:

Я і зрозуміла, що машина ніколи не замінить людський розум. Усі ці програми є недосконалими, переоцінка редактором можливостей систем автоматичної перевірки може призвести до появи смислових «перлів». Так, технічний прогрес значно спростив нам усі сфери життя та техніку роботи редактора, але ж штучний інтелект ніколи не зможе замінити людське око.

Донченко Олександра:

Ця дисципліна стала деталізованою основою, своєрідним місточком до вдалого працевлаштування в майбутньому. Цей різновид професійної діяльності приваблює можливість поєднувати творчість та

технічні операції, примноження у світі добра та боротьбу за справедливість. Проте тільки після практичного засвоєння матеріалу курсу, ти справді розумієш чи «лежить» у тебе душа до цієї складної професії. Чи зможеш, наперекір впливовим підприємствам, відстоювати власну позицію, розповідати про те, що «болить», про те, що так важливо зараз.

Залеська Анна:

Журналіст-редактор — це ціле маленьке підприємство, поєднане в одній людині. Ця особа може виконувати, буквально, майже всі обов'язки будь-якої посади у своїй сфері. Ви уявляєте собі, що однісінька, крихітна особистість може й писати, і редагувати, і створювати, і шукати, і випускати і презентувати? Донині я думала, що тільки секретар має таку кількість повноважень та обов'язків.

Зігунова Анастасія:

Не менш важливим для журналіста-редактора є любов до рідного слова. Він повинен бути на «ти» зі словниками та читати різнопланову літературу українською, перманентно розвиваючись, засвоюючи нові мовні звороти та вивчаючи нововведення. До того ж, фахівець даної сфери зобов'язаний мати почуття патріотизму, оскільки він захищає інтереси своєї держави та народу, обстоюючи позицію громадян та спрямовуючи суспільну думку. Не можу уявити редактора без принципного, непорядного, аморального. Це руйнує довіру до самої професії, псує репутацію цілого редакційного колективу.

Лопань Катерина:

Більшість мережевих видань нехтують елементарною грамотність, не кажучи вже про численні алогізми, перекручення, неточності. Хоча опанування ректорських навичок украї потрібне спеціалістові з реклами чи зв'язків із громадськістю. Адже низка їхніх обов'язків включає написання та дистрибуцію рекламної продукції, також пресрелізів, промоційних статей тощо. Тож грамотність написання, критична оцінка та навички редагування мають стати фундаментальними навичками для кожного професіонала, що пов'язаний зі словом.

Куліченко Анастасія:

«Молодь — майбутнє країни. Саме такі лозунги лунають з українських телеканалів. Але ніхто не думає про заохочення підлітків до роботи в країні, де зарплата журналіста в рази менша, ніж за кордоном. Ось узяті з пошукових сайтів «пропоную роботу» дані про заробітну плату редактора: 7300 гривень. Не на більше доводиться розраховувати й журналістам. Як таке може бути? Адже журналісти-редактори — це грамотність цілої країни. І ще про прикрі дані: на сьогодні,

кожен п'ятий рекламний плакат має редакторські, недоречні помилки та цитати. Після дисципліни «Основи редагування» в мене з'явилося ще більше бажання стати кваліфікованим редактором, писати якісні тексти.

Палійчук Ірина:

Моє бачення чину редактора змінилося, і лише в кращу сторону. Вивчення цієї дисципліни навіть дещо змінює твій характер, допомагає стати більш відповідальним та самостійним. Саме критичний аналіз і оцінка надають роботі редактора творчий струмінь і роблять її мистецтвом. Адже кожен текст індивідуальний і вимагає особного підходу. Для редактора недостатньо встановити помилковість або нечіткість того чи іншого твердження, він зобов'язаний підказати авторові, як, на його погляд, можна покращити матеріал. Це не лише знання правил пунктуації чи лексики, це талант мислити глобально та креативно, талант писати та створювати.

Посідай Катерина:

Часто читаєш чи слухаєш тексти, де в словах більше помилок, ніж самих літер. Це здебільшого продукують люди від влади чи політики. Такі тексти точно не проходили через руки професійного редактора. Хто буде виводити українське суспільство з тієї прірви неграмотності, невігластва та непрофесіоналізму? Редактор. Кожен бестселер має свого автора, але за ним стоїть міцна стіна редакційного відділу, без котрого ми не побачили б жодного творіння таким, яким воно є зараз. Жодні імена не є зайвими на обкладинках, жодна правка редактора не є марною.

Сергеева Катерина:

Без редакторів не обійтися в справі так званих машинних перекладів текстів з іноземних мов. Автоматичний переклад гарантовано містить грубі помилки, які не можуть виправити комп'ютерні алгоритми. Над цим, власне, і працює редактор, а точніше — постредактор. Виявляється, що редагування перекладеного машинного тексту відрізняється від звичайного. Цей так званий постредагований текст мусить бути згодом переглянутий на предмет адекватності перекладу: чи вичерпно передано зміст першотвору, чи збережено функціонально-стилістичну відповідність йому, чи виправлено прості помилки.

Спесовська Еліна:

Навряд чи «знавцям професій» відомі такі функції редактора, як визрівання й реалізації задуму, пошук і відбір авторів, робота з ними на всіх етапах підготовки матеріалів, вивчення видавничого ринку, процес шліфування твору тощо. Крокуючи шляхом набут-

тя практичних навичок, я намагалася засвоїти кожен фаховий рух і захоплено вдивлялася в нові завдання. Зміст і місія цієї професії щоразу доповнювалася новими цікавими деталями. Головним очікуваним відкриттям стало усвідомлення неможливості вивчення лише стандартизованих дій. Наявність творчого начала — двигун успішного освоєння професії.

Урсул Валерія:

Структура, лаконічність, легкість, милозвучність. Ось що ми отримуємо, читаючи той чи інший матеріал. Актуально, прозоро і зрозуміло. Чи таке можливе? Звісно. Проте без попередніх коректур і внесених правок редактора в текст читач отримував би лиш присмак зради і знущання в перемішку із суцільними русизмами, складними зворотами та неухважністю. Редактор — це та людина, без якої мова давно затонула би в калюжі безграмотності. Редактор завжди залишається в тіні, однак є невід’ємним гвинтиком в океані слова.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Житарюк, М. (2006). Особливості підготовки журналістів у контексті вищої освіти в Україні. Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика, 28, 148–151.

Квіт, С. (2006). Проблеми журналістської освіти в сучасній Україні. *Магістеріум*. Серія: Журналістика, 22, 4–8.

Кутovenko, O. (2016, 1 березня). *Журналістська освіта в Україні: чому тест на придатність ще й досі не складено?* Детектор медіа <https://ms.detector.media/zhurnalistska-osvita/post/16162/2016-03-01-zhurnalistska-osvita-v-ukraini-chomu-test-na-pridatnist-shche-i-dosi-ne-skladeno/>

Лизанчук, В. (2018). Комуналістика як загроза журналістиці. *Український інформаційний простір*, 2, 246–249.

Партико, З. (2001). *Загальне редагування: нормативні основи*. Афіша.

Тимошик, М. 2018. Витруювання національного в журналістиці триває. *Український інформаційний простір*, 2, 250–253

Шевченко, А. (2005). Без журналістських цінностей нема чого робити в цій професії. *Медіа-критика*, 10, 32–33.

REFERENCES

Kutovenko, O. (2016, March 1). *Zhurnalistska osvita v Ukraini: chomu test na prydatnist shche y dosi ne skladeno?* [Journalism education in Ukraine: why hasn't the suitability test been passed yet?]. *Detektor media* <https://ms.detector.media/zhurnalistska-osvita/post/16162/2016-03-01-zhurnalistska-osvita-v-ukraini-chomu-test-na-pridatnist-shche-i-dosi-ne-skladeno/> [in Ukrainian].

Kvit, S. (2006). *Problemy zhurnalistskoi osvity v suchasni Ukraini* [The problems faced by journalism education in modern Ukraine]. *Mahisterium. Seria: Zhurnalistyka*, 22, 4–8 [in Ukrainian].

Lyzanchuk, V. (2018). Komunikavistyka yak zahroza zhurnalistytsi [Communicism as a threat to journalism]. *Ukrainian Information Space*, 2, 246–249 [in Ukrainian].

Partyko, Z. (2001). *Zahalne redahuvannia: normatyvni osnovy* [General editing: normative bases]. Afisha [in Ukrainian].

Shevchenko, A. (2005). Bez zhurnalistykykh tsinnosti nema choho robyty u tsii profesii [There is nothing to do in this profession without journalistic values]. *Mediakrytyka*, 10, 32–33 [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. 2018. Vytruiuvannia natsionalnoho v zhurnalistytsi tryvaie [National poisoning in journalism continues]. *Ukrainian Information Space*, 2, 250–253 [in Ukrainian].

Zhytariuk, M. (2006). Osoblyvosti pidhotovky zhurnalistiv v konteksti vyshchoi osvity v Ukraini [Features of training journalists in the context of higher education in Ukraine]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 28, 148–151 [in Ukrainian].

UDC 323.173:351.858(477.61+477.62)

Games with frontiers: identity politics in Eastern Ukraine

Yuri BENDER

MSt, International Relations

University of Cambridge,
Department of Politics
and International Studies

Alison Richard Building
7 West Road, Cambridge CB3 9DT
United Kingdom

Email: yuri.bender@ft.com

ORCID: 0000-0002-3413-4117

© Bender Y., 2020

This article on how identity affects separatism in eastern Ukraine summarises key points from a Thesis submitted for the Master of Studies in International Relations, Cambridge University, 2015–2017 by Yuri Bender of Robinson College, under supervision of Dr Rory Finnin, Associate Professor of Ukrainian Studies at the University of Cambridge.

My recent research on events leading to secession of the so-called Donetsk People's Republic and Luhansk People's Republic in eastern Ukraine and their subsequent attempts to function as statelets examined the influences of economics and identity, underpinned by Moscow's foreign policy in its 'near abroad.' Key economic factors in the statelets' temporary secession have played out against a backdrop of shifting identities and elite behaviours. Studying these is vital to determining whether the statelets have long-term autonomous futures. This article focuses on identity, with economic factors addressed elsewhere. Shifting and often conflicting multiple identities attached to the Donbas region, historically a resource-rich bolt-hole for political and economic refugees, are examined. In today's time of conflict, however, migrants are leaving Donbas rather than coming in. Paradoxically, the most entrepreneurial and educated citizens displaying the strongest identities — just the type necessary to build effective statelets — are those most likely to leave.

The conflict is observed through theoretical lenses including historian Hiroaki Kuromiya's 'Wild Field', contested by oligarchs, criminal gangs and political clans; and geographer Halford Mackinder's Euro-Asian 'Heartland', historically fought over Eastern and western powers. By drawing on semi-structured interviews carried out during my visits to Ukraine, I aim to contribute to discussion on future trajectory of Ukraine's troubled eastern borderlands and shed some light on their recent past. Detailed study of this geostrategic region could suggest lessons for key actors, including Russia, Ukraine and others in the international community, to learn from the ongoing conflict. Particularly important to policymakers is the issue of mixed identities, prevalent in much of eastern Ukraine.

Keywords: Akhmetov, Cossacks, DNR, Donbas, Donetsk, Dugin, elites, identity, kulaks, Kyiv, Luhansk, LNR, Makhno, oligarchs, paramilitaries, secession, separatism, Stalin, statelets, Strelkov, Surkov, Russia, Ukraine, Yanukovich.

ІГРИ З КОРДОНАМИ: ПОЛІТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ У СХІДНІЙ УКРАЇНІ

Юрій Бендер

Магістр міжнародних відносин

Кембриджський університет

Кафедра політики та міжнародних досліджень

Елісон Річард Білдінг, 7 Вест Роад, Кембридж CB3 9DT

Сполучене Королівство

ORCID: 0000-0002-3413-4117

У статті розглядається вплив ідентичності на сепаратизм на сході України, узагальнюються ключові моменти дисертації, поданої на ступінь магістра міжнародних відносин Кембриджського університету, 2015–2017 рр. Юрієм Бендером із коледжу Робінсона, під керівництвом доктора Рорі Фінніна, доцента кафедри українознавства Кембриджського університету.

Моє недавнє дослідження подій, що призвели до відокремлення так званої Донецької Народної Республіки та Луганської Народної Республіки на сході України та їхні подальші спроби функціонувати як окремі автономні регіони, ґрунтувалося на дослідженні впливу економіки та ідентичності, підкріплених зовнішньою політикою Москви в країнах «близького зарубіжжя». Ключові економічні чинники тимчасового відокремлення «автономних регіонів» відбувалися на тлі зміни ідентичності та елітарної поведінки. Вивчення цих питань є життєво важливим для визначення того, чи мають «республіки» довгострокове автономне майбутнє. Пропонована стаття присвячена ідентичності, а економічні чинники розглядатимуться деінде. Досліджуються змінні та часто суперечливі множинні ідентичності, закріплені за регіоном Донбасу, історично багатого на просторові ресурси для політичних та економічних біженців. Однак у теперішній конфліктний час мігранти все частіше покидають Донбас, а не в'їжджають в зазначений регіон. Як це не парадоксально, але найбільш підприємливі та освічені громадяни, які демонструють найсильніші прояви ідентичності — саме того типу, який необхідний для створення ефективної держави, — найімовірніше виїдуть.

Конфлікт розглядається через теоретичні призми, включаючи «Дике поле» історика Гіроакі Куромії, оскаржуване олігархами, злочинними угрупованнями та політичними кланами; та євро-азіатський «Хартленд» географа Халфорда Макіндера, що історично боровся та відстоював східні та західні держави. Спираючись на напівструктуровані інтерв'ю, проведені під час моїх візитів до України, я прагну внести свій внесок у дискусію щодо майбутньої траєкторії проблемних східних прикордонних територій України та пролити світло на їхнє недавнє минуле. Детальне вивчення цього геостратегічного регіону може запропонувати рішення для ключових суб'єктів, включно з Росією, Україною та іншими членами міжнародної спільноти, щоб винести урок з конфлікту, що триває. Особливо важливим для політиків є питання змішаних ідентичностей, поширених на більшій частині східної України.

Ключові слова: Ахметов, козаки, ДНР, Донбас, Донецьк, Дугін, еліта, ідентичність, куркулі, Київ, Луганськ, ЛНР, Махно, олігархи, воєнізовані форми, сецесія, сепаратизм, Сталін, державні утворення, Стрелков, Сурков, Росія, Україна, Янукович.

Introduction

*This place is kidnapped and betrayed
The noisy streets are swept
By a deadly northern storm
It used to be a city
But now it is a jail of hybrid hate.
– (Sereda, 2016).*

This stark poetry from Donetsk-born journalist Oleksandr Sereda, describes why he was forced to flee his native city, after local administration buildings were seized by armed pro-Russian groups expressing separatist intentions. Many, like Oleksandr — who settled in nearby cities under control of the Ukrainian government in Kyiv — share his view that Donetsk has been ‘kidnapped and betrayed’. Yet other eastern Ukrainians have different views of conditions in the areas of Ukraine’s Donetsk and Luhansk oblasts (administrative regions) now declared the “Donetsk Peoples’ Republic” (DNR) and “Luhansk Peoples’ Republic” (LNR). These self-styled statelets are at the centre of an ongoing war between the Ukrainian military and Russian and pro-Russian militants, directly affecting 3.5 per cent of Ukraine’s territory, according to the Ukraine Crisis Media Center in Kyiv. Recent reports from Belarus claim Donbas paramilitaries have been active in Minsk.

There are also different voices in Ukraine on whether Kyiv should attempt to re-integrate Donbas, giving it ‘special status,’ or allow the separatist entities to stagnate. Related challenges facing President Volodymyr Zelensky in 2020 include dealing with Covid transmission across frontiers, Russia’s militarisation of the Azov Sea and the emergence of controversial pro-Russian opposition politician and media tycoon Viktor Medvedchuk as self-styled peace broker.

Historical background

Such diverging outlooks testify to the complexity and diversity of Ukraine’s Donbas (‘Donets basin’) of which Donetsk and Luhansk form the central part. Home to 6.5 million of Ukraine’s 45.4 million population at the beginning of 2014, Donbas contributed 16 per cent of national GDP (Kirchner & Giucci, 2014).

Despite Western media generalisations of a primitive, Russian-leaning rustbelt, gripped by Soviet nostalgia, the Donbas is difficult to categorise. Until recently, densely populated, heavily industrialised and important both financially and geopolitically, this enigmatic, resource-rich borderland is far from homogenous ethnically, culturally or socio-economically. Its variety of actors and identities has historically fuelled political contes-

tation between Kyiv and Moscow, leading to uneasy relations with both regional power centres.

The Donbas emerged as nineteenth century powerhouse, when millions of political and economic refugees seeking jobs and higher income flocked to the frontier region's processing plants and collieries from across the Russian Empire and beyond. But the reputation of a bolthole offering freedom and anonymity, where Cossacks once roamed, led Moscow to treat it with suspicion for maintaining romantic traditions of Ukraine-born writer Nikolai Gogol's free steppe.

Throughout Jozef Stalin's brutal regime, the unruly enclave provided refuge 'to the disenfranchised, to outcasts, fugitives, criminals and others' (Kuromiya, 1998, pp. 2–3). More recently, in the post-Soviet, pre-2014 crisis period, it was perceived an 'anti-modern community, dominated by a "criminal-political" nexus of terrorising mafia gangs and political clans' (Mykhnenko, 2004).

Consequences of conflict

Donbas hit global headlines in February 2014, following the flight of Ukraine's then President Viktor Yanukovich, himself a Donbas native, to Russia. Subsequent annexation of Crimea by the Russian Federation preceded seizure of assets in Donetsk and Luhansk by obscure and little-known militants declaring 'People's Republics.' The period since has been one of violent stalemate, with civilians braving daily artillery fire and freezing winter temperatures in crowded apartment blocks. To date, according to the UN, Donbas conflict deaths have exceeded 13,000, including several thousand civilians. Hundreds of missing individuals were held 'incommunicado', with UN monitors denied access to 'penal and pre-trial detention facilities' in areas controlled by armed groups and an average 25,000 people each day affected by 'disproportionate restrictions on freedom of movement across the contact line', dividing families and communities (UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 2016). Many of these are without water and heating, further hampered by a blockade of trading across the Contact Line, challenging the functioning of local economies.

Although I explored economic sustainability of the DNR and LNR in my longer-form study, a parallel consideration has been how their populations' multiple identities — including Ukrainian, post-Soviet, Russian and regional — have been crystallised by this ongoing conflict and how monitoring shifting loyalties can help inform our understanding of the prospects of future conflict escalation or reconciliation.

Research challenges

Due to the conflict's nature, this research was not straightforward. The DNR and LNR are not internationally recognised or secure territories. In-

ability to visit these self-styled statelets rendered it impossible to conduct interviews in non-government controlled areas, except by telephone, although I had visited Donbas regularly pre-2014. Instead, I conducted interviews at checkpoints on the conflict's Contact Line and discussed cross-frontier trade in face-to-face and phone conversations in Mariupol and other east Ukrainian cities, with people who crossed from separatist-controlled territories.

Although regular and irregular forces from the Russian Federation have frequently been identified in these territories since the conflict's onset (Czuperski et al, 2015; Kim, 2014), given the scope of this article, I cannot fully assess the extent of Russian involvement. I will therefore refer to the Donbas conflict as an ongoing attempt at non-consensual secession, defined as 'the unilateral withdrawal from a state or part of its territory and population with the will to create a new state,' (Christakis, 2012) but without the agreement of the parent state. I use the term 'statelet' to mean 'a small state, especially one that is closely affiliated to or has emerged from the break-up of a larger state' (Lexico, n.d.). As my research reveals, economic legitimacy and sustainability of these 'statelets' are structurally weak and overly dependent on Russian patronage, lacking any defining sense of identity.

In addition to consulting secondary and primary scholarship across disciplines, during several 2016 field trips to Ukraine I conducted more than 40 semi-structured interviews with elites as well as members of the general public, with particular emphasis on 'giving voice' to ordinary Ukrainians disenfranchised by a political and media system dominated by oligarchical interests. These voices, several of them featured in this article, will be crucial in determining the future of Ukraine, just as they have shaped recent and long-term history.

A perpetually contested 'heartland'

The conceptual frame of a 'wild field' prone to a scramble for resource extraction, criminality and political contestation is central to the work of Hiroaki Kuromiya, the most prominent international scholar of the Donbas region. As the western part of the Eurasian steppe grassland belt, connecting China through Central Asia and Ukraine to Hungary, the *dyke pole* ('wild field') formed 'a natural gateway to Europe for successive waves of nomadic horseman [sic] from Central Asia' (Mykhnenko, 2004, p. 5). This vast, open and difficult-to-control steppe was fought over for centuries by Slavs and nomadic peoples including Turkic-speaking Pechenegs and Kipchaks, followed by Tatars and eventually Zaporizhian Cossacks, who lived by hunting, fishing, agriculture, trading and traditional plunder (Kuromiya, 1998, p. 35).

Historical documents show authorities barely keeping a lid on the Donbas during deliberately-induced famine and Stalinist terror of the 1930s,

with Ukrainian, Greek and German farmers 'dekulakized', deported and replaced by Russians, leading to 'explosive' ethnic tensions (Kuromiya, 1998, p. 196). Russians and Ukrainians regularly swapped ethnic insults, arguing which language to speak, leading to fist and knife fights among miners. That these tensions could be ratcheted up by global and regional powers was first documented academically in 1904. Control of the Ukrainian steppe was key to geographer Halford Mackinder's notion of a Euro-Asian heartland, 'gripped between two pressures' of Asian horsemen and maritime Vikings. He predicted the region would be perpetually contested by geopolitical rivals, expecting the Russian empire's settlement of Ukraine's then barren steppe-land to trigger rapid, intense industrialisation, facilitated by proliferation of a concentrated railway network (Mackinder, 1904/2006, pp. 35–37).

Mackinder's predicted confrontations and shifting alliances among military actors, attempting to dilute Russia's long-term control of the Eurasian landmass, materialised to greatest extent in Donbas, disputed in conflicts of 1917, 1941 and 2014 onwards.

Academics have added ethnic and religious layers to post-Soviet regional studies, with Donbas located east of Europe's 'most significant dividing line,' according to Samuel Huntington, 'separating the more Catholic western Ukraine from Orthodox eastern Ukraine.' Huntington argues the 'Velvet Curtain' of culture replaced the ideological Iron Curtain (Huntington, 1993/2006, p. 139). This 'Clash of Civilisations' perspective, promoted by Russian ideologues and Western media, is unhelpful to studying the region, ignoring local and regional sensitivities. It is exploited by Russia and its paramilitary proxies, positioning the conflict as a religious stand-off.

In reality, the Orthodox Church has been stronger in west Ukraine than Donbas (Wilson, 1997, p. 91). Even Stalin could not tame the Protestant and Baptist organisations distributing anti-Soviet leaflets in Donbas from 1948-50. 'Industrial workers made up the core of the Baptist groups,' with many war veterans among them (Kuromiya, 1998, p. 318).

This civilisation rivalry focus fails to explain why heavily Russified eastern industrial heartland cities Zaporizhia, Dnipro and Kharkiv were less susceptible to separatist intrigue, despite well-resourced attempts by Russian-supported actors to overturn local governments. We can infer from this that specific factors in Donetsk and Luhansk encouraged secessionist tendencies. The real cleft appears ideological, the very theory Huntington wanted to disprove. Neither Modernist liberal perspectives of Soviet subjugation of nationalism (Gellner, 1997, p. 86) nor the Marxist view that 'fear and coercion,' prevents ethnic and communal tensions turning violent (Hobsbawm, 1990, p. 168) adequately explain concerted attempts in 2014 to trigger Donbas secession and their aftermath. Lack of applicability of these theories suggests external involvement, namely from Russia.

Ethnic tensions have been rare since Ukraine's 1991 independence, excepting Russian settlers in Crimea, regularly confronting returning indigenous Crimean Tatars, deported by Stalin during the 1940s (Pohl 2000). Ukrainian ethnicity was never a citizenship requirement, fostering belief that this vast territory could not exist as a unitary state without being peopled by a variety of ethnic groups. It is, therefore, more useful to assess socio-economic, ideological and regional, rather than ethnic cleavages (Nemyria, 1999, pp. 80–83). We have seen, from recent Ukrainian history, these have proved more likely to challenge the state, composed of many regions with separate identities, never previously co-existing in the same country.

Elites and organised crime

There is a history of elites associated with Ukraine's most industrialised, densely populated cities of Donetsk and Luhansk enjoying political weight. After being granted privileged careers in Moscow, Soviet Communist Party Officials from Donbas, including Nikita Khrushchev and Kliment Vorushilov, were able to negotiate higher wages for their home region. This tradition was carried on in post-independence Ukraine by politicians forming the 'Revival of Regions' and 'Regions of Ukraine' groupings to represent elite interests (Sasse, 2002, p. 74), often linked to organised crime.

The Donetsk clan, overseen by Rinat Akhmetov, was Ukraine's most powerful economic grouping at the time of the 2014 revolution. How Akhmetov set out to control the 'wild field' as his personal fiefdom has proved central to the trajectory of Donbas and the geopolitical fortunes of independent Ukraine.

The takeover by these forces first of Donbas and later Ukraine's central administration can be viewed effectively through social science lenses, placing the region's ascendancy in historical context. Economist Albert Hirschman's 'Exit, Voice and Loyalty' options offer citizens or states the choice to show 'loyalty' or patriotism to their organisation if satisfied with leaders; 'exit' their firm, state or national grouping if dissatisfied; or 'voice' grievances to pressurise leaders, should an 'exit' be unavailable (Hirschman, 1970). The Donbas's development as an intentional community can be analysed through three historical eras mirroring these stages, according to a 2004 paper from Vlad Mykhnenko, an Oxford University Professor, originally from Donetsk: the Russian Empire; Bolshevik Rule and Stalin's Great Terror; and post-communist transformation.

The 'exit stage' is associated with one of the most charismatic leaders emerging from Donbas, Ukrainian anarchist Nestor Makhno (1888–1934), who led the peasant Revolutionary Insurgent Army during the 1917–1922 Russian Civil War, fighting a range of local and foreign powers. This idea of feuding rivals has huge relevance today, among the profusion of oligarchs, partisan leaders and criminal bosses attempting to dominate the flammable DNR and LNR quarters.

'Loyalty' is equated by Mykhnenko with brutality, through Stalin's enforced transformation of the volatile Donbas to an industrial, Soviet stronghold in the image of norm-busting local collier Aleksey Stakhanov (1906–1977). After starving millions of peasants to death in 1932–33 (Plokyh, 2915, p. 349) to destroy the deep-rooted folk culture of the Ukrainian countryside, which provided a rival power-structure to the communist authorities, Stalin rounded on Donbas city-dwellers, rooting out 'enemies of the people', including Orthodox church clergy, 'nationalist deviationists,' Trotskyites and 'traitors', executing 30,000 in Stalino *oblast* alone in 1937–38. Donbas accounted for one third of death sentences, but just 16 per cent of Ukraine's population (Kuromiya, 1998, pp. 245–257). This notion of hidden enemies with secret identities is effectively deployed by paramilitary leaders in today's Donbas, claiming their statelets have been infiltrated by an imagined foe of 'Praviy Sektor' nationalist partisans.

These years of prolonged Soviet 'Loyalty', argues Mykhnenko, lasted until the *perestroika* period, initiated by Mikhail Gorbachev, General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union, when Donbas coalminers showed their 'Voice' in 1989, with a 500,000-strong strike, precipitating Ukrainian independence and establishing emerging civil society. Mykhnenko modifies the Hirschman theory, adding a final 'take-over' stage of Donbas by local elites, associated with then Donetsk governor Viktor Yanukovich. The miners' actions were in response to an 80 per cent drop in real wages, amid worker discontent about an uncaring Moscow, replaced as external power centre by equally ignorant Kyiv.

This use of behavioural science allows us to potentially plot some future trends in Donbas. If anything, Mykhnenko's perceptive analysis underestimated the 1989 'Voice' of Donbas, so overwhelming that an 'exit' from the Soviet Union set the scene for a subsequent 'exit' from Ukraine. Similarly, he perhaps overestimated the economic success of a 'Take-over,' instigated by a corrupt, criminal and greedy administration that would eventually be destroyed by the wrath of its subjects, while some key proponents would play the separatist card to save themselves.

Donbas, contends Kuromiya, has always provided an 'exit' or refuge for 'kulaks' fleeing the countryside after being disenfranchised by Stalin's brutal collectivisation, priests and believers escaping religious persecution, political activists seeking to blend into an anonymous industrial society and criminals escaping justice or dumped there by the state as cheap labour (Kuromiya, 1998, pp. 4, 40, 336). A highly selective view of this patchwork quilt of co-existing identities has seeped into the Ukrainian psyche, focused on a potentially secessionist, violent hinterland, sheltering outlaws, described by Konstantin, a 41-year-old Kyiv taxi driver, whose grandfather worked in Donbas.

...the Soviet administration brought people into Donbas — alcoholics, drug addicts, criminal mafias — who were not needed elsewhere, because there were not enough workers in the mines. They took people out of prisons from cities in Russian territory and sent them to east Ukraine. Fifty years on, that contingent has now integrated into society and the uprising is from the families of those people, who steal, kill and rage against everything (Konstantin, 2016).

The region's gang wars helped shape Ukraine's political and economic models, linking organised crime to the political establishment, argues British academic Taras Kuzio, examining murders which led to integration of criminal and political elites under Donetsk Governor and two-time felon Viktor Yanukovych in the 1990s. Relocating to Kyiv after his Presidential inauguration in 2010, the 'Family' structure built by Yanukovych enabled control of the oligarchs. Kuzio suggests the President owned half the assets of Rinat Akhmetov, confirmed in 1999 by the Ministry of Interior as leader of the *'Lyuksovskа hrupa'* organised crime group. This ensured loyalty of his long-term associate, Ukraine's wealthiest man by the time of the 2014 Euromaidan revolution (Kuzio, 2014, pp. 196–197).

This spectre of organised crime's historic role in Donbas's transition to a market economy continues to haunt today's non-government-controlled territories. Kuzio's central theory is that thuggish and authoritarian behaviour of the Party of Regions set the scene for government-led slaughter of up to 100 anti-Yanukovych protestors in Kyiv in 2014, because its leaders had emerged from a criminal culture and the protest threatened their business interests. 'The Family' of criminal bosses integrated into the political party not only raided corporations, demanding a 50 per cent cut for the President's business associates, but also helped violent separatists stir up the Donetsk region from spring 2014, leading to secession (Kuzio, 2014, pp. 196, 199).

Previous administrations had been more adept in managing Ukraine's regional diversity, with President Kuchma temporarily neutralising Donbas striking miners' demands in 1993. But the equilibrium was a precarious one and Gwendolyn Sasse, a politics professor at Nuffield College, Oxford, warned in 2002 that policy makers must be keenly conscious of their country's existence as a regionalised unitary state (Sasse, 2002, pp. 84–86, 94).

The danger came when ambitious elites started discussing federalisation, now a key Russian demand in the Minsk peace discussions. An anti-federalist consensus previously united Ukraine's national-level elites, who associated federalism with ethno-linguistic cleavages and strengthening of Russian-leaning regions in the country's east, argued Sasse, offering a portent of the difficulties which arrived after the 2014 revolution: 'The ultimate fear is that Ukraine could be pulled apart by centrifugal tendencies in its borderlands in the west, east and south' (Sasse, 2002, p. 82).

Akhmetov eventually made an economic calculation of turning his back on his clan's political champion, Yanukovich, who refused to sign the EU trade agreement, preferring to embrace rival Russian power structures, according to Vadym Karasyov, a political commentator and former Presidential adviser with close ties to the Party of Regions:

The protests are financed by the oligarchs. Today they don't want Putin or the Customs Union and the influence of The Family [of organised crime interests centred around President Yanukovich] scares them. The oligarchs don't really like the EU, but they like Putin even less. The opposition to Yanukovich is the only guarantee of continued rule of the oligarchs, who understand how Putin would impoverish Ukraine (Karasyov, 2013).

Two camps: grassroots conflict versus 'artificial separatism'

Recent Donbas conflict and secession-specific research comprises two broad camps. The first paints genuine separatist movements reacting to 'Euromaidan' events of 2013-2014, forming locally-supported independent statelets, sparking 'civil war.' In the second, advocates of 'artificial separatism' claim interests of domestic elites and foreign players, rather than autonomous ambitions of the region's residents, propelled events and that self-styled republics cannot survive without foreign power support.

In the first grouping, Ivan Katchanovski argues proclamation of DNR and LNR statelets resulted from spontaneous expressions of separatism reacting to violent overthrow of Ukraine's pro-Russian leaders, initiated by 'radical nationalist and neo-Nazi organisations and football ultras, which formed the Right Sector Alliance' (Katchanovski, 2014, p. 8). While admitting 'volunteers and mercenaries came to Donbas from Russia,' including Russian nationalists, neo-Nazis, Russian Cossacks, Chechens, Ingush and Osetians — forming armed groups such as that led by Igor Girkin (also known as 'Strelkov'), which grabbed Donetsk oblast towns Kramatorsk and Sloviansk — he claims evidence linking the conflict to direct Russian military intervention was 'misrepresented or even fabricated'.

Despite Russia training and arming fighters, masterminding political appointments at the helms of the 'republics', Katchanovski believes the conflict mirrors typical 'civil war.' His survey, carried out by the Kyiv International Institute of Sociology (KIIS) at the end of April to the beginning of May 2014, shows 54 per cent of Donbas residents backed 'separatism', compared to marginal support in bordering regions, although this includes greater autonomy and federalism in addition to outright secession. While many citizens seek devolution from Kyiv, few demanded a separate or Russian-controlled state. Just 8 per cent backed regional independence. Even ethnic Russians, representing nearly half of Donetsk and Luhansk residents, were evenly split between supporting the unitary Ukrainian state and 'different separatist options' such as joining Russia (18 per cent) (Katchanovski, 2014, p. 16).

Papers presented by fellow Canadian academics in Ottawa in December 2014 claimed the 'murderous and violent' Kyiv revolution was rooted in west Ukrainian nationalist ideology and religious fervour, backed by North American Ukrainian diaspora. Donbas logically rebelled against Euromaidan's nationalist, anti-Russian rhetoric, argued Helena Mokrushyna, its residents taking to the streets in Spring 2014 because their demands for Russian as an official second language and close political alliance with Russia had been long ignored. She labels the Donetsk insurgency a 'grassroots movement' leading to proclamation of the DNR, 'an attempt at a new political and social project which reflect the ideas and aspirations of a great part of Donetsk region residents' (Mokrushyna, 2014).

These suppositions should be questioned. While many west Ukrainians travelled to demonstrate in Kyiv, a large proportion of those killed by snipers came from Kyiv, Dnipropetrovsk and Donbas, throwing cold water on Ostriichuk's theory of a west Ukrainian plot to overthrow an eastern President. Similarly, the presence of a handful of black and red OUN flags does not prove the radical Organisation of Ukrainian Nationalists was running the show. The protestors I met on Kyiv's streets in November and December 2013, included visitors from Sumy, Luhansk and Rivne, plus many locals. While Diasporas typically play a role in uprisings, her notion that the revolution would not have happened without support of expatriate Ukrainians in North America is wishful thinking. The financial support of oligarchs turning their backs on Yanukovich appears more crucial.

Valid points about differences of Ukrainian identity in Donbas compared to other regions are made by Mokrushyna, but Euromaidan's dominant rhetoric was pro-European, pro-democratic and thus anti-Putin, not nationalist and anti-Russian as she claims. Moreover, Yanukovich's favouring of Russian as a second state language and his closeness to the Russian authorities belie one of the central planks of her research. Her idea of the DNR as a genuine social experiment, fuelled by grassroots insurgency does not stand up to scrutiny, with only tiny numbers on the streets to support separatism in spring 2014, compared to far larger pro-Ukrainian demonstrations in Donbas, according to eyewitness accounts (Ryabchin, 2016; Biletskiy, 2016; Sereda, 2016; Chaban, 2016).

Another academic in this camp, Serhiy Kudelia, political science professor at Baylor University in Texas, argues Donbas self-defence units appeared in late February 2014, well before Russian schooled-leaders arrived, with insurgency taking hold only in towns with fewer than 20 per cent Ukrainian speakers (Kudelia, 2014, p. 1). Transformed by ten years' protective rule by Yanukovich's Donetsk clan, residents felt 'resentment-based emotions' triggered by abrupt regime change, accompanied by disintegration of the Party of Regions, coupled with revocation of a law giving Russian language parity with Ukrainian. Without internal drivers, external meddling would

not have led to armed revolts and separatist-controlled enclaves, claims Kudelia. His analysis deserves consideration because the defecting elites which he says helped fuel the insurgency, are involved in today's secessionist administrations. Unlike other scholars, he uses ethno-linguistic factors in his analysis, showing Donbas towns with more than 80 per cent of native Ukrainian speakers stayed under government control, explaining patchy support for separatism.

The rival school of research maintains events in Donbas could not have occurred without political leadership or organisation. As the Party of Regions — a highly organised structure across Donbas — was disintegrating and not involved in setting up rebel 'republics,' for Andreas Umland and fellow researcher Anton Shekhovtsov, only Moscow's politicians had the political clout, abilities and resources to orchestrate full-scale secessionist rebellion.

The leaked 'Glazyev Tapes' of March 2014 show Putin's key adviser Sergey Glazyev coordinating separatist demonstrations in southeast Ukrainian cities 'to create the conditions for the puppet state of Novorossia,' (Umland, 2016). The tapes confirm a Russian-initiated conflict, despite most academics' emphasis on Ukraine's cultural-regional differences between Russophone regions and the centre and west of the country. Russia's leadership, from February 2014 onwards, aimed to annex Crimea, stir up unrest in southern and eastern Ukrainian provinces and encourage them to secede and create a *Novorossiia* (New Russia) state. Russia's training of Donetsk secessionists from 2006, through the Eurasian Youth Union, suggests the rebellion was not a genuine local phenomenon (Umland & Shekhovtsov, 2015).

But there were other parties involved. In the 2014 Spring it was 'remarkable how well and suddenly the most Soviet-nostalgic sections of the Donbas's society managed to seemingly self-organize a large anti-governmental protest without much (official) help from the dominant regional Donetsk clan' (Umland, 2016). Umland suggests Russian authorities were therefore complicit, but neglects the crucial role of post-Komsomol youth wing networks, financed by central government even during the Ukrainisation project of President of Victor Yushchenko. These employ teams of 'cultural workers', generally trained singers and actors, to teach Soviet history to local children and organise subsidised holidays and trips to seaside resorts. Their work promotes an alternative, regional, Soviet-based identity, described by Carlene, an astonished 36-year-old Caribbean visitor to Luhansk *oblast* during 2009:

My friends took me to a commemoration of the Russian Revolution in the Palace of Culture. There was a Ukrainian flag above the stage, but everything else was Soviet. The children of all the town's schools had been frogmarched here to learn about their history. This took place in a series

of old songs and re-enactments. The Mayor and all the local big-wigs were there, greeting out-of-towners like me with badges of Lenin and the hammer and sickle... He talked about the Soviet Union ending and how he regretted it. Most of the older people in that room were linked by nostalgia for their Soviet past. There were a few tears. I am from Trinidad and Tobago and I remember the coup we had in 1991, where 118 Muslim extremists took over the parliament, TV station and held our islands to ransom. Here is a big local meeting of ex-communists in Ukraine with half the town there, all well-organised. If they want to run something, I don't think you can mess with them (De Bourg, 2017).

These centres and their workers played a part in the secession, are still functioning today and act as a glue, holding the LNR together. But as Umland points out, local politicians and dignitaries who attended their events fled — siding with Ukrainian authorities when the conflict began — replaced by ultra-nationalist Russian citizens, who led the putative uprisings. 'As political leadership and resources were provided by Moscow, an involvement of regional notabilities was not necessary for the rebellion to happen' (Umland, 2016).

The 'Surkov Leaks' of emails from Putin's adviser on policies to Ukraine and Northern Georgian statelets, Vladislav Surkov, confirm Russia's use of proxy groups to initiate and manipulate the conflict. Orysia Lutsevych, manager of the Ukraine Forum at Chatham House, places this initiative within broader strategy of boosting *Russkiy Mir*, the Russian World, a fluid geographical and ideological, conservative cocktail aimed at counterbalancing Western liberal values. Offering a pan-Slavic regional identity with Russia at the hub of Eurasian civilisation, the concept combines religious and economic components, using the Orthodox Church and Eurasian Economic Union (EAEU) — launched in 2015 as an alternative regional bloc to the EU, promising members lower gas prices — as unifying forces.

Based on exploiting ethno-linguistic ties between Russian speaking communities, its promoters cite 18th century German philosopher John Gottfried Herder, linking thought process to language: 'If a pro-Russian way of thinking is to be nurtured abroad, it is crucial to invest in the reinforcement of the Russian language' (Lutsevych, 2016, p. 14).

A network of Russian state-sponsored organisations in Ukraine promoted federalisation and campaigned against EU integration prior to the 2013 EU Eastern Partnership summit in Vilnius, claiming it would cost Ukraine \$10bn. Even before this summit, Putin plotted separatist uprisings to prevent Ukraine signing the EU association agreement threatening to annex east Ukrainian regions. The rebellion's instigators worked with Russian Special Forces. Igor Girkin ('Strelkov'), who played a similar role in the 1992 Transdnistrian secession war, had only recently resigned as a Russian in-

telligence officer. Russia's proxy groups, including the International Eurasian Movement led by Alexander Dugin — sanctioned by the US Treasury for his role in the east Ukraine conflict in March 2015 (Lutsevych, 2016, pp. 23–29) — supplied troops to fight in Donbas and recruited mercenaries, described as 'liberators of Orthodox brothers from fascists.'

This Moscow-sourced separatist project was 'launched by Kremlin-affiliated groups and supported by Russian special security forces' in order 'to destabilize the country and exert leverage over its future development' (Lutsevych, 2016, p. 33). By showing how deeply involved the Russian state was in the overthrow of the Donbas administrations, the literature from Umland and Lutsevych suggests Moscow-led forces are also involved in day-to-day running of the 'republics.'

Lessons from frozen conflicts

Despite commentators, soldiers and civilians describing Russian occupation of Donbas, and a politically correct mantra among Ukrainian officials of 'temporarily occupied territories,' this is not a classic occupation like the Soviet takeover of Afghanistan in 1979, where occupying powers openly set up governing bodies. Although my research points to Moscow's clear control of power structures in the two enclaves, this is clandestine, rendering readings on classic occupations irrelevant to this project. Donbas is unique in many ways. Its conflict is still 'hot', with varying intensity. Despite negligible international media coverage, fighters and civilians on both sides of the dividing line are killed weekly or daily. The nature of the conflict, part trench warfare, in similar primitive conditions to WWII, conducted in a bleak, inhospitable steppe landscape unchanged since the 1930s, and part high-tech social media and internet propaganda, combined with partisan urban street-fighting in its early stages, takes Donbas into a new dominion of international relations.

Donbas is often mistaken by scholars for a 'frozen conflict' resembling nearby Transdnistria and Crimea, which have seceded to some extent from post-Soviet states of Moldova and Ukraine respectively. Both these territories host large numbers of foreign troops, are not recognised internationally and have no current fighting, which is why their conflicts are classified 'frozen'. Some factors affecting these territories are however relevant to eastern Ukraine, which can learn from Moldova's story.

The Transdnistrian secessionists of 1991 were also steered by 'unreformed communist' leaders imported from other parts of the former Soviet Union. They succeeded not due to local support, but through transferring 70,000 soldiers from the Russian 14th army to back local paramilitaries. Offering another portent for Donbas, elite-led industrial production has been surpassed by post-secession smuggling and organised crime (Roper, 2002, pp. 107–111). Both Ukraine and Moldova were riven by centre-periph-

ery elite rivalry. Russophone locals in Transdnistria feared Chisinau's overtures to Bucharest could lead to unification with Romania (Hughes & Sasse, 2002, pp. 26–27). This lent the Moldovan conflict an ethnic and cultural dimension totally absent from Ukraine.

The political economy of secession

Popularly-held secession scenarios are generally not what they seem, according to a research paper from the World Bank's Paul Collier and Anke Hoeffler of Oxford University's Centre for the Study of African Economics. While the global public accepts romantic notions of secession, relayed by 'Holywood and diasporas' to populations in developing countries, the discourse of secessionists claiming 'long-established identities are denied rights of self-determination by quasi-imperial authorities' should not be taken at face value. Secessionist identities are generally invented or imagined, argues their research — with extreme players in identity politics often not genuine members of groups they represent — serving the purposes of an elite wishing to boost their financial status by reducing taxes paid to central authorities. Typically, movements gather pace in regions abundant in natural resources, with rebel organisations regarding primary commodity exports as steady finance sources. Low regional incomes make it easier to recruit rebel troops, while weakening government capacity to oppose insurgents (Collier & Hoeffler, 2002, pp. 1–9). All these factors are present in the Donbas insurgency.

This literature overview offers lenses from geography, conflict studies, geopolitics and social and political sciences for studying Donbas and its control by rebel and Russian paramilitary groups. The study of elites, which prompted the secessions and remain involved in running both Ukrainian and breakaway territory, is also important, as is the partly criminal and violent historical culture of these enclaves. Yet there is a literature deficit describing the life and motivations of ordinary Ukrainians. Collier & Hoeffler give the best rationale for first-hand study of post-secession Donbas, rather than just using library research to deduce conclusions:

Objectives and motivations, especially when they are an amorphous mix of romanticism and self-interest, are better revealed by behaviour than by study of the political discourse utilized, which includes both propaganda and self-delusion (Collier & Hoeffler, 2002, p. 15).

Tales from a wartime economy

It's tough to live in Donetsk, but people who remain there under occupation, have no other choice and they adjust to life in the 'republic', a terrorist creation. They get used to the curfew, they rejoice when there is no shooting, when they have food and heating and when none of their friends have been kidnapped by the authorities (Chaban, 2016).

As both entrepreneur and supporter of an independent Ukraine grounded in European values, Donetsk-born Bohdan Chaban could not accept the authoritarian restrictions of what he considered an illegitimate 'republic.' Chaban detested the concept of the Soviet-styled DNR so much that he first organised mass pro-Ukrainian protests before creating an armed partisan resistance to help destroy the DNR's infrastructure

It is this combination of patriotic identity plus belief and encouragement in individual economic activity — qualities possessed by Chaban and colleagues who eventually left Donetsk — which the DNR and LNR require to form viable statelets. But while a minority of citizens strive to create businesses, it is difficult for them to do this legitimately. Economic inertia, coupled with general absence of loyalty to the newly-created entities — which lack any real identity, history of independence or self-rule — complicates the relationship of individuals to self-styled statelets and casts doubt on their long-term autonomy and sustainability.

Chaban now runs a popular café and cultural centre in the heart of Mariupol's port city. Yet many Mariupol residents like 54-year-old taxi driver Genya, who previously relied on ferrying business people to Donetsk, have adjusted their activities, with previous routes and supply chains now under enemy occupation. Today Genya transports war correspondents and international aid representatives to the nearby conflict zone.

The divisions here are real and potentially life threatening, with many sporting military uniform and carrying weapons, leading to distrust and mutual suspicion among members of society. Insults such as '*Pravi seky*' relating to alleged membership of extreme Ukrainian nationalist '*Praviy Sektor*' militias or '*seperatiuhy*', slang for separatists, are regularly bandied about, with nobody really knowing who is who and a sense of fluidity between different groups, typical of wartime environments.

These societal divisions are no surprise in Mariupol, parts of which were occupied by DNR militias, accompanied in May 2014, many say, by Russian troops. These militias engaged in street-by-street battles with pro-Ukrainian forces. The impetus to keep this strategic city inside Ukraine came from Serhiy Taruta, Akhmetov's former business partner. The oligarch-turned politician describes how he mobilised volunteers, co-ordinated by engineers to erect barriers to defend Mariupol from 'Russian Special Forces, a big tank brigade and Russian weapons and military systems' (Taruta, 2017). This initiative was combined with a 'psychological' project, to convince the city's residents they would be better off under Ukrainian than separatist rule (Stepanenko, 2017).

Genya talks bitterly of how 30 separatists were holed up in the Dom Profspilok trade union HQ on the central Prospekt Akhimova, protected by local pensioners. They then attacked the local police station, killing nine officers. He lays the blame for destroying a once flourishing regional econ-

omy firmly with the separatists. Like many locals, previously sympathetic to Putin's *Russkiy Mir* vision, he now examines all packaging, refusing to buy or consume food manufactured in Russia. The conflict, particularly murders by Russian forces on his doorstep, has solidified his once transient Ukrainian identity (Genya, 2016).

On the other side of the Conflict Line, the Russian controlled territories also struggle with local identities. When the MH17 Malaysian Airlines plane was shot down by a Russian-made Buk missile system within the boundaries of the DNR in July 2014, nearby villagers 'were either speaking Ukrainian or a *Surzhik* mix of Ukrainian and Russian.' With many of the region's senior citizens collecting *Hryvnia* pensions from nearby cities under Ukrainian government control, the DNR authorities' enforced use of roubles is failing. 'They are trying to stamp on the mentality of the people that they are now living in a different country,' reports a western journalist in Ukraine. But their push to stock shops with Russian or locally-made food-stuffs has backfired, as locals prefer the taste and ingredients of Ukrainian-made goods (Western Journalist, 2016). The Kremlin narrative of an oppressed, Russian-speaking minority sheltering in its own state is simply not credible.

Most Donbas inhabitants expect their children to leave for Russia or other parts of Ukraine to increase earnings. Russia is the preferred diaspora destination because wages are higher. A larger proportion (70 per cent) of the displaced Ukrainian diaspora in Russia finds full time employment, compared to 46 per cent in Ukraine, according to a detailed survey by social scientist Gwendolyn Sasse. Those in Russia earn a mean monthly income of \$500, compared to \$170 in Ukraine. This shifting economic status has a major effect on displaced people's identities and the families they support.

Two thirds of the one million displaced in Russia perceive the DNR and LNR as belonging to Russia, whereas 96 per cent of the 1.8 million refugees in other parts of Ukraine see the territories as an integral part of that country. 'About half of the displaced in Russia and Ukraine are in daily or weekly contact with relatives or friends in the occupied territories,' writes Sasse, even though those in Russia retain strong dual Russian and Ukrainian 'mixed identities' (Sasse, 2017, pp. 1–7).

The likes of Vera, whose children and grandchildren left the LNR for economic reasons, experience constantly shifting identities during the conflict, at various times expressing affinity with Ukraine, Russia and *Novorossiya*. Above these rival national identities looms an overarching Soviet nostalgia. These older Soviet-identifying Donbas residents feel let down politically by a weak Ukrainian leadership, failing to keep the country together, and economically by Russia's Vladimir Putin's renegeing on promises to carve a contiguous, economically viable *Novorissiya* state out of east Ukraine. This concept was pushed by Russian ideologues on state TV to lo-

cal activists like Vera, an organiser of mass meetings in Luhansk, leveraging her Communist-era networks:

We wanted our own identity, separate from Moscow and Kyiv, like we always had in Donbas and now Novorossiya was capturing the popular imagination, with talk about how Donetsk and the LNR would be merging two years down the line. We expected Dnipropetrovsk, Kharkiv and Odessa to join us, but they weren't allowed too. Now there is no longer talk of Novorossiya and we are neither in Ukraine nor in Russia, but out on our own, with mines and factories all shut down (Vera (N), 2016).

Identity issues to the fore

The concept of distinct Ukrainian national identity first took shape in eastern Ukraine (Szporluk, 1997, p. 89), the very region the Kremlin claims is historically Russian. Grounded in the myth of freedom-loving Zaporozhian Cossacks, this identity was later appropriated by western Ukraine. The two traditions are very different, the former a response to repressive Russian imperialism, the latter to Polish domination (Sasse, 2002, p. 72). Despite political commitment to nation-building after a majority vote of all Ukrainian regions to leave the USSR in 1991, the prevalence of multiple identities muddled a clear direction. 'Some of these people are Soviet in the morning, Russian in the afternoon and Ukrainian in the evening — the order may change' (Szporluk, 1998, p. 317).

This issue became apparent at the start of the 20th century when both Ukrainian nationalists and Bolshevik revolutionaries failed to understand why they made so little headway in capturing popular support in Donbas, where 'people identified themselves with a multitude of actual and imagined communities,' including the Cossack-inspired mythical free steppe, or 'wild field', 'which in turn, constituted their moral universe' (Kuromiya, 1998, pp. 64–65).

This multiple identity is exemplified by Zhenya, a 44-year-old builder from Alchevsk in the breakaway Luhansk region, son of fervent separatists, whose own sympathies, like his sister's, remain pro-Ukrainian, reflecting inter-generational divergence. He describes his 2015 holiday in occupied Crimea:

Ukraine was playing football on TV, so my friends from Luhansk and I settled down in the hotel bar to watch the match, but the Krymchany (Crimean locals) changed the channel. We are Ukrainians and even though we nominally support the LNR government, we still want to support our football team as they represent us and our nationality. The Krymchany don't understand this as many of them are ethnic Russians. We turned the TV back to the sports channel and started to watch the match but the locals started calling us names such as 'fashisty', until a full-scale 'draka' (punch-up) broke out and things got really unpleasant. The lady running the hotel tried to stop the fighting as she was

worried about her furniture getting smashed up, only she slipped and broke her arm. Everyone tried to help her and started apologising to each other about how silly they had all been, saying: 'We are one people!' But in our hearts, we know that we are not. (Zhenya (N), 2016)

While a regional sense of belonging had grown and strengthened since Ukraine's independence, with nearly 70 per cent of Donetsk respondents self-identifying with their own region above all else (Hrytsak, 2007, p. 49), and Ukrainian identity solidifying in government controlled territory, after Russia's illegal 2014 Crimean annexation and the subsequent eastern conflict, Szporluk's description still applies to the Donbas, nearly 20 years later.

Conclusion

Until the Donbas identity is transformed to a more permanent identity aligned to the Ukrainian state, regional secessionist support is likely to continue. The government must prioritise winning over eastern citizens, not through commemorating divisive nationalist 'heroes' and the politics of language, but through identifying unifying historical figures appealing to everybody in Ukraine. Sasse throws out strong words of caution to the Ukrainian state when considering future policies to the Donbas territories, particularly regarding the nature of changing identities:

If even those who have experienced something as extreme as displacement convey mixed identities, these identities are even more likely to characterize the population of Eastern Ukraine at large. Ukrainian politicians have to keep this reality in mind if they want to reconsolidate the Ukrainian state from within (Sasse, 2017, p. 18).

Research interviews by Yuri Bender

Biletskiy, Professor Volodymyr (2016, November 16). Lecturer in department of oil and gas, Poltava Technical University, Telephone interview. From the author's archive.

Chaban, Bohdan (2016, November 20). Owner of Izba Chytalna bar, Mariupol interview. From the author's archive.

De Bourg, Carlene (2017, March 20). Visitor to Donbass in October 2009. Eyewitness account of October Revolution commemoration in Stakhanov, Luhansk Oblast, London interview. From the author's archive.

Genya (2016, November 20). Taxi driver, Mariupol interview. From the author's archive.

Karasyov, Vadym (2013, November 11). Political commentator in Ukrainian media, Kyiv Interview. From the author's archive.

Konstantin (2016, September 14). Taxi driver, Kyiv interview. From the author's archive.

Ryabchin, Oleksandr (2016, September 15). Ukrainian MP, Batkivshchyna Party, Kyiv Interview. From the author's archive.

Sereda, Oleksandr (2016, November 19). Journalist and interpreter from Donetsk, Zaporizhia interview, Ukraine. From the author's archive.

Stepanenko, Yevhen (2017, January 30). Ukraine National Guardsman, Special Operations co-ordinator and film-maker, London interview. From the author's archive.

Taruta, Serhiy (2016, November 16). Member of Parliament, Former Donetsk region Governor, Kyiv interview. From the author's archive.

Vera (N) (2016, September 12). Pensioner and community worker, Interview by phone from Stakhanov. From the author's archive.

Western Journalist (2016, November 16). Kyiv interview. From the author's archive.

Zhenya (N) (2016, September 18). Construction worker, Telephone interview from Alchevsk. From the author's archive.

(N) = Name changed at request of interview

REFERENCES

- Christakis, T. (2012, March). *Secession*. Oxford Bibliographies. www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199796953/obo-978019 [in English].
- Collier, P., & Hoeffler, A. (2002, December 23). *The Political Economy of Secession*. World Bank [in English].
- Czuperski, M., Herbst, J., Higgins, E., Polyakova, A., & Wilson, D. (2015). *Hiding in Plain Sight: Putin's War in Ukraine*. Atlantic Council of the United States <http://www.atlanticcouncil.org/publications/reports/hiding-in-plain-sight-putin-s-war-in-ukraine-and-boris-nemtsov-s-putin-war> [in English].
- Gellner, E. (1997). *Nationalism*. Weidenfeld & Nicholson [in English].
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organization, and States*. Harvard University Press [in English].
- Hobsbawm, E. (1990). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth and Reality* (2nd ed.). Cambridge University Press [in English].
- Hrytsak, Y. (2007). *Istoriia dvokh mist: Lviv i Donetsk u porivnialnii perspektyvi* [History of two cities: Lviv and Donetsk in a comparative perspective]. Ukraina Moderna [in Ukrainian].
- Hughes, J., & Sasse, G. (2002). *Comparing Regional and Ethnic Conflicts in Post-Soviet Transition States*. In J. Hughes, & G. Sasse (Eds.), *Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict* (pp. 1–35). Frank Cass [in English].
- Huntington, S. P. (2006). The Clash of Civilisations? In G. O Tuathail, S. Dalby, & P. Routledge (Eds.), *The Geopolitics Reader* (2nd ed., pp. 136–144). Routledge. (Reprinted from *Foreign Affairs*, 72(3), pp. 22–49, 1993) [in English].
- Katchanovski, I. (2014, October 16–17). *The Separatist Conflict in Donbas: A Violent Break-up of Ukraine?* [Conference presentation]. Negotiating Borders: Comparing the Experience of Canada, Europe and Ukraine, Edmonton, Canada [in English].
- Kim, L. (2014, April 11). *The Battle of Ilovaisk: Details of a Massacre inside Rebel-Held Eastern Ukraine*. Newsweek. <http://www.newsweek.com/2014/11/14/battle-ilovaisk-details-massacre-inside-rebel-held-eastern-ukraine-282003.html> [in English].

- Kirchner, R., & Giucci, R. (2014, June). *The Economy of the Donbas in figures*. The Institute for Economic Research and Policy Consulting. http://www.ier.com.ua/en/publications/policy_briefing_series?pid=4489 [in English].
- Kudelia, S. (2014, November 6). *Getting to the Bottom on the Sources of the Donbas Insurgency*. PONARS Eurasia. <http://www.ponarseurasia.org/article/getting-bottom-sources-donbas-insurgency> [in English].
- Kuromiya, H. (1998). *Freedom and Terror in the Donbas: A Ukrainian-Russian Borderland, 1870s–1990s*. Cambridge University Press [in English].
- Kuzio, T. (2014). Crime, politics and business in 1990s Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*, 47(2), 195–210 [in English].
- Lexico. (n.d.). Statelet. In *Oxford English and Spanish Dictionary, Thesaurus, and Spanish to English Translator*. Retrieved April 15, 2017, from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/statelet> [in English].
- Lutsevych, O. (2016, April 14). *Agents of the Russian World: Proxy Groups in the Contested Neighbourhood*. Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-04-14-agents-russian-world-lutsevych.pdf> [in English].
- Mackinder, H. J. (2006). The Geographical Pivot of History. In G. O Tuathail, S. Dalby, & P. Routledge (Eds.), *The Geopolitics Reader* (2nd ed., pp. 34–38). Routledge. (Reprinted from *Geographical Journal*, 23(4), pp. 421–444, 1904) [in English].
- Mokrushyna, H. (2014). *A Very Difficult Task of Reconciling Donbas and Euromaidan Ukraine: An Academic Viewpoint*. Truthout. <https://truthout.org/articles/a-very-difficult-task-of-reconciling-donbas-and-euromaidan-ukraine-an-academic-viewpoint/> [in English].
- Mykhnenko, V. (2004, April 13–18). *From Exit to Take-Over: The Evolution of the Donbas as an International Community* [Paper presentation]. The Politics of Utopia: International Communities as Social Science Microcosms, Uppsala, Sweden [in English].
- Nemyria, H. (1999). Regionalism : an underestimated dimension of state-building in Ukraine. In R. Sakwa (Ed.), *The Experience of Democratization in Eastern Europe* (pp. 72–90). Macmillan Press. https://doi.org/10.1007/978-1-349-14511-9_5 [in English].
- Ploky, S. (2015). *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. Basic Books [in English].
- Roper, S. D. (2002). Regionalism in Moldova: The case of Transnistria and Gagauzia. In J. Hughes, & G. Sasse (Eds.), *Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict* (pp. 101–122). Frank Cass [in English].
- Sasse, G. (2002). The 'New' Ukraine: a State of Regions. In J. Hughes, & G. Sasse (Eds.), *Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict* (pp. 69–100). Frank Cass [in English].
- Sasse, G. (2017). The Displaced Ukrainians: Who are they, and what do they think? *ZOiS Report*, 1, 1–18 [in English].
- Szporluk, R. (1997). Ukraine: From an Imperial Periphery to a Sovereign State. *Daedalus*, 126(3), 85–119 [in English].
- Szporluk, R. (1998). Nationalism after Communism, Reflections on Russia, Ukraine, Belarus and Poland. *Nations and Nationalism*, 4(3), 301–320 [in English].

Umland, A. (2016, November 25). *Glazyev Tapes: What Moscow's interference in Ukraine means for the Minsk Agreements*. Raam op Rusland. <http://www.raamoprusland.nl/dossiers/oekraïne/359-glazyev-tapes-what-moscows-interference-in-ukraine-means-for-the-minsk-agreements> [in English].

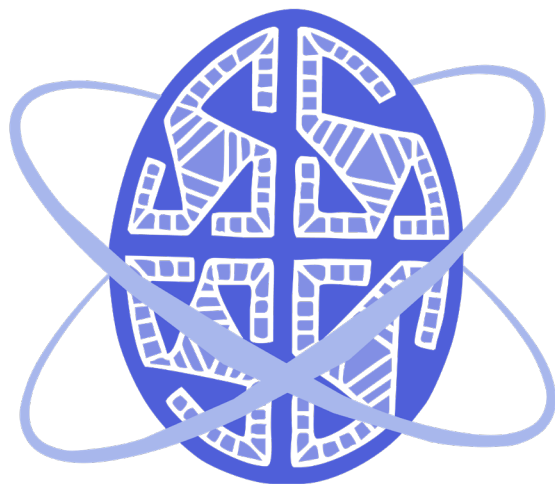
Umland, A., & Shekhovtsov, A. (2015, March 30). The Kremlin's anti-Western campaign and the European radical right and left. In *Panel discussion at the Ukrainian Institute, London*. Retrived April 22, 2017, from http://ukrainianinstitute.org.uk/news_309/ [in English].

UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2016, November 30). *Ukraine Humanitarian Needs Overview 2017 report*. <http://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-humanitarian-needs-overview-2017-enuk> [in English].

Wilson, A. (1997). *Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith*. Cambridge University Press [in English].

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
СУЧАСНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ
ТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ**

THEORY AND PRACTICE
OF CONTEMPORARY JOURNALISM
AND PUBLISHING

УДК 070(477):502.1

Екологічна проблематика в загальноукраїнських газетах: спільне та відмінне

Олена КОВАЛЬЧУК

канд. наук із соціал. комунік.

Київський національний
університет культури
і мистецтв,вул. Є. Коновальця, 36,
01601, Київ, Україна

e-mail: kovalchuck.a@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-9411-1155

© Ковальчук О., 2020

Увага до теми охорони природи є одним зі складників колективної свідомості автотонної нації в гомогенній країні або народів у багатонаціональній державі. Багато десятиліть екологічна свідомість українського населення була викривленою внаслідок шкідливої політики правлячої компартії. Щонайменші протестні прояви рішуче обривались.

Перші, ще несміливі спроби по-іншому ставитися до збереження навколишнього середовища почали робитися в хрущовську відлигу, яка, втім, швидко закінчилась. Більш серйозні зміни сталися під час горбачовської перебудови, у другій половині 1980-х років. Розпад СРСР та утворення на його уламках незалежних держав закріпив ці зміни — принаймні, в Україні. Екологічною публіцистикою активно займалися шістдесятники — Л. Костенко, І. Дзюба, Є. Сверстюк, Д. Павличко, В. Яворівський, Ю. Щербак та ін. Їх підтримали дипломовані журналісти Б. Олійник, С. Колесник, О. Глушко, В. Карпенко та ін.

У незалежній Україні з розвитком наукових і соціальних комунікацій з'явилося й кілька поколінь журналісткознавців, котрі вивчають природоохоронну тематику та проблематику, екологічну публіцистику.

Збереження довкілля потребує постійного моніторингу, над чим працюють депутати, міністерські та місцеві чиновники, експерти із забруднення всіх середовищ, лісівники, єгері, працівники рибоохорони, зоологічних парків, екологічні активісти. Показники їхньої роботи важливо постійно висвітлювати в засобах масової інформації та комунікації. Особливо репрезентативними в цьому плані є щоденні газети паперового та електронного форматів, які мають змогу день у день віддзеркалювати процеси збереження чи забруднення природи, які мають місце. До того ж, як показує історіографія цієї наукової проблеми, останні результати були отримані досить давно й тому свіжі дані є вкрай важливими.

Ключові слова: екологія, охорона природи, збереження чи забруднення довкілля, щоденні газети, «Урядовий Кур'єр», «День», «Голос України», «Газета по Українськи», «Україна Молода».

ENVIRONMENTAL ISSUES IN UKRAINIAN NEWSPAPERS: COMMON AND DIFFERENT

Olena Kovalchuk

PhD in Social Communications, assistant
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Ye. Konovalts str., 01133, Kyiv, Ukraine
kovalchuck.a@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-9411-1155

Attention to the environment protection topic is one of the components of an indigenous nation collective consciousness in a homogeneous country or peoples in a multinational state. For many decades, Ukrainian population environmental consciousness has been distorted by the harmful policies of the ruling Communist Party. The slightest protests were decisively stopped.

The first, still timid attempts to differently treat the environment preservation began in the Khrushchev thaw, which, however, quickly ended. More serious changes took place during Gorbachev's perestroika in the second half of the 1980s. The USSR collapse and the formation of independent states on its ruins consolidated these changes — at least in Ukraine. The Sixtiers, L. Kostenko, I. Dziuba, E. Sverstiuk, D. Pavlychko, V. Yavorivskyi, Y. Shcherbak, and others, were actively engaged in ecological journalism. They were supported by certified journalists B. Oliynyk, S. Kolesnyk, O. Hlushko, V. Karpenko and others.

In independent Ukraine, with the development of scientific and social communications, several generations of journalistic scholars have appeared and studied environmental themes and issues, environmental journalism.

Environment preservation requires constant monitoring, which is being worked on by deputies, ministerial and local officials, experts on pollution of all environments, foresters, hunsmen, fishery protection workers, zoological parks, and environmental activists. It is important to constantly cover their work indicators in the media and communication. Especially representative in this regard are the daily newspapers in different formats, which are able to reflect day by day processes of conservation or nature pollution that take place. Moreover, as the historiography of this scientific problem shows, the latest results were obtained long ago and therefore recent data are extremely important.

Keywords: *ecology, nature protection, environment preservation or pollution, daily newspapers, «Uryadoviy Kur'ier», «Den'», «Holos Ukrainy», «Hazeta po Ukrainy», «Ukraina Molola».*

Актуальність проблеми

За останні майже сто років (від періоду «радянизації» до сьогоднішньої річниці незалежної Української держави) українці пройшли непростий шлях колективного усвідомлення багатьох процесів, з яких економіка, політика та екологія є визначальними. Їх не обов'язково вивчати — з погляду пересічних осіб — за допомогою наукових методів, оскільки:

- рівень економіки помітний за доходами громадян у вигляді зарплат, стипендій, субсидій і пенсій та витратами людей (комунальні платежі, освіта, транспорт, їжа, одяг, побутова техніка, туризм, відпочинок);
- рівень політики внутрішньої оцінюється за можливістю чесних альтернативних виборів усіх рівнів, а також роботи правоохоронних органів, справедливого та неупередженого правосуддя;
- рівень зовнішньої політики зрозумілий через втручання або невтручання світових інвесторів у справи нашої держави;
- рівень екології зумовлюється якістю повітряних, водних, земельних та підземних ресурсів.

Тим не менше наукове вивчення природоохоронних процесів є необхідною умовою вироблення економічно обґрунтованої, соціальної виваженої екологічної політики з боку держави та місцевих органів самоуправління.

Постановка проблеми

Фактичне щоденне забруднення довкілля або в промисловий спосіб (заводське виробництво чи його відходи), або в спосіб приватний (підпал сухої трави в спекотні дні, зараження колодязів або місцевих струмків, численні локальні сміттєзвалища) спонукають екоактивістів до проведення різноманітних протестних заходів — від мирних до силових. У відповідь забруднювачі природи можуть також застосовувати опір, у тому числі і збройний (здобувачі бурштину, браконьєри).

Глобальна зміна клімату внаслідок інтенсивної людської діяльності породжує аномальні явища на полюсах холоду, в океанських течіях, пустелях. Пожежі на величезних площах через спеку або затяжні тропічні зливи і повені завдають величезну шкоду флорі та фауні, середовищам людського проживання.

Ці процеси постійно або час від часу висвітлюють інтернет- чи друковані ЗМІ, радіо й телебачення, фото- та інформаційні агенції, а також засоби масової комунікації (блоги, соціальні мережі тощо). Серед них найбільш репрезентативними є щоденні газети, які випускаються в друкованому та/або в електронному вигляді. Адже вони, віддзеркалюючи день у день події, намагаються створювати повноцінний «порядок денний» у сфері екології.

Стан вивчення проблеми

Чорнобильська катастрофа породила вивчення її причин, наслідків, особливостей висвітлення в ЗМІ (Безверха, 1997; Бугрим, 1990). Стан довкілля моніторився екологами (Борейко та ін., 1997; Борейко та ін., 1998; Грищенко та ін., 1996; Листопад, 2002; Листопад, 2006), українськими журналістикознавцями на основі медійних публікацій (Беляков, 1999; Беляков, 2001a; Беляков, 2001b; Мелешенко, 1992; Олтаржевський, 2004; Хомінський, 2007; Хомінський, 2009), зарубіжними дослідниками журналістики (Green, 2015; Коханова, 2007; Кочинева и др., 1999; Ш. Фридман & К. Фридман, 1998). Вивчалось явище обопільних зусиль науковців і журналістів у справі охорони природи (Коновець, 1989). Виокремлювався феномен екологічної публіцистики (Гопко, 2009; Желіховська, 2008).

Тим не менше специфіка дослідження особливостей висвітлення екологічних тем і проблем потребує постійних зусиль журналістів, експертів, екоактивістів, тобто поряд із наявними даними потрібно мати свіжу наукову інформацію. Наведені вище праці не відповідають цьому критерію, і мають бути доповнені новими квантифікованими відомостями.

Об'єкт вивчення — екологічні теми і проблеми в українських щоденних газетах, що існують як у паперовому, так і в електронному вигляді, — «Голос України», «Урядовий кур'єр», «Газета по-українськи», «День», «Україна молода», які висвітлено в перших півріччях 2019 і 2020 років.

Завдання статті:

- з'ясувати особливості висвітлення екологічних проблемно-тематичних ліній в українських щоденних газетах, провести порівняльний аналіз такого висвітлення;
- встановити спільні та відмінні риси редакційної політики названих вище видань щодо проблем охорони навколишнього середовища.

Виклад основного матеріалу

Спільними в усіх п'яти проаналізованих щоденних газетах наявні такі теми:

- офіційні заходи щодо захисту довкілля внутрішні (парламентські слухання у Верховній Раді України, Кабінет Міністрів України та його екологічна політика) та міжнародні (допомога Євросоюзу в частині поліпшення екологічної ситуації в нашій країні);
- екобізнес (конкретно — екологічні банківські депозити);
- громадська активність на кшталт екоініціатив (наприклад, присвоєння пожежному училищу імені випускника героя-чорнобильця, вимога створення екополіції) або екопроектів, спрямованих на поліпшення екології довкілля;

- стан водних ресурсів;
- стан лісових ресурсів;
- стан повітря;
- захист флори та фауни;
- екотуризм;
- стихійні сміттєзвалища.

Найбільше публікацій було зафіксовано в газеті КМУ «Урядовий кур'єр» — 131, які супроводжуються 178 фотографіями, інколи фотоколажами, інфографікою, діаграмами. Із 131 публікації 59 матеріалів побачили світ у першому півріччі 2019 р., а 72 — за відповідний період 2020 р. Їхній розподіл за виділеними темами такий: захист флори та фауни — 57; стан водних ресурсів — 27; громадська активність (еконіціативи, екопроекти) — 16; стан лісових ресурсів — 15; стан повітря — 6; офіційні заходи в частині захисту довкілля внутрішні та міжнародні — 4; стихійні сміттєзвалища — 4; екобізнес — 2. Публікацій про екотуризм зафіксовано не було.

За жанрами лідирує замітка: 81 (з них 1 — фотозамітка) за обидва півріччя (32 у першому півріччі 2019 р. і 49 за відповідний період 2020 р.); з них за обсягом 68 класичних (Мелешенко, 2019) заміток (обов'язково має заголовок, відповідає на сім квінтіліанівських запитань «Хто?», «Що?», «Де?», «Коли?», «Якими засобами?» («В який спосіб?»), «Як?», «Чому?», містить не більше 30 петитних рядків (приблизно одну тисячу знаків), обов'язково підписується або прізвищем автора, або як «Інф. ред.» («Інформація редакції»), або як «Влас. інф.» («Власна інформація») і 7 розширених заміток (на відміну від класичної містить не більше 70 петитних рядків — не більше 2,5 тис. знаків), за ідейним осмисленням 75 позитивно-стверджувальних заміток, 2 критичні, 4 проблемні.

Після замітки, з помітним відставанням, розташовуються огляд — 24 (11 у першому півріччі 2019 р. і 13 за відповідний період 2020 р.), кореспонденція — 14 (з них 3 критичні; 10 позитивних і 2 критичні в першому півріччі 2019 р. і 4 позитивні та 1 критична за відповідний період 2020 р.), інтерв'ю — 5 (1 у першому півріччі 2019 р. і 4 за відповідний період 2020 р.), аналітична стаття — 4 (по 2 в обох півріччях), репліка — 3 (всі 3 дописи в першому півріччі 2019 р.).

Цікаво водночас простежити активність кореспондентської мережі видання. Власкор газети в Черкаській області Р. Кирей написав 17 матеріалів, власкор у Закарпатті В. Бедзір — сім, стільки ж публікацій на рахунку власного кореспондента у двох донбаських областях П. Куща. Шість дописів зробив власкор у Сумській області О. Вертіль, по чотири — власкор у Полтаві О. Данилець, власкор у Вінниці О. Чебан, власкор у Харкові В. Галаур, по три — власкор у двох донбаських областях І. Зоць, власкор у Тернополі М. Шот, власкор у Житомирі

В. Шпак, по одному — власкор у Луцьку О. Булковська, власкор у Київській області І. Омелянчук. Окремо треба виділити ентузіазм двох поважних експертів — доктора географічних наук В. Вишневського, котрий виступив чотири рази, і професора кафедри землеробства й агрохімії ім. В. І. Сазанова Полтавської державної аграрної академії М. Опари, який виступив тричі.

Слідом за «Урядовим кур'єром» за кількістю екологічних публікацій іде газета «День» — 95 публікацій. В основному це замітки — 94 і один огляд. Із них 30 заміток, включаючи п'ять фотозаміток, були опубліковані в першому півріччі 2019 р., решта — за відповідний період 2020 р. Замітки поділяються на 67 класичних, шість розширених, п'ять проблемних, 11 критичних і п'ять фотозаміток. Із цих заміток за передбачуваністю подій присутні всі три підвиди — повсякденні («датські», тобто прив'язані до певних дат), подієві та спеціальні (організовані). Усі замітки в газеті «День» обов'язково супроводжуються фотографіями (на 94 замітки припадає 93 фотографії, не рахуючи фотоілюстрацій у п'яти фотозамітках), значно рідше — інфографікою.

На третьому місці — газета Верховної ради «Голос України» — 42 екопублікації, які супроводжуються 47 фотографіями, інколи іншими ілюстраціями, фотоколажами й навіть одним малюнком. Із 42 публікацій 17 матеріалів побачили світ у першому півріччі 2020 р., а 25 — за відповідний період 2019 р. Їхній розподіл за виділеними темами такий: стан водних ресурсів — десять; стан повітря, громадська активність (екоініціативи, екопроекти) — по шість; стан лісових ресурсів, захист флори та фауни — по п'ять; офіційні заходи в частині захисту довкілля внутрішні та міжнародні — чотири; екотуризм — три; стихійні сміттєзвалища — два; екобізнес — один.

За жанрами лідирує замітка: 29 (з них три — фотозвинувачення) за обидва півріччя (13 у першому півріччі 2019 р. і 16 за відповідний період 2020 р.); з них за обсягом 18 класичних заміток і три розширені, за ідейним осмисленням 21 позитивно-стверджувальна замітка та вісім критичних.

Із помітним відставанням від замітки маємо огляд — п'ять (два в першому півріччі 2019 р. і три за відповідний період 2020 р.), кореспонденція — три (з них один у першому півріччі 2019 р. і два за відповідний період 2020 р.), інтерв'ю — два (обидва в першому півріччі 2020 р.), аналітичний звіт — один (у першому півріччі 2020 р.), репортаж — один (у першому півріччі 2019 р.), коментар — один (у першому півріччі 2020 р.). Крім цього, усі названі жанри супроводжувалися шістьма іншими ілюстраціями та трьома фотоколажами.

Як і у випадку з «Урядовим кур'єром», цікаво простежити активність кореспондентської мережі видання. Власкор газети у Вінницькій області В. Скрипник написав п'ять матеріалів, власкор у Закар-

патті В. Нитка — чотири, по два дописи зробили: власкор в Одеській області В. Воронков, власкор у Хмельницькій області І. Козак, власкор у Житомирській області О. Лук'яненко, власкор у Волинській області М. Солоненко, власкор у Херсонській області С. Яновський, по одному — власкор у Луганській області П. Воронцов, власкор у Тернопільській області Н. Миколайчук, власкор у Кіровоградській області Р. Сорока, власкор у Чернігівській області В. Чепурний, власкор у Сумській області В. Чернов.

Особливо варто зазначити результативну працю власкора в Миколаївській області О. Івашко, яка опублікувала і в «Урядовому кур'єрі», і в «Голосі України» 17 матеріалів. Експертів, на відміну від редакції «Урядового кур'єра», «Голос України» не залучав.

Порівнюючи з трьома проаналізованими вище газетами екологічний доробок двох інших щоденних видань значно менший. Так, «Газета по-українськи» за обидва півріччя має лише 12 публікацій, 11 з яких припадає на перше півріччя 2019 р. Це 7 заміток, три з яких за обсягом класичні, одна розширена; за ідейним осмисленням одна проблемна та дві критичні. У той же період газета надрукувала дві кореспонденції (одна з них критична) та два огляди. У першому півріччі 2020 р. до цього переліку додалася лише одна замітка — вона ж розширена і вона ж критична.

На останньому місці з кількості публікацій на природоохоронну тематику перебуває газета «Україна молода» — загалом сім матеріалів, з яких чотири побачили світ у першому півріччі 2019 р., а три — за відповідний період 2020 р. Із цих семи публікацій по одній — розширена замітка, інформаційний звіт, проблемна стаття та чотири огляди.

Водночас ані інших ілюстрацій та фотоколажів, ані інфографік, малюнків і діаграм «Газета по-українськи» та «Україна молода» не використовували, що свідчить про фактичну байдужість обох редакцій до досліджуваної тематики та її подачі на газетних шпальтах.

Висновки

1. У своїй екологічній політиці всі п'ять українських щоденних газет за перші півріччі 2019 і 2020 років висвітлювали 8–9 природоохоронних підтем. Кожну подібну публікацію редакції проаналізованих видань намагалися супроводжувати мінімум одне-три фото, а найбільш потужні у фінансовому плані газети додавали сюди ще й інші ілюстрації, фотоколажі, інфографіку, діаграми, навіть був зафіксований один малюнок.

2. Періодичність зумовила величезну перевагу жанрів інформаційно-публіцистичної групи, передусім замітки. За обсягом абсолютно були проігноровані блискавки та хроніки, що означає ігнорування повідомлень інформаційних агенцій. Натомість широко використовувалися замітки класична та розширена. За передбачуваністю по-

дій використовувалися всі різновиди заміток — повсякденні («датські», тобто прив'язані до дат), подієві та спеціальні (організовані). За ідейним осмисленням використовувалися майже всі різновиди заміток — позитивно-стверджувальні, критичні та проблемні, крім полемічних. Також інколи використовувалися інтерв'ю. Набагато рідше обиралися жанри звіту та репортажу, що свідчить про ігнорування журналістами, особливо власними кореспондентами газет, екологічних заходів на місцях.

3. Тим не менше аналітика, як найбільш сильна сторона газети, була присутня в усіх п'яти українських щоденних газетах за перші півріччя 2019 і 2020 років. Найбільш часто використовувався жанр огляду, менше — кореспонденції (включаючи критичну), зовсім мало — статті (з усіх видів лише аналітичної), коментаря та репліки.

4. Газети «Урядовий кур'єр» та «Голос України» є найбільш потужними щодо своїх можливостей, оскільки підкріплені державним ресурсом. Достатнє фінансування з боку парламенту та Кабміну дозволяє утримувати як центральний апарат редакції, так і кореспондентську мережу в областях. Тому їй не повинна дивувати першість щодо висвітлення екологічної тематики на сторінках «Урядового кур'єра». А от третє місце «Голосу України» говорить про недостатню увагу парламентського видання до природоохоронної теми.

5. Інші три газети є недержавними, але з різними можливостями та відмінною одна від одної редакційною політикою в частині екології. Газета «День» із більш сприятливого періоду зуміла втримати штатний розпис і кошторис, але економічна криза, вочевидь, позначилася на життєдіяльності кореспондентської мережі, що й зафіксовано нашим дослідженням. Про це говорить друге місце видання у нашому дослідженні та випередження «Голосу України». Панівна кількість заміток створена співробітниками штаб-квартири редакції в Києві — на місцях подібної діяльності їхніх колег не спостерігається. «Газета по-українськи» висвітлює тему захисту довкілля залежно від кон'юнктури, екологічного дискурсу, який складається в суспільстві. В один період це може бути активна діяльність, в інший — пасивна. «Україна молода» взагалі віддає перевагу іншим проблемно-тематичним лініям, серед яких екологічна явно губиться та не є пріоритетом для редакції цього видання.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Безверха, З. А. (1997). Жанрові та лексико-стилістичні особливості матеріалів преси з проблем Чорнобильської аварії на ґрунті їх кваліметричного та семантичного аналізу. (Дисертація кандидата філологічних наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.

- Беляков, О. О. (1999). Комунікація як інструмент екологічної політики (на прикладі порівняльного досвіду України та Німеччини). (Дисертація кандидата філологічних наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
- Беляков, О. О. (2001a). Екологічна проблематика в засобах масової інформації. Київський університет.
- Беляков, О. О. (2001b). Масова комунікація та екологічна політика. Київський університет.
- Борейко, В. Е., Листопад, О. Г., Руденко, В. Ф., & Подобайло, А. В. (1998). Охрана местных природно-исторических святынь. Киевский эколого-культурный центр.
- Борейко, В. Е., Мельник, В. І., Грищенко, В. М., & Листопад, О. Г. (1997). Гордість заповідної Київщини. Київський еколого-культурний центр.
- Бугрим, В. В. (1990). Журналістика екстремальних подій (Теоретико-прикладні аспекти). Журналістика: Преса, телебачення, радіо, 22, 35–43.
- Гопко, Г. М. (2009). Екологічна публіцистика: світоглядний аспект (на прикладі зарубіжних та українських видань 1992–2008 рр.). (Дисертація кандидата наук із соціальних комунікацій). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
- Грищенко, В. М., Борейко, В. Е., & Листопад, О. Г. (1996). Охороняйте лелек. Київський еколого-культурний центр.
- Желіховська, Н. С. (2008). Концептуально-тематичні особливості української публіцистики другої половини 80-х років ХХ століття (на матеріалах журналів «Київ» і «Вітчизна»). (Дисертація кандидата наук із соціальних комунікацій). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
- Коновець, О. Ф. (1989). До нових альтернатив: як посилити взаємодію вчених і журналістів у висвітленні еколого-енергетичних проблем. Журналіст України, 7, 16–19.
- Коханова, Л. А. (2007). Экологическая журналистика, PR и реклама. ЮНИТИ.
- Кочинева, А. А., Берлова, О. А., & Колесникова, В. Б. (1999). Экологическая журналистика. Социально-экологический союз.
- Листопад, О. Г. (2002). Феномен святих криниць. Геопринт.
- Листопад, О. Г. (Ред.). (2006). За все живе й зелене: Начерки з основних проблем сучасної української екології. Київський еколого-культурний центр.
- Мелещенко, О. К. (1992). Висвітлення екологічної ситуації в Запоріжжі (на прикладах публікацій місцевої та центральної преси). Журналістика: Преса, телебачення, радіо, 24, 41–57.
- Мелещенко, О. К. (2019). Замітка в пресовій і фотожурналістиці. Наукові записки Інституту журналістики, 2(75), 49–70.
- Олтаржевський, Д. О. (2004). Висвітлення екологічної тематики на сторінках сучасної української преси (засади, проблематика, досвід, жанрові форми та мовностилістичні прийоми). (Дисертація кандидата філологічних наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
- Фридман, Ш. М., & Фридман, К. А. (1998). Пособие по экологической журналистике (О. Стаханов, пер.). Тасіс.

Хомінський, С. Й. (2007). Огляд вітчизняної наукової літератури з екологічної проблематики в засобах масової комунікації. Наукові записки Інституту журналістики, 28, 58–62.

Хомінський, С. Й. (2009). Взаємозв'язок релігійної та економічної проблематики в системі соціальних комунікацій (на матеріалі природоохоронної, релігієзнавчої й релігійної преси). (Дисертація кандидата наук із соціальних комунікацій). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.

Green, J. (Ed.). (2015). *Designed for the Future: 80 Practical Ideas for a Sustainable World*. Princeton Architectural Press.

REFERENCES

Bezverkha, Z. A. (1997). *Zhanrovi ta leksyko-stylistychni osoblyvosti materialiv presy z problem Chornobylskoi avarii na grunti yikh kvalimetrychnoho ta semantychnoho analizu* [Genre and lexical and stylistic features of press materials on the problems of the Chornobyl accident on the basis of their qualitative and semantic analysis]. (PhD Dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv [in Ukrainian].

Bieliakov, O. O. (1999). *Komunikatsiia yak instrument ekolohichnoi polityky (na prykladi porivnialnoho dosvidu Ukrainy ta Nimechchyny)* [Communication as a tool of environmental policy (on the example of comparative experience of Ukraine and Germany)]. (PhD Dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv [in Ukrainian].

Bieliakov, O. O. (2001a). *Ekolohichna problematyka v zasobakh masovoi informatsii* [Environmental issues in the media]. Kyiv University [in Ukrainian].

Bieliakov, O. O. (2001b). *Masova komunikatsiia ta ekolohichna polityka* [Mass communication and environmental policy]. Kyiv University [in Ukrainian].

Boreiko, V. Ye., Listopad, O. G., Rudenko, V. F., & Podobailo, A. V. (1998). *Okhrana mestnykh prirodno-istoricheskikh sviatyn* [Protection of local natural and historical shrines]. Kyiv Ecological and Cultural Center [in Russian].

Boreiko, V. Ye., Melnyk, V. I., Hryshchenko, V. M., & Lystopad, O. H. (1997). *Hordist zapovidnoi Kyivshchyny* [Pride of the protected Kyiv region]. Kyiv Ecological and Cultural Center [in Ukrainian].

Buhrym, V. V. (1990). Zhurnalistyka ekstremalnykh podii (Teoretyko-prykladni aspekty) [Journalism of extreme events (Theoretical and applied aspects)]. *Zhurnalistyka: Presa, telebachennia, radio*, 22, 35–43 [in Ukrainian].

Friedman, Sh. M., & Friedman, K. A. (1998). *Posobie po ekologicheskoi zhurnalistike* [Environmental Journalism Handbook] (O. Stakhanov, Trans.). Tacis [in Russian].

Green, J. (Ed.). (2015). *Designed for the Future: 80 Practical Ideas for a Sustainable World*. Princeton Architectural Press [in English].

Hopko, H. M. (2009). *Ekolohichna publitsystyka: svitohliadni aspekt (na prykladi zarubizhnykh ta ukraïnskykh vydan 1992–2008 rr.)* [Ecological journalism: worldview aspect (on the example of foreign and Ukrainian publications 1992–2008)]. (PhD Dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv [in Ukrainian].

Hryshchenko, V. M., Boreiko, V. Ye., & Lystopad, O. H. (1996). *Okhroniaite lelek* [Protect the storks]. Kyiv Ecological and Cultural Center [in Ukrainian].

Khominskyi, S. Y. (2007). Ohliad vitchyznianoï naukovoï literatury z ekolohichnoï problematyky v zasobakh masovoï komunikatsii [Review of domestic scientific literature on environmental issues in the media]. *Scientific Notes of Institute of Journalism*, 28, 58–62 [in Ukrainian].

Khominskyi, S. Y. (2009). *Vzaiemoviazok relihiinoï ta ekonomichnoï problematyky v systemi sotsialnykh komunikatsii (na materialy pryrodokhoronnoï, relihiieznavchoï i relihiinoï presy)* [The relationship of religious and economic issues in the system of social communications (on the material of environmental, religious and religious press)]. (PhD Dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv [in Ukrainian].

Kochineva, A. A., Berlova, O. A., & Kolesnikova, V. B. (1999). *Ekologicheskaia zhurnalistika* [Environmental journalism]. Socio-Ecological Union [in Russian].

Kokhanova, L. A. (2007). *Ekologicheskaia zhurnalistika, PR i reklama* [Environmental journalism, PR and advertising]. YuNITI [in Russian].

Konovets, O. F. (1989). Do novykh alternatyv: yak posylyty vzaiemodiiu vchenykh i zhurnalistiv u vysvitleni ekoloho-enerhetychnykh problem [To new alternatives: how to strengthen the interaction of scientists and journalists in covering environmental and energy issues]. *Zhurnalist Ukrainy*, 7, 16–19 [in Ukrainian].

Lystopad, O. H. (2002). *Fenomen sviatykh krynyts* [The phenomenon of holy wells]. Heoprynt [in Ukrainian].

Lystopad, O. H. (Ed.). (2006). *Za vse zhyve i zelene: Nacherky z osnovnykh problem suchasnoï ukrainskoi ekolohii* [Everything is alive and green: Essays on the main problems of modern Ukrainian ecology]. Kyiv Ecological and Cultural Center [in Ukrainian].

Meleshchenko, O. K. (1992). Vysvitlennia ekolohichnoï sytuatsii v Zaporizhzhii (na prykladakh publikatsii mistsevoi ta tsentralnoi presy) [Coverage of the ecological situation in Zaporizhia (on the examples of publications of the local and central press)]. *Zhurnalistyka: Presa, telebachennia, radio*, 24, 41–57 [in Ukrainian].

Meleshchenko, O. K. (2019). Zamitka u presovii i fotozhurnalistytsi [An Article in Press and Photo Journalism]. *Scientific Notes of Institute of Journalism*, 2(75), 49–70. <https://doi.org/10.17721/2522-1272.2019.75.4> [in Ukrainian].

Oltarzhevskyi, D. O. (2004). *Vysvitlennia ekolohichnoï tematyky na storinkakh suchasnoï ukrainskoi presy (zasady, problematyka, dosvid, zhanrovi formy ta movnostylistychni pryomy)* [Coverage of environmental issues in the pages of the modern Ukrainian press (principles, issues, experience, genre forms and linguistic techniques)]. (PhD Dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv [in Ukrainian].

Zhelikhovska, N. S. (2008). *Kontseptualno-tematychni osoblyvosti ukrainskoi publitsystyky druhoï polovyny 80-kh rokiv XX stolittia (na materialakh zhurnaliv «Kyiv» i «Vitchyzna»)* [Conceptual and thematic features of Ukrainian journalism of the second half of the 80s of the XX century (on the materials of the magazines «Kyiv» and «Vitchyzna»)]. (PhD Dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv [in Ukrainian].

УДК 655.3.066.11–028.17(477)

Українськомовні аудіокниги: види, функції, асортимент, переваги й недоліки

Олена ПОГРІБНА

канд. філол. н., доц.

Черкаський національний
університет імені Богдана
Хмельницького

б-р Шевченка, 81,
18031, Черкаси, Україна

e-mail: pogribna_olena@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-1564-5448

© Погрібна О., 2019

У статті проаналізовано історію виникнення і розвиток в Україні звукових (аудіо) книг від записів на платівках до цифрових форматів MP3. Хоча дослідники вважають, що на сьогодні ринок аудіокниг в Україні малорозвинений, в українському інформаційному просторі цей вид видань набуває все більшої популярності, кількість виробників і ресурсів з аудіокнигами українською мовою зростає, жанровий і тематичний асортимент розширюється. Самі ж звукові книги відіграють подвійну роль (є окремим видом видання і водночас способом популяризації літератури), а також виконують низку функцій: просвітницьку, навчальну, розважальну і є основним видом книг для людей із вадами зору.

Також авторка статті на основі проведеного дослідження пропонує власну класифікацію аудіокниг і виокремлює їх види за різними критеріями: за кількістю читців (книга, начитана одним диктором; радіовистава — читання в особах, рольова гра), за обсягом тексту твору (повні аудіоверсії; скорочені аудіокниги), за професійним рівнем того, хто виготовив аудіокнигу (професійний запис; авторське читання; аматорський запис; автоматичне озвучування), за матеріальним носієм і форматом (книги на платівках; книги на магнітних плівках; цифрові книги), за ступенем аранжування (з аранжуванням; без аранжування).

У статті проаналізовано контент ресурсів з аудіокнигами українською мовою і продукцію провідних виробників звукових книг в Україні: компанії-виробники аудіокниг початку XXI ст. (ТОВ «Українська аудіокнига», компанія «А.Е.Л.», «Книга вголос», «Сорока Білобока», «Студія Слово», «Атлантік», «Аудіо Планета» та інші), портал «Гуртом — Торрент-Толока», проекти Українського радіо, онлайн-бібліотеки, інтернет-магазини, додатки для смартфонів і планшетів, YouTube-канали, кількість підписників яких є стабільно високою й постійно збільшується.

Також ідеться про переваги й недоліки звукових форматів книг на основі відгуків виробників, письменників, літературних критиків і власних спостережень авторки щодо створення і споживання аудіоверсій літературних творів.

Ключові слова: аудіокнига, звукова книга, книга вголос, звукова версія літературного твору, радіовистава, аудіокнигарня, онлайн-бібліотека аудіокниг.

UKRAINIAN-LANGUAGE AUDIOBOOKS: TYPES, FUNCTIONS, RANGE, ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Olena Pohribna

PhD in Philology, Associate Professor
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
81 Shevchenko boulevard, 18031, Cherkasy, Ukraine
e-mail: pogribna_olena@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-1564-5448

The article analyzes the history of audio books origin and development in Ukraine from recordings to digital MP3 formats. Although researchers believe that today the audiobooks market in Ukraine is undeveloped, in the Ukrainian information space this type of publications is becoming increasingly popular, the number of producers and resources with audiobooks in Ukrainian is growing, genre and thematic range is expanding. Audio books themselves play a dual role (they are a separate type of publication and at the same time a way to promote literature), and also perform a number of functions: awareness-raising, educational, entertaining and are the main type of books for the visually impaired.

Also, the article's author on the basis of the study offers her own audiobooks classification and distinguishes their types by different criteria: readers' number (book read by one narrator; radio play – reading in person, role play); text volume (full audio versions; abridged audiobook); professional level of the person who made the audiobook (professional recording; author's reading; amateur recording; automatic sounding); material carrier and format (books on records; books on magnetic tapes; digital books); arrangement degree (with arrangement; without arrangement).

The article analyzes resources' content with audiobooks in Ukrainian language and the products of audio books' leading manufacturers in Ukraine: companies that have been producing audiobooks since the early XXI century. («Ukrainian Audiobook» LLC, «AEL» company, «VoiceBook», «Soroka Biloboka», «Studio Slovo», «Atlantic», «Audio Planet» and others), portal «Hurtom-Torrent-Toloka», Ukrainian radio projects, online libraries, online stores, applications for smartphones and tablets, YouTube channels, which subscribers' number is consistently high and constantly increasing.

It also about the advantages and disadvantages of audiobooks formats based on reviews of producers, writers, literary critics and the author's own observations on the creation and consumption of literary works audio versions.

Keywords: audiobook, voice book, literary work audio version, radio performance, audio bookstore, audiobooks online library.

Актуальність теми

Останніми роками стрімко збільшується попит на електронні видання. Як слушно зауважує професор М. Тимошик (2010), «нині цивілізоване суспільство переживає інформаційну революцію, головним чинником якої є стрімкий розвиток комп'ютерних мереж. З кожним роком зростає ринок електронних видань у різних їх форматах — як для мобільних платформ, так і для стаціонарних комп'ютерів» (с. 106). Сьогодні серед електронних видань популярними стають аудіокниги, і причиною цьому є низка переваг звукового виду видавничого продукту і функції, які він виконує.

Стан розробки проблеми

Активне видання аудіокниг в Україні в зручному MP3-форматі розпочалося з 2006 року. Відтак, обставини появи і розвитку українськомовних звукових книг стають предметом наукових дискусій у перше десятиліття XXI століття. Так, 16 січня 2008 р. у Науково-дослідному інституті українознавства МОН України відбувся круглий стіл на тему: «Звукова книга — новітнє явище української культури». У цей же період науковий співробітник відділу української етнології НДІУ Олег Чирков (2007а; 2007b; 2008) друкує низку публікацій, у яких аналізує розвиток аудіокниг в Україні та конкурентоспроможність звукової книги українською мовою в порівнянні з російськомовною. Ринок аудіокниг періоду їхнього зародження в Україні, Польщі, Білорусі та Росії проаналізовано в статті С. Водолазької (2013). Як бачимо, наукові дослідження були опубліковані протягом 2007–2013 років — період активного становлення українських звукових книг.

Якість сприймання інформації з аудіокниг порівняно з друкованими виданнями цікавить психологів і освітян. Так, «Українська правда» передрукувала дослідження The Time «Слухати чи читати? Експерти пояснили, чи кращі друковані книжки за аудіо» (2018), а К. Прогнімак (2016) виклала суть теорії психолога з Університету Вірджинії Деніела Віллінгема про відмінність розуміння змісту книг під час читання і прослуховування.

Останніми роками особливості створення аудіокниг, доступ до них, тематичний і жанровий асортимент, переваги й недоліки звукової форми книги обговорюють письменники, видавці, літературні критики, книжкові блогери й журналісти (Біла, 2007; Гончарова, 2020; Коваль, 2014; Криницька, 2007 та ін.). Однак бракує наукових розвідок про нові тенденції розвитку аудіокниг останнього періоду.

Джерельною базою дослідження стали ресурси з аудіокнигами українською мовою й сайти провідних виробників звукових книг в Україні: портал «Гуртом — Торрент-Толока», проекти «Українського радіо» («Театр перед мікрофоном», «Авторські читання»), компанії-виробники аудіокниг початку XXI століття (ТОВ «Українська

аудіокнига», компанія «А.Е.Л.», «Книга вголос», «Сорока Білобока», «Студія Слово», «Атлантик», «Аудіо Планета» та інші), онлайн-бібліотеки («Audioknigi.com.ua», «Слухай»), інтернет-магазини («Audio-Books», «Petrovka.ua», «Yakaboo», «GlobalBook», «Empik.ua»), додатки для смартфонів і планшетів («АБУК», «Google Play Книги», програма «Книги на Mac»), YouTube-канали, кількість підписників яких є стабільно високою й постійно збільшується («Аудіокнига. UA», «Аудіокниги українською», «Хата-Читальня», «AudioBooks», «Аудіокниги. Оксана Литвиненко», «Аудіокниги українською від Характерника», «Світ казок», «Українська Література» та інші.

Завданням статті є комплексний аналіз аудіокниг українською мовою, особливостей їх створення, історії їх виникнення й розвитку, дослідження діяльності виробників і розповсюджувачів звукових книг в Україні, виокремлення видів, функцій, переваг і недоліків аудіоверсій українськомовних творів.

Вклад основного матеріалу

Визначення поняття «аудіокнига»

Виробники, розповсюджувачі, споживачі, письменники, літературні критики і блогери разом із поняттям «аудіокнига» вживають низку синонімів: «звукова книга», «книга вголос», «звукова версія літературного твору». ДСТУ 7157:2010. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості (Держспоживстандарт України, 2010) оперує поняттям «звукове електронне видання» і визначає його як «електронне видання, що містить цифрове подання звукової інформації у формі, яка дозволяє її прослуховувати» (с. 2). Стандарт класифікує звукове видання за природою основної інформації поміж інших видів електронних видань: текстових (символьних), образотворчих, мультимедійних і програмних продуктів (с. 3).

Аналіз наукових джерел (Водолазька, 2013; Чирков, 2007а; 2007б; 2008) і проведене нами дослідження дає підстави вивести таку дефініцію поняття «аудіокнига» — це електронне видання, що має такі ознаки:

- зафіксоване в цифровому звуковому форматі;
- може мати додаткове аранжування (читання в особах, музичний супровід, накладання звукових ефектів);
- виготовляється як професіоналами, так і аматорами;
- розміщується як на платних, так і на безплатних ресурсах;
- призначене для прослуховування користувачем у будь-якому місці в зручний час, поєднуючи це з іншими видами діяльності.

Історія виникнення і розвитку аудіокниг в Україні

На ґрунті всебічного аналізу публікацій науковців, видавців, літературознавців і журналістів про українську звукову книгу (Чирков, 2007а; 2007б; 2008; Водолазька, 2013; Біла, 2007; Криницька, 2007; Ко-

валь, 2014; Гончарова, 2020 та інших) маємо можливість окреслити такі етапи її становлення й еволюції в українському інформаційному просторі:

- з появою радіо набувають популярності радіовистави (хоч вони і є жанром художнього радіомовлення, але, на нашу думку, їх можна вважати різновидом аудіокниг, і це підтверджує сучасний стан розвитку звукових версій літературних творів, про що мовимо нижче);

- у 60-х роках ХХ століття «Українське товариство сліпих» створює книгозбірню аудіокниг при бібліотеці ім. Миколи Островського, яка постійно поповнювалася новими професійними записами на магнітних плівках, створеними Будинком звукозапису та друку УТОС (для порівняння — у США Конгрес затвердив програму з підготовки звукових книг для сліпих у 1931 році) — саме цю подію дослідники називають початком виникнення аудіокниг в Україні;

- видання за радянських часів дитячих казок на платівках (переважало російськомовне озвучування);

- поява на початку 90-х років звукозаписів на магнітофонних касетах літературних творів для дітей українською мовою (насамперед ідеться про продукцію «Студії Лева», «Аудіо Україна» та видавництва Івана Малковича «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»);

- виникнення в першому десятилітті ХХІ століття (переважно у 2006–2008 роках) компаній-виробників аудіокниг, які розповсюджували свою продукцію на CD-дисках через книжкові магазини (зокрема й інтернет-магазини): ТОВ «Українська аудіокнига», компанія «А.Е.Л.», «Книга вголос», «Сорока Білобока», «Студія Слово», «Атлантик», «Аудіо Планета» та інші;

- створення останніми роками розгалуженої системи платних і безплатних ресурсів із цифровими звуковими книгами в доступному форматі МР3 для різних категорій цільової аудиторії, представленій в широкому тематичному й жанровому асортименті і призначеній для прослуховування на будь-яких плеєрах (як портативних, так і вбудованих у телефони, планшети, комп'ютери).

Як бачимо, переважно аудіокнига була задумана як звукова версія творів для людей із вадами зору, але протягом часу свого існування значно розширила свою аудиторію і функції та стала повноцінним видом видавничої продукції для широкого кола споживачів.

В Україні аудіокниги з'явилися набагато пізніше, ніж у країнах-лідерах (США, Німеччина і Велика Британія). На популярність аудіокниг значною мірою вплинув технологічний прогрес програвачів для прослуховування звукових файлів (починаючи від вінілових платівок до МР3-плеєрів і аксесуарів до них, зокрема навушників). Це пов'язано насамперед з однією з основних переваг звукових версій творів, а саме — можливість поєднувати прослуховування з іншими видами діяльно-

сті (особливо під час руху). Тому не дивно, що найбільшого поширення аудіокниги отримали в останні роки, коли майже в кожному телефоні вбудований MP3-програвач, а зручні навушники (особливо безпроводні) створюють комфортні умови для прослуховування.

Дуже важливим залишається питання про співмірність аудіокниг в Україні російською й українською мовами. На початку XXI століття дослідники наголошували на тому, що російськомовна книга значно переважала над українськомовною, оскільки саме росіяни за підтримки українських партнерів створили цей сегмент ринку в нашому інформаційному просторі з 2004 року (детальніше з цим питанням можна ознайомитися в публікаціях О. Чиркова (2007а; 2007б; 2008) і С. Водозазкої (2013)). Сьогодні ж маємо таку ситуацію: з одного боку, російськомовної книжкової аудіопродукції в Україні значно більше, однак з іншого, — можна спостерігати значне розширення тематичного й жанрового асортименту українськомовної звукової книги, і, що найважливіше, тенденція до збільшення цього асортименту зберігається.

Далі у своїй статті основну увагу ми зосередимо на останньому етапі розвитку звукових книг в Україні.

Розглянувши питання історії виникнення й розвитку аудіокниг, можемо зробити висновок, що сучасна звукова книга виконує такі **функції**:

- 1) вид книги для людей із вадами зору;
- 2) навчальна функція:
 - особливо важливим є використання аудіокниг під час вивчення іноземних мов (для створення іншомовного оточення, якщо немає можливості спілкуватися з носіями мови);
 - під час вивчення школярами і студентами української літератури та історії (звичайно, прослуховування книг не може замінити прочитання, однак за нестачі часу можна розглядати такий варіант ознайомлення з художніми творами або ж як доповнення до читання);
 - навчальна література негуманітарного профілю (найбільшої популярності набули посібники з економіки).
- 3) просвітницька функція — йдеться про озвучування науково-популярної літератури, зокрема книг для саморозвитку, із психології тощо;
- 4) розважальна функція — корисне і якісне наповнення відносно вільного часу.

Аналізуючи питання основних завдань, що їх виконує аудіокнига, доцільно наголосити на подвійній природі звукових видань:

- 1) це спосіб популяризації книги й читання загалом;
- 2) це окремий вид видання — звукове електронне видання як альтернатива друкованому, тобто не спосіб популяризації книги, а інша форма її існування зі своїми перевагами і недоліками.

Серед **виробників** української звукової книги сьогодні можна назвати таких суб'єктів:

1) професійні виробники:

- компанії, які спеціалізуються на виданні лише аудіокниг;
- видавництва, які поряд із друкованими виданнями виготовляють і електронні, зокрема звукові книги;

2) розробники різноманітних проєктів, інтернет-ресурсів з аудіо-контентом;

3) виробники-аматори.

Зупинимося детальніше на характеристиці діяльності названих суб'єктів.

Професійні компанії-виробники аудіокниг в Україні виникли протягом 2005–2006 років і спеціалізувалися на виданні книг формату Audio-CD різних авторів, жанрів і тем:

— ТОВ «Українська аудіокнига» — класична українська художня література (І. Нечуй-Левицький, Леся Українка та ін.).

— Компанія «А.Е.Л.» — сучасна українська література (Ірен Роздобудько, Юрій Андрухович, Тарас Прохасько, Юрій Винничук, Любка Дереш, Лариса Денисенко, Степан Пушик).

— Студія «Книга вголос» — світова та українська класика.

— «Сорока Білобока» — навчальна література, фонохрестоматії української художньої літератури для дітей.

— «Студія Слово» — дитяча література.

— «Атлантик» — дитяча та навчальна література.

— «Аудіо Планета» — художня література.

— «Мультимедійне видавництво Стрельбицького» — дитяча література.

Чимало видавництв *поряд із друкованими виданнями виготовляють і звукові книги*. Так, «Наш формат» (викупив студію «Книга вголос», має свою звукову студію) пропонує нехудожню літературу (бізнес, філософія, соціологія, психологія, саморозвиток, медицина) і художню (світова та українська класика). Цікаво, що крім власного виробництва, «Наш формат» робить ремастеринг (обробка старих аудіозаписів із метою відновлення й покращення якості). Так, нове життя отримали твори М. Коцюбинського, П. Мирного і т. д.

Також звукові книги пропонують і інші універсальні видавництва: «Теза», «Кальварія» та інші.

Особливої уваги заслуговують *розробники різноманітних проєктів, інтернет-ресурсів з аудіоконтентом*, які самостійно виготовляють звукові книги не тільки шляхом залучення професійних дикторів (акторів, радіоведучих), а й авторів літературних творів та аматорів-волонтерів. Результатами такої діяльності є суттєве розширення асортименту українськомовних аудіокниг (порівняно з продукцією

видавництв початку ХХІ ст.), виробництво звукових книг зручного сучасного формату (MP3, а не Audio-CD) та активізація в Україні ринку аудіокниг. Серед найпотужніших виробників треба назвати такі:

— Проекти «Українського радіо»: «Театр перед мікрофоном» (радіовистави, радіопостановки творів української класики у виконанні відомих акторів) й «Авторські читання» (популярні письменники читають свої твори). Останній проєкт має свою історію: його ідея виникла після аналізу й опису фондів «Українського радіо», зокрема записів голосів Василя Симоненка і Василя Стуса. Завдяки «Авторським читанням» свої твори озвучили Василь Шкляр, Богдан Жолдак, Марина Гримич, Борис Гуменюк, Богдан Береза, Любко Дереш, Галина Вдовиченко, Павло Вольвач, Наталія Доляк та інші.

— Портал «Гуртом — Торрент-Толока» ми в нашій статті розглядаємо як ресурс для розміщення фонотеки з аудіокнигами, але водночас розробники цього порталу й самостійно виготовляють звукові книги, залучаючи до співпраці професійних дикторів, акторів, радіоведучих.

— «АБУК» — додаток для смартфонів і планшетів, розробники якого власноруч здійснюють професійний запис українських книг, начитаних акторами й самими авторами. Їхніми зусиллями слухачі отримали аудіоверсії творів Юрія Андруховича, Оксани Забужко, Василя Шкяра, Сергія Жадана, Любка Дереша, Сергія Лойка, Любо Дашвар, а також хрестоматії для підготовки до ЗНО, упорядкованої О. Авраменком, який читає передмову. І. Самосват (2019) наголошує, що розробники додатка дуже ретельно підбирають акторів і дикторів, враховуючи вік, стать і темперамент героя, прислухаються до побажань авторів творів. Наприклад, Юрій Андрухович висловив бажання, щоби його «Московіаду» начитав Остап Ступка, який уже грав її в театрі, а Оксана Забужко довірила свої «Польові дослідження...» тільки Галині Стефановій. Засновниками АБУК є Юрій та Данило Триндюки, які вклали в розробку й наповнення додатка пів мільйона доларів (Самосват, 2019).

— «Слухай». Бібліотека аудіокниг українською мовою — безкоштовна онлайн-бібліотека аудіокниг тільки українською мовою. Засновники — програміст Макс Фрай і його однодумці з ГО «Зміни», які подали проєкт на Громадський бюджет Києва, успішно його пройшли, а під час карантину стали одним із п'яти (із 800 учасників) переможців конкурсу від Міністерства цифрових трансформацій #HackCopro та отримали фінансування на створення нових аудіокниг. Зараз у співпраці з Міністерством освіти планують озвучити всі твори зі шкільної програми для ЗНО з української літератури. Ресурс містить книги, начитані як професіоналами (акторами, ведучими), так і аматорами (волонтерами, студентами). Прикметно, що багато

хто з професійних дикторів начитують безкоштовно або за цінами, набагато нижчими від ринкових.

Отже, сьогодні виробники українських аудіокниг пропонують такі види начитування звукових видань:

- професійний запис;
- авторський запис;
- аматорський запис;

— автоматичне озвучування (читає електронний диктор на основі тексту електронної книги) — сьогодні така функція доступна тільки для книг англійською мовою, тому не є предметом нашого дослідження.

Професійний запис звукової книги передбачає начитування тексту акторами, радіоведучими, дикторами.

Для створення аудіокниг видавництва часто звертаються до професійних студій звукозапису, які займаються виробництвом різних звукових продуктів.

Наприклад, київська студія звукозапису «Фоннація продакшн» <https://fonnation.com.ua> надає повний спектр послуг: підбір акторів і дикторів відповідно до персонажів книг (жіночі та чоловічі голоси різних вікових категорій, різного тембру тощо), редакторська робота (написання синопсису, складання партитури тексту), використання високоякісної техніки для запису й обробки звукових файлів.

Варіантом професійних аудіокниг є радіовистави. Над створенням такого продукту працює ціла команда. Наприклад, радіодетектив А. Кокотюхи «Різник з Городоцької», записаний на студії звукозапису «Українського радіо «Культура»»: героїв озвучують відомі актори (Євген Нищук, Ольга Сумська, Дмитро Завадський, Сергій Калантай, Роман Ясиновський, Віталій Борисюк), автор сценарію — Андрій Кокотюха, постановниця й режисерка — заступниця директора радіо Світлана Свиридко-Серова.

Авторський запис звукової книги передбачає, що письменник начитує свій твір самостійно. Вважаємо за необхідне виокремити такий вид аудіокниг, оскільки вони мають низку специфічних саме для них ознак. З одного боку, письменники не є професійними дикторами, з іншого — найбільша перевага в тому, що автор голосом може виразити свій задум і точніше розставити смислові акценти (тоді як одним із недоліків інтонування чужого тексту є проблема спотворення авторського задуму). Серед українських письменників свої твори озвучили Кузьма Скрябін, Сергій Жадан, Василь Шкляр, Галина Вдовиченко, брати Капранови, Володимир Лис, Дмитро Кешеля, Євгенія Кононенко, Надія Гуменюк і багато інших.

Крім офіційних виробників аудіокниг усе більшої популярності набувають звукові книги, начитані *аматорами*. С. Водозазька (2013)

назвала такий запис інноваційним процесом «самвидаву» аудіокниг і спрогнозувала відродження ринку звукових книг завдяки появі нових технологій (с. 105). Так, сьогодні будь-хто, у кого є диктофон (окремо або вбудований у смартфон чи планшет), може за власним бажанням озвучити книгу. Найчастіше аматори розміщують створені ними аудіокниги на YouTube-каналах. Наприклад, мама двох дітей, блогер YouTube-каналу «Світ казок» спочатку записувала аудіофайли з казками для своїх дітей, а згодом створила власний канал.

Аматорський запис у жодному разі не передбачає низьку якість. Любителі часто виразно й чітко начитують текст, накладають звукові ефекти й музичні перебивки, наприклад, блогер YouTube-каналу «Аудіокниги українською від Характерника» (начитує аудіокниги, які йому сподобалися).

Аналізуючи особливості створення звукових книг, вважаємо за необхідне наголосити, що можна виготовити аудіокнигу як без аранжування, так і з *аранжуванням*, що передбачає такі елементи:

- читання в декілька голосів (рольова гра в особах);
- музичний супровід і заставки;
- додавання звукових спецефектів, наприклад звуків навколишнього середовища (шум вітру, дощу, гавкіт собак, гальма машин, скрип дверей, тупіт кінських копит, звук людських кроків тощо).

Водночас важливу роль відіграє інтонування тексту. В експертів і слухачів немає єдиної думки, яка аудіоверсія книги краща. Так, С. Володазька (2013) порівнює західний і східний підходи: «Парадоксальність ситуації полягає в тому, що західноєвропейська і східноєвропейська аудіокнига відрізняються в першу чергу ставленням до способу її озвучування, в останніх збереглася традиція постановки радіовистави, де важливе значення відіграє музика, читання в декілька голосів, проте в західноєвропейських країнах таке аранжування тексту вважають спотворенням авторського задуму через інтонування тексту начитувачем» (с. 105). К. Прогнімак (2016) наводить думку психолога з Університету Вірджинії Деніела Віллінгема, який теж вважає, що аудіоверсія книги може змінювати сприйняття змісту, зміщувати акценти через голос та інтонації диктора й музичний супровід.

Крім того, треба враховувати, що не всім слухачам до вподоби надмірне аранжування (яке може відволікати та заважати прослуховуванню), а також не кожен сприймає пафосну акторську гру, а натомість віддає перевагу звичайному читанню.

Українськомовна аудіокнига стає доступнішою з кожним роком. Сприяє цьому збільшення **ресурсів**, на яких розміщено українські звукові видання. Назвімо основні з них:

- портал «Гуртом — Торрент-Толока» містить окремий підрозділ «Аудіокниги українською» в розділі «Література українською» (укра-

їнська художня література, зарубіжна художня література, історія, біографістика, спогади);

— додатки для смартфонів і планшетів — «Google Play Книги», програма «Книги на Mac», «АБУК»;

— інтернет-магазини — спеціалізовані інтернет-магазини аудіокниг («AudioBooks»), універсальні книжкові інтернет-магазини («Petrovka.ua», «Yakaboo», «GlobalBook», «Empik.ua», універсальні інтернет-магазини з рубрикою «Аудіокниги» (магазин іграшок «Toys Time»);

— онлайн-бібліотеки — «Audioknigi.com.ua», «Слухай» (бібліотека аудіокниг тільки українською мовою).

— YouTube-канали — універсальні канали з українським контентом («Аудіокнига. UA», «Аудіокниги українською», «Хата-Читальня», «AudioBooks», «Аудіокниги. Оксана Литвиненко», «Аудіокниги українською від Характерника»), канали, які містять і російські, й українські книги («Поэзия Звука»), монотематичні канали («Світ казок» (народні та літературні казки), «Українська Література» (література зі шкільної програми), «Новий Завіт — Псалтир», «Біблія — Книги Святого Письма», «Україна: Історія — Орест Субтельний», «Всесвітня історія — Іван Крип'якевич»), канали, на яких є окремі плей-листи з українськими аудіокнигами («Matviy»).

У більшості з перерахованих YouTube-каналів постійно зростає кількість підписників і переглядів. Варто наголосити на тому, що не всі користувачі, які слухають книги, підписуються на цей канал. Так, один із найпопулярніших ресурсів «Аудіокнига. UA» має 114 тисяч підписників, а переглядів — 16, 5 мільйонів.

Полегшує доступ до українськомовних звукових книг і співпраця між різними ресурсами. Так, портал «Гуртом — Торрент-Толока» розміщує чимало аудіокниг, створених «Українським радіо», а YouTube-канал «Аудіокниги українською» — звукові книги із сайту «Гуртом», що уможливує прослуховування книг без скачування через Торрент.

Серед названих вище ресурсів є і платні, і безплатні. Вважаємо за необхідне порушити питання про культуру споживання електронної продукції загалом, і звукової зокрема. Аудиторія не бачить потреби платити навіть символічну суму в кілька гривень, якщо є вільний доступ до безплатної версії. Хоч розробник аудіобібліотеки «Слухай» Макс Фрай в інтерв'ю інтернет-виданню «Детектор медіа» висловив думку, що в населення поступово зростає відповідальність за споживання, але ця проблема залишається дуже актуальною і до кінця не вирішеною (Гончарова, 2020). Водночас, існування безплатних платформ з українським контентом украй важливе в Україні, адже в нашому інтернет-просторі у вільному використанні є чимало ро-

сійських додатків, а невибагливий користувач швидше завантажить безплатний російський додаток, аніж платитиме за український.

Комплексний аналіз асортименту основних виробників аудіокниг і наповнення популярних ресурсів, на яких розміщено аудіоконтент, дає підстави виокремити **види** звукових книг за такими критеріями:

— за кількістю читців:

- 1) книга, начитана одним диктором;
- 2) радіовистава — читання в особах, рольова гра;

— за обсягом тексту твору:

- 1) повні аудіоверсії;
- 2) скорочені аудіокниги — це коротша версія, у якій було змінено тривалість (слухач може зрозуміти основні події сюжету, а дрібніші деталі упущено);

— за професійним рівнем того, хто виготовив аудіокнигу:

- 1) професійний запис;
- 2) авторське читання;
- 3) аматорський запис;
- 4) автоматичне озвучування (читає електронний диктор);

— за матеріальним носієм і форматом:

- 1) книги на платівках;
- 2) книги на магнітних плівках;
- 3) цифрові книги (найпоширеніші формати — Audio-CD та MP3);

— за ступенем аранжування:

- 1) з аранжуванням;
- 2) без аранжування.

Одним із варіантів аудіокниг можна, на нашу думку, вважати начитану книгу з відеорядом, у якому використані ілюстрації з паперового видання книги або дотичний ілюстративний матеріал (наприклад, YouTube-канал «Світ казок»). Такий вид продукту можна слухати окремо, без перегляду.

У численних публікаціях науковців, книжкових блогерів і журналістів (Чирков, 2007а; 2007б; 2008; Біла, 2007; Водолазька, 2013; Коваль, 2014; Прогнімак, 2016; Гончарова, 2020) наведено і схвальні оцінки, і критика звукових видань. Проаналізувавши відгуки виробників, письменників, літературних критиків, а також на основі власних спостережень щодо створення і споживання аудіоверсій літературних творів маємо можливість окреслити **переваги й недоліки звукових книг**.

Основними *перевагами* аудіокниг є такі:

- 1) компактність — як і будь-яка електронна книга, не займає багато місця, зручно брати із собою в дорогу;

- 2) немає навантаження на зір — це особливо важливо в таких ситуаціях:

- для тих, у кого є вади зору;
- зручно слухати в транспорті (на противагу друкованим і електронним текстовим книгам, які не дуже комфортно читати в машині, автобусі тощо);
- під час відпочинку (релакс із заплющеними очима) тощо;
- 3) звукову книгу можуть слухати діти, які ще не вміють читати;
- 4) можна слухати в будь-який зручний час — особливо доречно для тих, у кого не вистачає часу на читання;
- 5) прослуховування книги можна поєднувати з іншими видами діяльності: під час руху (прогулянка, дорога на роботу), виконання побутової роботи;
- 6) слухати книгу — це корисне і якісне наповнення вільного часу;
- 7) удосконалення рівня володіння українською мовою (за умови правильного наголошування слів диктором);
- 8) за допомогою голосу можна передати емоції героїв літературного твору (за умови виразного читання, правильного інтонування та логічного наголошування);
- 9) нижча вартість порівняно з друкованою книгою;
- 10) є можливість доступу до звукових книг із безплатних інтернет-ресурсів;
- 11) процес виготовлення є більш швидким порівняно з друкованим видавничим продуктом;
- 12) доступний «самвидав» аудіокниг (аматорське начитування);
- 13) урізноманітнення ринку видавничої продукції;
- 14) процес створення і споживання аудіокниг стає модерним модним явищем, а відтак популярним, що сприяє залученню населення до творів літератури і, як наслідок, духовному збагаченню українців, насамперед молодого покоління.

Серед *недоліків* звукових видань варто назвати такі:

- 1) технологічний процес виготовлення професійних аудіокниг є досить дорогим (оплата роботи сценариста, режисера, диктора або акторів, роялті авторам тощо);
- 2) низька якість озвучування деяких книг:
 - технічні проблеми (шум, рипіння);
 - нечітка вимова диктора;
 - невиразне читання;
 - неправильне інтонування;
 - неправильні логічні наголоси, наголоси в словах;
 - зайві звуки (покашлювання диктора, перегортання сторінок тощо);
 - занадто швидкий або дуже повільний темп;
 - неприємний тембр голосу диктора;
- 3) неоднакове ставлення до звукових книг представників різних вікових категорій: по-перше, молодь більш активно слухає і сприй-

має аудіокнигу, по-друге, різниться сприйняття манери читання (ритм, тембр, класичне акторське виконання тощо);

4) дисонанс у слухача можуть викликати випадки, коли розповідь у книзі ведеться від першої особи, а озвучує диктор протилежної статі;

5) зменшується можливість індивідуального сприйняття тексту читачем у порівнянні з тією ситуацією, коли людина читає друковану книгу самотійно;

6) не розрахована на споживачів, які не сприймають (або важко сприймають) інформацію на слух;

7) звуковий формат є доречним не для всіх жанрів (для наукових праць — найменше), хоча сьогодні є чимало озвучених монографій, підручників і посібників, які користуються попитом (насамперед серед учнів і студентів).

Недосконалим залишається сучасний стан **законодавчої бази**, яка регламентує діяльність виробників і розповсюджувачів звукових книг, особливо дотримання авторських прав. На жаль, обсяг статті не дає змогу докладно розкрити всі аспекти цього питання, тому окреслена проблема буде проаналізована в окремій публікації.

Висновки

1. На початковому етапі виникнення аудіокниг в Україні переважала українська класика, а на сьогодні існує багато звукових версій із творами сучасних українських і зарубіжних класиків. Значно розширився й тематично-жанровий діапазон: художня література (проза, поезія, драматургія), науково-популярна, навчальна. Аналіз популярних аудіоресурсів засвідчує, що серед озвучених художніх творів переважають детективи, дитячі казки і твори зі шкільної програми з української літератури, а науково-популярних і навчальних — посібники з вивчення іноземних мов, книги для саморозвитку, бізнесу і психологічна література.

2. Винайдення і впровадження оптимального формату для аудіокниг MP3 значно розширило можливості створення аудіозаписів (у порівнянні з плівочними касетами й Аудіо-CD, коли літературні твори займали багато місця на накопичувачі).

3. Аудиторія звукових видань значно збільшилася й розширилася після створення чималої кількості ресурсів з аудіокнигами в інтернеті (порівняно з продажем CD-дисків через магазини).

4. Серед найбільш перспективних ресурсів варто виокремити портал «Гуртом — Торрент-Толока», онлайн-бібліотеку аудіокниг українською мовою «Слухай» і перший український додаток-аудіокнигарню «АБУК», діяльність яких значно поповнює асортимент якісної (!) українськомовної звукової книги, робить її доступною й поступово активізує ринок аудіокниг в Україні.

5. Кількість ресурсів, зокрема й безплатних, на яких розміщено українськомовні аудіокниги, зростає з кожним роком. Також збільшується кількість звукових видань на створених раніше платформах. Це засвідчує, що українська аудіокнига в Україні стає все більш популярною й доступною.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Абук. *Перша українська аудіокнигарня*. (б.р.). https://abuk.com.ua/?gclid=EA1aIQobChMI9_Tx2tWO7QIV3hV7Ch22xgIOEAAYASAAEgIwnvD_BwE
- Аудіокнига.UA. (б.р.). *Головна* [Канал YouTube]. Взято 20 листопада, 2020 з <https://www.youtube.com/channel/UCvzbw6b9EUGs09fBW8dY6lg>
- Аудіокниги українською від Характерника. (б.р.). *Головна* [Канал YouTube]. Взято 20 листопада, 2020 з <https://www.youtube.com/channel/UC65Za4AXhxgh8jnKiKanvhg>
- Аудіокниги українською. (б.р.). *Головна* [Канал YouTube]. Взято 20 листопада, 2020 з <https://www.youtube.com/channel/UC9nWkHLW3TJjb3esLCZsZRA>
- Аудіокниги. Оксана Литвиненко. (б.р.). *Головна* [Канал YouTube]. Взято 20 листопада, 2020 з https://www.youtube.com/channel/UCwuarP3Cp5d0zKlu9s_BmKA
- Біла, І. (2007, 11 січня). *Аудіокнига в Новій Україні*. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/957505.html>
- Водолазька, С. (2013). Аудіокниги як інноваційний спосіб популяризації книги. *Наукові записки Інституту журналістики*, 51, 101–106.
- Гончарова, К. (2020, 9 червня). *Розробник аудіобібліотеки «Слухай» Макс Фрай: «Наша мета — створити якомога більше якісних аудіокниг українською мовою»*. Детектор медіа. <https://ms.detector.media/onlain-media/post/24833/2020-06-09-rozrobnik-audiobiblioteki-slukhai-maks-frai-nasha-meta-stvoriti-yakomoga-bilshe-yakisnikh-audioknig-ukrainskoyu-movoyu/>
- Держспоживстандарт України. (2010). *Видання електронні. Основні види та вихідні відомості* (ДСТУ 7157:2010, чинний від 2010–03–11). Видання офіційне. Київ.
- Коваль, Н. (2014, 25 грудня). *Аудіо, книги й кава в оновленому клубі «Нашого Формату»*. Читомо. <https://archive.chytomo.com/place/lishe-ukrainske-kriiivka-dlya-audiofiliv-nash-format>
- Криницька, О. (2007). Слухові галюцинації. *Контракти*, 36. <http://archive.kontrakty.ua/gc/2007/36/2-slukhovye-gallyucinacii.html?lang=ua>
- Прогнімак, К. (2016, 7 вересня). *«Читати не можна слухати» — чи справді аудіокниги гірші за звичний текст?* BlogImena.UA. <https://www.imena.ua/blog/audiobooks-are-not-cheating/>
- Самосват, І. (2019, 9 жовтня). *Як працює перша українська аудіокнигарня... Так, вона існує! #ШоТам*. <https://shotam.info/de-shukaty-ukrains-ki-audioknyhy-tak-u-nas-ie-shcho-posluchkaty/>
- Світ казок. (б.р.). *Головна* [Канал YouTube]. Взято 20 листопада, 2020 з <https://www.youtube.com/channel/UCxM98s7c7R1YTuPNBtItwmA>
- Слухай. Бібліотека аудіокниг українською мовою*. (б.р.). <https://sluhay.com.ua>

Слухати чи читати? Експерти пояснили, чи кращі друковані книжки за аудіо. (2018, 9 вересня). Українська правда. <https://life.pravda.com.ua/society/2018/09/9/233060/>

Тимошик, М. (2010). *Книга для автора, редактора, видавця.* Наша культура й наука.

Українська Література. (б.р.). *Головна* [Канал YouTube]. Взято 20 листопада, 2020 з <https://www.youtube.com/channel/UCBFCdH3fZ5oIJHayzbt1KEQ/videos>

Хата-Читальня. (б.р.). *Головна* [Канал YouTube]. Взято 20 листопада, 2020 з <https://www.youtube.com/channel/UCa34UDtHggd5K8uG0lLcq1w>

Чирков, О. (2007a). Що дасть українцям звукова книга (книга вголос) — новітнє явище української культури? (з приводу поширення так званих «аудіокниг» українською мовою). *Українознавство*, 1, 322–325.

Чирков, О. (2007b). Що дасть українцям звукова книга (книга вголос) — новітнє явище української культури? (з приводу поширення так званих «аудіокниг» українською мовою). *Українознавство*, 2, 363–364.

Чирков, О. (2008). Звукова книга — новітня ділянка на конкурентному полі української культури з російською. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*, 19, 298–309.

Чому аудіокниги стають дедалі популярнішими у світі: дослідницький дайджест. (2019, 23 липня). Книжковий блог Yakaboo. <https://blog.yakaboo.ua/audioknygy-daidgest/>

Hurtom — Торрент-Толока. (б.р.). *Українська художня література.* <https://toloka.to/f135>

REFERENCES

Abuk. *Persha ukrainska audioknyharnia* [Abuk. The first Ukrainian audio bookstore]. (n.d.). https://abuk.com.ua/?gclid=EAIAIQobChMI9_Tx2tWO7QIV3hV7Ch22xgIOEAAAYASAAEgIwnvD_BwE [in Ukrainian].

Audioknyha.UA [Audiobook.UA]. (n.d.). *Home* [YouTube channel]. Retrieved November 20, 2020, from <https://www.youtube.com/channel/UCvzbw6b9EUGs09fBW8dY6lg> [in Ukrainian].

Audioknyhy ukrainskoiiu [Audiobooks in Ukrainian]. (n.d.). *Home* [YouTube channel]. Retrieved November 20, 2020, from <https://www.youtube.com/channel/UC9nWkHLW3TjJb3esLCZszRA> [in Ukrainian].

Audioknyhy ukrainskoiiu vid Kharakternyka [Audiobooks in Ukrainian from Kharakternyk]. (n.d.). *Home* [YouTube channel]. Retrieved November 20, 2020, from <https://www.youtube.com/channel/UC65Za4AXhxgh8jnKiKanvhg> [in Ukrainian].

Audioknyhy. Oksana Lytvynenko [Audiobooks. Oksana Litvinenko]. (n.d.). *Home* [YouTube channel]. Retrieved November 20, 2020, from https://www.youtube.com/channel/UCwuarP3Cp5d0zKlu9s_BmKA [in Ukrainian].

Bila, I. (2007, January 11). *Audioknyha v Novii Ukraini* [Audiobook in New Ukraine]. Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/957505.html> [in Ukrainian].

Чому аудіокниги стають дедалі популярнішими у світі: дослідницький дайджест [Why audiobooks are becoming more popular in the world: a research digest]. (2019,

July 23). Knyzhkovyi bloh Yakaboo. <https://blog.yakaboo.ua/audioknygy-daidigest/> [in Ukrainian].

Chyrvov, O. (2007a). Shcho dast ukrainsiam zvukova knyha (knyha vholos) — novitnie yavyshe ukrainskoi kultury? (z pryvodu poshyrennia tak zvanykh «audioknyh» ukrainskoiu movoiu) [What will a sound book (a book aloud) give Ukrainians — the latest phenomenon of Ukrainian culture? (on the distribution of so-called «audiobooks» in Ukrainian)]. *Ukrainian Studies*, 1, 322–325 [in Ukrainian].

Chyrvov, O. (2007b). Shcho dast ukrainsiam zvukova knyha (knyha vholos) — novitnie yavyshe ukrainskoi kultury? (z pryvodu poshyrennia tak zvanykh «audioknyh» ukrainskoiu movoiu) [What will a sound book (a book aloud) give Ukrainians — the latest phenomenon of Ukrainian culture? (on the distribution of so-called «audiobooks» in Ukrainian)]. *Ukrainian Studies*, 2, 363–364 [in Ukrainian].

Chyrvov, O. (2008). Zvukova knyha — novitnia dilianka na konkurentnomu poli ukrainskoi kultury z rosiiskoiu [The audio book is the newest area in the competitive field of Ukrainian culture with Russian]. *Zbirnyk naukovykh prats Naukovo-doslidnogo instytutu ukrainoznavstva*, 19, 298–309 [in Ukrainian].

Derzhspozhyvstandart Ukrainy. (2010). *Vydannia elektronni. Osnovni vydy ta vykhidni vidomosti* [Electronic publications. Basic types and initial data] (DSTU 7157:2010, valid from 2010–03–11). Vydannia ofitsiine. Kyiv [in Ukrainian].

Honcharova, K. (2020, June 9). *Rozrobnik audiobiblioteki «Slukhai» Maks Frai: «Nasha meta — stvoryty yakomoha bilshe yakisnykh audioknyh ukrainskoiu movoiu»* [Max Fry, the developer of the «Listen» audio library: «Our goal is to create as many high-quality audio books in Ukrainian as possible»]. Detektor media. <https://ms.detektor.media/onlain-media/post/24833/2020-06-09-rozrobnik-audiobiblioteki-slukhai-maks-frai-nasha-meta-stvoriti-yakomoga-bilshe-yakisnykh-audioknyg-ukrainskoyu-movoyu/> [in Ukrainian].

Hurtom — Torrent-Toloka. (n.d.). *Ukrainska khudozhnia literatura* [Ukrainian fiction]. <https://toloka.to/f135> [in Ukrainian].

Khata-Chytnia [Reading House]. (n.d.). *Home* [YouTube channel]. Retrieved November 20, 2020, from <https://www.youtube.com/channel/UCa34UDtHggd5K8uG0lLcq1w> [in Ukrainian].

Koval, N. (2014, December 25). *Audio, knyhy y kava v onovlenomu klubi «Nashoho Formatu»* [Audio, books and coffee in the renewed club of «Our Format»]. Chytomo. <https://archive.chytomo.com/place/lishe-ukrainske-kriivka-dlya-audiofiliv-nash-format> [in Ukrainian].

Krynytska, O. (2007). *Slukhovi haliutsynatsii* [Auditory hallucinations]. Kontrakty, 36. <http://archive.kontrakty.ua/gc/2007/36/2-slukhovye-gallyucinacii.html?lang=ua> [in Ukrainian].

Prohnymak, K. (2016, September 7). «Chytaty ne mozhna slukhaty» — chy spravdi audioknyhy hirshi za zvychnyi tekst? [«You can't listen to read» — are audiobooks really worse than regular text?]. BlogImena.UA. <https://www.imena.ua/blog/audiobooks-are-not-cheating/> [in Ukrainian].

Samosvat, I. (2019, October 9). *Yak pratsiuie persha ukrainska audioknyharnia... Tak, vona isnuie!* [How the first Ukrainian audiobook works... Yes, it exists!]. #ShoTam. <https://shotam.info/de-shukaty-ukrains-ki-audioknyhy-tak-u-nas-ie-shcho-poslukhaty/> [in Ukrainian].

Slukhai. Biblioteka audioknyh ukrainskoiu movoiu [Listen. Audiobook library in Ukrainian]. (n.d.). <https://sluhay.com.ua> [in Ukrainian].

Slukhaty chy chytaty? Eksperty poiasnyly, chy krashchi drukovani knyzhky za audio [Listen or read? Experts have explained whether printed books are better than audio]. (2018, September 9). *Ukrainska pravda*. <https://life.pravda.com.ua/society/2018/09/9/233060/> [in Ukrainian].

Svit kazok [The world of fairy tales]. (n.d.). *Home* [YouTube channel]. Retrieved November 20, 2020, from <https://www.youtube.com/channel/UCxM98s7c7R1YTuPNBtItwmA> [in Ukrainian].

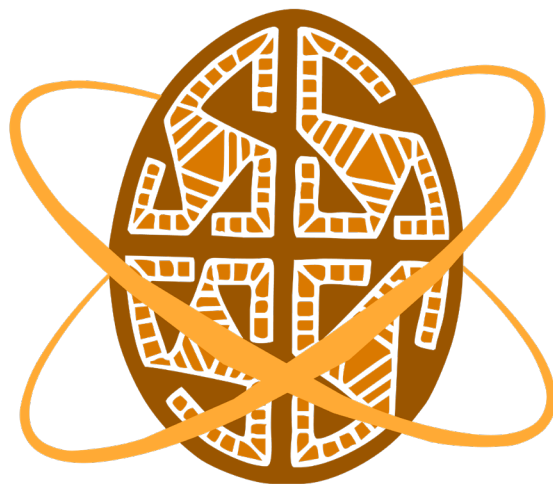
Tymoshyk, M. (2010). *Knyha dlia avtora, redaktora, vydavtsia* [A book for the author, editor, publisher]. *Nasha kultura i nauka* [in Ukrainian].

Ukrainska Literatura [Ukrainian literature]. (n.d.). *Home* [YouTube channel]. Retrieved November 20, 2020, from <https://www.youtube.com/channel/UCBFCdH3fZ5oljHayzbt1KEQ/videos> [in Ukrainian].

Vodolazka, S. (2013). Audioknyhy yak innovatsiinyi sposib populiaryzatsii knyhy [Audiobooks as an innovative way to promote a book]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, 51, 101–106 [in Ukrainian].

ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА КНИГОВИДАННЯ

HISTORY OF JOURNALISM
AND BOOK PUBLISHING

УДК 821.161.2:82–94Єфремов

Журнал «Киевская Старина» в мемуарній рецепції С. Єфремова

Олександр ГАЛИЧ

д-р філол. н., проф.

Національний університет
водного господарства
та природокористуваннявул. Соборна, 11,
33000, Рівне, Україна

e-mail: halich48@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-5926-0726

© Галич О., 2020

На рубежі XX–XXI століть під впливом глобалізації художня література стала помітно втрачати свої позиції, її стрімко почала витісняти документальна література, до якої належить мемуаристика. Поступово мемуари як різновид літератури поп fiction почали виходити з периферії наукових студій. Спогади С. Єфремова, що досі були маловідомим твором видатного українського вченого, дали змогу краще зрозуміти його постать, формування світоглядних позицій, засвідчили коло періодичних видань, які він читав і в яких друкувався.

Метою статті є з'ясування ролі журналу «Киевская Старина» у формуванні україноцентричних позицій автора спогадів, окреслення його ролі як секретаря і співробітника видання, з'ясування участі у відкритті молодих талантів В. Винниченка та А. Тесленка в українській літературі, простеження взаємин із тогочасною цензурою.

С. Єфремов дає розгорнуті характеристики працівників редакції «Киевской Старини», аналізує роль її керівника В. Науменка, засвідчує появу молодого покоління, з яким пов'язує радикалізацію видання. Помітне місце в спогадах відведено власним публікаціям автора в журналі. Він наголошує передусім на тих працях, які спричинили значну полеміку в тодішній пресі («В борьбе за просвещение», «В поисках новой красоты», «Певец борьбы и контрастов», статтю про П. Грабовського, «Праздник украинской интеллигенции»). Автор спогадів згадує про взаємини з тодішніми цензорами, які спотворювали його тексти, вихолощуючи їхню суть.

Співпраця С. Єфремова з редакцією «Киевской Старини» закінчується революційними подіями 1905 року, які спричинили появу низки україномовних видань, сама ж «Киевская Старина», перетерпівши кілька трансформацій, невдовзі зникла, виконавши свою історичну місію.

Ключові слова: мемуари, журнал «Киевская Старина», редакційна діяльність, публіцистика, полеміка, цензура.

«KIEVSKAYA STARINA» MAGAZINE IN S. EFREMOV MEMORIAL RECEPTION

Oleksandr Halych

Doctor of Philology, Professor

National University of Water and Environmental Engineering

11 Soborna str., 33000, Rivne, Ukraine

e-mail: halich48@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-5926-0726

At the turn of the XX–XXI centuries, under the influence of globalization, fiction began to noticeably lose its position, it rapidly began to be replaced by documentary literature, which includes memoirs. Gradually, memoirs as a kind of non-fiction literature began to emerge from the periphery of scientific studies. S. Efremov's memoirs, which were still a little-known work of a prominent Ukrainian scientist, allowed to better understand his figure, the formation of worldviews, testified to the range of periodicals that he read and in which he was published.

The purpose of the article is to clarify the role of «Kievskaya Starina» («Kyivan Past») magazine in the formation of Ukrainian-centric positions of the memoirs author, outline his role as a secretary and employee of the publishing house, clarify participation in the discovery of young talents such as V. Vynnychenko and A. Teslenko in Ukrainian literature, tracing the relationship with the censorship of that time.

S. Efremov gives detailed characteristics of «Kievskaya Starina» («Kyivan Past») editorial board staff, analyzes the role of its head V. Naumenko, testifies to the emergence of the younger generation, with whom he associates the publication radicalization. A prominent place in the memoirs is given to the author's own publications in the journal. He emphasizes especially those works that had caused considerable controversy in the media of those times («In the struggle for enlightenment», «In search of new beauty», «Singer of struggle and contrasts», an article about P. Hrabovskyi, «Feast of the Ukrainian intelligentsia»). The author of the memoirs recalls the relationship with the then censors, who distorted his texts, emptying their essence.

S. Efremov's collaboration with «Kievskaya Starina» editorial board ended with the revolutionary events of 1905, which led to the appearance of a number of Ukrainian-language publications, «Kievskaya Starina» itself, after undergoing several transformations, soon disappeared and completely fulfilled its historical mission.

Keywords: memoirs, «Kievskaya Starina» magazine, editorial activity, journalism, polemics, censorship.

Актуальність проблеми

Процеси глобалізації, які активно заявили про себе на початку ХХІ століття, радикально змінили літературу: домінуюча досі белетристика суттєво поступилася документальній літературі, яку традиційно в Західній Європі та Америці називають літературою non fiction. Одним із розгалужень цієї літератури є мемуаристика, що має достатньо розвинену жанрову систему, представлена в С. Єфремова циклом нарисів «Про дні минулі (спогади)». Документалістика протягом тривалого часу перебувала на маргінесах наукових досліджень, належачи до так званих проміжних жанрів. Проте останнім часом увага до літератури non fiction поглибилася. Не залишилися осторонь і мемуари С. Єфремова, написані в 1920–1921 роках, коли автор перебував на нелегальному становищі, переховуючись від переслідувань більшовиків. Один із його щоденників, написаний у 20-і роки минулого століття й опублікований на початку 90-х років, став одним із найкращих зразків цього мемуарного жанру в історії української літератури першої половини ХХ століття. Аналізовані спогади увійшли до книги «Щоденник. Про дні минулі (спогади)», упорядником і автором ґрунтовної передмови до якої є І. Гирич. Останній свідчить, що «мемуари він (С. Єфремов. — О. Г.) розглядав як роботу, що обарвлювала дні в добу змушеного переховування від більшовицьких карних органів» (Гирич, 2011, с. 9).

Постановка проблеми

Про юнацький щоденник Сергія Єфремова — одного з найвідоміших українських вчених початку ХХ століття — нам уже доводилося писати в «Українському інформаційному просторі» (Галич, 2020а). Спогади ж цього видатного науковця виявилися набагато поліфонічними і складнішими. Саме тому з велетенського огрому проблем, порушених у мемуарах, ми поведемо мову про журнал «Киевская Старина», розглянувши бачення С. Єфремовим місця й ролі цього видання в українській історії, співпрацю автора з ним.

Стан вивчення проблеми

Мемуари за тисячолітню історію української літератури пережили чимало суттєвих трансформацій, модифікацій і жанрових видозмін, поки в ХХ столітті не стали складником новітньої літератури non fiction. Про документальну літературу нам уже доводилося не раз писати (Галич, 1991; 2001; 2008; 2011; 2013а; 2013b; 2015), але спогади С. Єфремова досі залишалися поза увагою дослідників. Проте про самого вченого написано чимало, особливо в останні десятиліття. Тут треба відзначити монографію О. Меленчук (2013). Можна додати сюди і працю автора цих рядків (Галич, 2020b).

Об'єкт вивчення. Спогади С. Єфремова, написані в 1920 — поч. 1921 рр., є об'єктом цієї публікації. Серед багатьох інших проблем,

порушених у них, нас цікавить той аспект, який стосується оцінок, місця й ролі журналу «Киевская Старина» С. Єфремовим, співпраці в ньому автора.

Завдання статті. На матеріалі спогадів С. Єфремова з'ясувати роль журналу «Киевская Старина» у формуванні україноцентричних позицій автора; окреслити його роль як секретаря і співробітника видання; зазначити участь у відкритті молодих талантів в українській літературі; простежити взаємини з тогочасною цензурою.

Виклад основного матеріалу

Мемуарний твір С. Єфремова 1920 — поч. 1921 р. містить розмаїті записи, що стосуються діяльності різних періодичних видань Росії та Австро-Угорщини, які читав автор, у які надсилав свої наукові та публіцистичні праці, з якими плідно співпрацював. Одним із таких видань став щомісячний історико-етнографічний та літературний журнал «Киевская Старина», що виходив у Києві протягом чверті століття (1882 — 1906). Усього з'явилося 300 чисел, що були об'єднані в 94 томи. Потім журнал отримав назву «Україна» і став виходити українською мовою, але особливим успіхом у читачів не користувався і змушений був трансформуватися в «Записки Українського наукового товариства в Києві». Під такою назвою він видавався з 1908 до 1918 року. І. Михайлин зазначав, що «більшість дослідників журналістики <...> слушно вважають, що перейменовані видання, маючи нову програму, занадто віддалилися від «Киевской Старини», аби вважати їх спадкоємцями. А відтак завершають історію цього часопису 1906 роком» (Михайлин, 2003, с. 663).

С. Єфремов став читати журнал «Киевская Старина» наприкінці ХІХ ст., коли його редактором був В. Науменко (1852–1919), відомий український громадський діяч, журналіст, член Старої громади. Він редагував журнал з 1903 до 1906 р., а з 1902 р. був ще і його видавцем. За часів редакторської праці В. Науменка «Киевская Старина» пройшла помітну еволюцію, перетворившись із суто науково-популярного видання в орган українофільства, на його сторінках виразно простежується боротьба за українське слово, розвиток літератури на рідній мові, з'являються публікації, що аналізують політичну ситуацію в підросійській частині України, а також у Галичині та Буковині, які входили до складу Австро-Угорської імперії.

Уперше в спогадах С. Єфремова часопис «Киевская Старина» згадується у зв'язку зі знайомством автора, тоді ще семінариста, зі своїм земляком Василем Доманицьким, відомим громадським діячем, співробітником журналу, що часто друкувався під псевдонімом Василь Вігер: «Наука Вітра вельми цікавила, але знов же тією стороною найбільше, якою торкалась вона україністики. Може, через те і приліпився він усією душею, усім серцем і всім помишленієм своїм до

«Киевской Старины», що тут бачив як-не-як, і точку прикладання, єдину на той час, української науки. У нас перед очима проходило те захоплення Вітрове цим журналом. Почав він із коректи, потім перейшов до дрібних заміток наукового змісту й нарешті почав заповнювати другий відділ журналу звітками й замітками на злобу дня. Треба признати, що оживлення «Киевской Старины» почав Доманицький і спершу боровся за його сам-один» (Єфремов, 2011, с. 388).

На погляд С. Єфремова, «оживлення» часопису пов'язане з приходом до редакції молодого покоління, яскравим представником якого був В. Доманицький. Значна частина членів редакції «Киевской Старины» чинила цьому спротив, особливо старався протидіяти процесу змін О. Лазаревський, відомий учений, що активно співпрацював із журналом: «Василеві замітки безошадно йшли під вівісекцію або зовсім пропадали» (Єфремов, 2011, с. 389). Проте завдяки своїй наполегливості В. Доманицький домогся, що йому запропонували очолити відділ із поточного життя. С. Єфремов у мемуарах зізнається, що «ми певні були, що вдунути духа жива в цю мертву істоту не пощастить нікому, і по-товариському картали Вітра за те, що не шанує своєї роботи й часу» (Єфремов, 2011, с. 389). Проте впертість В. Доманицького перемогла. Він не лише закріпився в редакції, але й поступово став залучати до роботи в «Киевской Старине» своїх друзів і, як свідчить С. Єфремов, «досяг того, що коли хвороба вислала його з Києва, то його місце, тоді вже секретаря редакції, зайняв я, що був спершу одним із найбільш непримиренних» (Єфремов, 2011, с. 389). І далі мемуарист зазначив: «Ми звалили, дістаючи нову книжку «Киевской Старины», найперше розгортати дрібні замітки в кінці книжки й побачили, що, як на той час, то не така вже порожня річ, що це до якоїсь міри заступає нам українську газету» (Єфремов, 2011, с. 389).

С. Єфремов згадує про те, що редакція «Киевской Старины» наприкінці ХІХ ст. вперше в Російській імперії організувала продаж книжок українською мовою: «З 1896 р. редакція «Киевской Старины» одчинила в себе склад українських книжок, але, звісно, широко справи повести не могла через брак людей, коштів і засобів. Я, мабуть, був першим покупцем у цьому складі, бо пішов зараз же до його, вчитавши в журналі оповістку про склад» (Єфремов, 2011, с. 437). Оскільки С. Єфремов став першим покупцем українських книжок, то продав їх йому особисто В. Науменко, якого автор спогадів досі не бачив. Пізніше, восени 1897 р., при редакції журналу була заснована українська книгарня, яка «довгий час була єдиним публічним українським місцем, де, а надто з 1899-го року, коли завідувати нею став Вас. Степаненко, завжди можна було когось із людей стрінати, щось нове почути, знайти книжку новинку» (Єфремов, 2011, с. 434). В. Степаненко

(1870-і — 1930-і) керував книгарнею аж до революції 1917 р. Зусиллями цієї людини, за свідченням С. Єфремова, книгарня при редакції «Киевской Старини» «зробилась справжнім українським клубом, де завжди можна було потрібну людину побачити, почути новини, добути нові видання, поговорити про всякі справи» (Єфремов, 2011, с. 435).

Ставши студентом Київського університету святого Володимира, С. Єфремов активно писав для галицьких журналів, таких як «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», «Зоря», «Життя і Слово», «Літературно-Науковий Вістник». Останній автор спогадів передплатив і, «побачивши в ньому відділ хроніки, почав посилати до його дрібні замітки з життя і преси на Україні» (Єфремов, 2011, с. 443). Процес пересилки матеріалів до Львова був досить складним: «Мороки з ними було багато: вони часто гинули в дорозі, іноді губила їх і редакція, часом перекручувала» (Єфремов, 2011, с. 443). Активно співпрацюючи з редакцією «Киевской Старини», С. Єфремов бачив, що його матеріали не зайві й у цьому журналі, адже «на Україні ці хронікальні замітки, як і відповідний відділ у «Киевской Старине», що намігся завести В. Доманицький, заміняють газету, і посилав їх усе більше й більше, надто з 1899 р., потроху розсовуючи вузько інформаційні рямці до чисто публіцистичних» (Єфремов, 2011, с. 443–444).

Працюючи одночасно й у видавництві «Вік», С. Єфремов разом зі своїми друзями О. Лотоцьким, Ф. Матушевським, В. Дурдуковським, В. Доманицьким полюбили відвідувати український театр, «де брали раз у раз одну й ту саму ложу — верхнього яруса проти сцени, так що капельдинери звали, зважаючи на Доманицького, — ложею «Киевской Старини»» (Єфремов, 2011, с. 448). Зрозуміло, що й у такий спосіб зростає авторитет видання, у якому співпрацював автор спогадів.

Часом у С. Єфремова траплялися непорозуміння з керівниками «Киевской Старини». Зокрема, не всім сподобалася стаття, надрукована у Львові, де критикувався «Кобзар», що був виданий редакцією «Киевской Старини»: «... Членами Ради були Беренштам та Науменко... досить лихі на мене за статтю у «Л[ітературно]-Н[ауковому] Вістнику» з приводу неохайного видання «Кобзаря», що під фірмою редакції «Киевской Старини» вийшло було року 1899-го» (Єфремов, 2011, с. 455). В. Беренштам (1839–1904) — відомий громадський діяч, учений-археолог, активний співробітник журналу «Киевская Старина», упорядник творів Т. Шевченка та В. Науменко були членами Ради при видавництві «Вік». З осені 1900-го року членом Ради став і С. Єфремов. Стосунки між членами Ради були досить напружені: «Проте справа обійшлась кінець кінцем добре: гострі ріжки стирались, вигладжувались, і потроху поміж видавництвом і Радою утворились тверді стосунки, свого роду конституція» (Єфремов, 2011, с. 455).

В іншому розділі мемуарів С. Єфремов знову детально розповідає про свою працю в «Киевской Старине»: «... До звичайних моїх занять — читання й над своєю освітою праці, видавництва та літератури, громади та організації — прибавилось ще одне, — це «Киевская Старина» (Єфремов, 2011, с. 497). Тут вкотре автор наголошує на ролі В. Доманицького, який багато зусиль доклав до модернізації журналу: «Вітра не так легко було збити з позиції, і він не тільки уперто провадив свою роботу, а й нас, близьких товаришів із «Віку», силкувався притягти до праці в «Киевской Старине» (Єфремов, 2011, с. 497). Входити в роботу в журналі було нелегко, оскільки старі члени редакції не дуже полюбили критику на їхню адресу. С. Єфремов вдруге згадував про те, як на нього «там гнівалися за рецензію на видання «Кобзаря» (Єфремов, 2011, с. 497), що була надрукована в «Літературно-Науковому Вістнику» 1899 року.

С. Єфремов докладно виклав обставини, за яких несподівано для себе він став одним із керівників «Киевской Старини»: «Незабаром занедужав і В. П. Науменко й теж мусив їхати до Криму, — «Киевская Старина» позбавлялася за секретарем і редактора. Ніхто з тодішніх членів редакції не мав часу, та, певне, й охоти, брати на себе ці клопотливі й невдячні обов'язки, принаймні технічну сторону справи, — довелося шукати людину на стороні. Тоді Є. Х. Чикаленко знов поставив мою кандидатуру, а тим часом умовляв мене, щоби я не зрікався. Довелось йому чимало клопоту прийняти, поки таки звів нас до купи. Головний його аргумент був — «Вимрете всі, і насіння по собі не лиште»; для мене — треба рятувати справу. Й от із кінця 1901 року я став офіційно за секретаря, а тимчасово, до приїзду Науменка, і ніби технічного редактора «Киевской Старини» (Єфремов, 2011, с. 498). Перед від'їздом В. Науменко увів С. Єфремова в курс справи, розповів про його обов'язки, специфіку роботи з друкарнею. При цьому він недолюблював молодого й амбітного журналіста, але, передаючи йому справи, жодним чином не натякнув йому на неприязнь. З приходом до керівництва С. Єфремова розпочалося «оживлення» видання. Автор спогадів зазначає, як поступово вдалося збільшити кількість передплатників із 300 до 700 осіб: «Цифра сама по собі, звісно, невеличка, але для зросту українства в тих часах надто симптоматична» (Єфремов, 2011, с. 499). Адже в ті часи не вдалося через перешкоди з боку російського царизму створити окреме українське видання, а тому, на погляд С. Єфремова, «Киевская Старина» зуміла компенсувати цю втрату, особливо своїми літературними та публіцистичними відділами: «При лихій годині, поки ще всі спроби заснувати чисто українське видання зі сфери спроб не виходили, «Киевская Старина» заміняла до якоїсь міри українське видання своїм літературним та публіцистичним відді-

лом» (Єфремов, 2011, с. 500). Коли ж зародилася українська преса, «Киевская Старина» зараз упадає, бо та преса одтягла од неї і співробітників, і читачів, і навіть ті невеличкі кошти, якими вона жила протягом 25 років» (Єфремов, 2011, с. 500).

Автор мемуарів вважає, що разом із часописом «померли епігони українофільства, яких життя, проте, ще раніше застукало в останньому їхньому притулку, і його самого, «Киевскую Старину» оту, зробило було ареною боротьби за нові течії» (Єфремов, 2011, с. 500). С. Єфремов вважає, що журнал був двоїстим: він не міг нікого в українстві задовольняти, але з цим доводилося тимчасово миритися, бо краще видання на рубежі XIX–XX ст. було відсутнє і створити його ще не настали відповідні політичні умови.

С. Єфремов у спогадах робить невеликий екскурс у минуле журналу, пов'язуючи його діяльність протягом тривалого часу зі Старою Громадою: «Формально за видавця «Киевской Старини» була Стара Громада, організація, що налічувала свого існування немало десятків років, бо виросла ще з тієї Громади, яку наприкінці 50-х років заклали, тоді ще молоді студенти, — Антонович, Михальчук, Рильський, Житецький та інші, хоча перший із тих часів, як я увійшов до редакції й до Громади, уже не був її членом, вийшовши через якісь непорозуміння з Науменком, а останні теж ніколи майже не були на Громаді через старість та слабости (Рильський ще й жив не в Києві)» (Єфремов, 2011, с. 500). Щоправда, у редакції були люди, що не належали до Громади. Це були О. Левицький та Л. Личков. Перший відзначався надзвичайною обережністю, а другого, вихідця із Сибіру, зовсім не цікавили українські інтереси. За рекомендацією Є. Чикаленка С. Єфремов став членом Старої Громади.

Спогади містять чимало цікавих історичних фактів, пов'язаних із діяльністю редакції журналу, що розміщувалася на другому поверсі будинку №58 на вулиці Маріїнсько-Благовіщенській. Засідання редакції відбувалися увечері щопонеділка. С. Єфремов називає працівників журналу, які регулярно збиралися за зазначеною адресою: В. Науменко, В. Беренштам, В. Василенко, Є. Трегубов, П. Косач, Є. Чикаленко, Н. Молчановський, Є. Кивлицький, М. Біляшівський, О. Левицький, Ф. Матушевський, В. Доманицький та ін. Мемуарист пригадує, що «докладав про справи звичайно Науменко, присутні розбирали поточну чергову роботу: читання й оцінку рукописів, що приходили до журналу, пропонували власні теми чи готові праці, рецензії, дрібні замітки та документи» (Єфремов, 2011, с. 501). Оскільки сам С. Єфремов певний час був секретарем редакції, то він описує ті обов'язки, які йому доводилося виконувати: «Відділ поточного життя лежав на секретареві, який переглядав також газети, вибираючи з них цікаві для журналу звістки та замітки» (Єфремов, 2011, с. 501).

Засідання велося переважно російською мовою, але Є. Чикаленко й молодші працівники прагнули говорити українською: «Взагалі редакція виразно поділялася на дві частини — стару й молоду, — і між ними завжди йшла боротьба» (Єфремов, 2011, с. 501). Старші намагалися не сприймати новацій молоді, були байдужими, через це інколи траплялися конфлікти в редакції. Автор спогадів наводить приклади серйозних розбіжностей у колективі, але вони не доходили до крайнощів: «... Ми не пересварились і не порозбігалися на різні боки, то тільки через те, що обидві сторони все-таки цінили в «Киевской Старине» єдиний спосіб легального українського — хоч на половину, хоч на четвертину — видання, й обидві сторони не хотіли ні сприяти її занепадові, ні випустити цілком зі своїх рук» (Єфремов, 2011, с. 503).

Щоправда, адміністративні обов'язки обтяжували автора мемуарів, і він відверто пише, як скоро йому вдалося від них позбавитися: «Секретарем, правда, я вибув недовго: їдучи на літо 1902 р. в Ситківці (село на Поділлі, де отримав нову парафію батько С. Єфремова. — О. Г.), я передав свої обов'язки Ф. П. Матушевському та вже й не вернувся до них, лишившись тільки членом редакції та співробітником» (Єфремов, 2011, с. 498). Проте С. Єфремов не залишив журнал, продовжуючи співпрацю в ньому: «... Працював я так до кінця 1905 року, до кінця самої «Киевской Старини»» (Єфремов, 2011, с. 498).

Мемуари засвідчили, що С. Єфремов був гарним фізіономістом. Спогади містять низку докладних портретних замальовок провідних працівників «Киевской Старини». Звичайно, що на чільне місце автор поставив В. Науменка, якого вважав справжнім головою і творцем не тільки журналу, а і всієї Старої Громади: «... Треба на першому поставити місці В. П. Науменка, що, зовсім не відповідно до своєї вдачі, так трагічно скінчив своє життя року 1919-го. Був це справжній голова і творець «Киевской Старини», та й цілої Громади» (Єфремов, 2011, с. 503).

Характеризуючи цього діяча, С. Єфремов пробує окреслити не лише риси його зовнішності, а й особливості вдачі, зокрема схильність В. Науменка до компромісів: «Розумний, з м'якими рухами, округлою, ласкавою мовою, він мав звичай усе лагодити, усе примиряти, стирати гострі ріжки й вигладжувати стежку тому уміркованому українофільству, якого був найкращим заступником і репрезентантом. Не здатний на різкий вчинок, він умудрився з репутацією українофіла не тільки вдержатися на офіційній посаді, але і прибрати славу одного з найкращих педагогів, яким і був таки справді» (Єфремов, 2011, с. 504). Автор спогадів чудово розумів роль В. Науменка в Старій Громаді та редакції часопису: «... В своєму гурті, у Старій Громаді, у редакції «Киевской Старини» все держалось Науменком, аж поки не втислися туди нові елементи, які стали до нього в опози-

цію» (Єфремов, 2011, с. 504). Мемуарист вважає, що головною рисою характеру В. Науменка був компроміс: «Задля обережності він ніколи не ставив руба українського питання, та й усякого іншого; задля обережності він ішов у всьому на компроміси» (Єфремов, 2011, с. 504). Молодші працівники «Киевской Старины» стали своєрідною опозицією до В. Науменка, і, зважаючи на його обережність, позаочі називали свого керівника «Лисом Микитою»: «Правою рукою він вічно руйнував те, що робив лівою, і навпаки, й обережний, заходив своїми манівцями в такі невилазні багновища, з яких не міг уже й виплутатись» (Єфремов, 2011, с. 505). Намагаючись дати об'єктивну характеристику керівнику журналу, С. Єфремов хоче показати всі складнощі його натури: «Не схилиючись виразно на наш, молодших, бік, він, проте, і сам обстоював живлення «Киевской Старины» і таким чином допомагав трохи й нам, хоча міг у якійсь важливій справі та у відповідальний момент так повернути справу, що ми лишались на льоду. Ми йому не вірили, ми ставились до його обережно, з застереженням, але вважали за можливе, за тих обставин, працювати вкупі, хоча було часом ох як тяжко і бридко в цій атмосфері принципіальних компромісів, полохливості, зм'якшеної нещирості та зручного крутіїства» (Єфремов, 2011, с. 505).

Прямою протилежністю В. Науменку був Є. Чикаленко: «Дуже добре пам'ятаю цю невисоку, присадкувату постать у чесунчовому піджаці, з відкритим обличчям, вільними манерами та гучним голосом. <...> Гострий надзвичайно на язик, правдивий до різкості, одвертий і щирий, захоплений українською справою «не тільки до глибини душі, а й до глибини кишені», як жартома говорив він іноді сам про людей, Чикаленко зайняв хутко оригінальне місце серед київського громадянства. <...> Жив він надзвичайно просто і скромно, хоч його хата завжди була одчинена для людей найрізноманітнішого становища» (Єфремов, 2011, с. 506–507). С. Єфремов відзначає щедрість цієї людини, яка добровільно звалила на себе обов'язок допомагати українству, фінансуючи художню літературу й публіцистику, сприяючи розвитку молодих талантів: «Надаючи надзвичайної ваги в справі національного нашого розвитку літературі, Чикаленко своїм коштом почав оплачувати українську белетристику, а згодом і публіцистику, у «Киевской Старине», з захватом слідкуючи за всіма з'являючими в нашому письменстві, а надто за літературною молодіжжю» (Єфремов, 2011, с. 507).

Інші працівники «Киевской Старины» і Старої Громади отримали в мемуарах С. Єфремова значно коротші характеристики: «Житецький та Михальчук за мене вже не бували на Громаді через старість та слабости. Лисенко бував акуратно і вносив до солідної компанії цієї зграбність артиста та легкість і чарівність своєї феноменально наїв-

ної, по-дитячому захватливої й палко-реактивної вдачі. Його товариш і приятель М. Старицький також тоді вже слабував і бував рідко й недовго. Раз на рік бував І. С. Левицький, для якого життя Громади було незвичною річчю і який о 10-й годині демонстративно починав позіхати й потім, заявивши: «Не можу, спати час», одходив додому. Так само раз на рік бував В. Х. Симиренко, той таємничий «Хорс», якого дающа рука лишилась захованою перед ширшим громадянством» (Єфремов, 2011, с. 509). Про останнього С. Єфремов додав, що він оплачував усі дефіцити «Киевской Старини». Головними справами Старої Громади часів перебування в ній С. Єфремова було «номінальне видання «Киевской Старини», піклування про опорядження могили Шевченка, яка належала на правах власності номінально Науменкові, допомога родичам Шевченка, охорона права власності на «Кобзаря» (останнє громадське видання, дуже нечепурне, його було року 1899-го) і деякі дрібніші справи» (Єфремов, 2011, с. 510).

Чимало місця в спогадах відведено характеристиці власних праць наукового та публіцистичного характеру, що були надруковані в журналі С. Єфремовим: «В «Киевской Старине» я почав працювати на самому кінці 1901 року, — спершу як секретар, давав я дрібні замітки та звістки з поточного життя, з газет і журналів. Аналогічну працю я вже перед тим років зо три робив із власної ініціативи для «Л[ітературно]-Н[аукового] Вістника» й тепер поділив її між двома виданнями, хоча й ненадовго. Першою оригінальною працею моєю тут була стаття «В борьбе за просвещение», спочатку 1902 р. — огляд боротьби студентів-українців у Галичині за власний університет, яка тоді саме набрала дуже різких форм і закінчилася пам'ятною «сецесією» в кінці 1901 р. Стаття, досить незвичайна для «Киевской Старини» як цілком публіцистична, звернула на себе увагу серед громадянства...» (Єфремов, 2011, с. 515).

Невдовзі були надруковані й інші праці С. Єфремова. Важливе місце серед них посідає стаття «В поисках новой красоты», котра викликала значну дискусію серед українських літературознавців і критиків: «Слідом за першою моєю працею в «Киевской Старине» пішли й інші. Влітку 1902 р., будучи в Ситківцях, я написав чималу роботу про сучасну літературну творчість та напрями, яка під заголовком «В поисках новой красоты. Заметки читателя» й появилася в другій половині року... Приводом до цих заміток були розмови і змагання про непоміщення у «Вікові» творів Кобилянської, а потім взагалі справа української «модерни». Я взяв твори Хоткевича, Кобилянської, Яцкова й на підставі їх спробував показати негативні риси так званих нових напрямів у нашому письменстві» (Єфремов, 2011, с. 517). Частина українських письменників, літературознавців і критиків не прийняла негативні думки С. Єфремова про модернізм в українській лі-

тературі, який яскраво заявив про себе на рубежі XIX–XX ст. у творчості О. Кобилянської, Г. Хоткевича, М. Яцкова та ін. Реакцією на свою публікацію С. Єфремов називає «довгу низку лайок та пасквілів од Хоткевича, статті О. Я. Єфименкової, Гр. Григоренка» (Єфремов, 2011, с. 517). Полеміка тривала кілька років. С. Єфремов згадував, що коли він «у лютому 1903 р. приїхав до Львова, то там <...> запитували, чи не «в погоні за новою красою» прибув я» (Єфремов, 2011, с. 517).

У «Киевской Старине» були надруковані «Заметки читателя» («На мертвой точке», «Литературный Бонаventura»), а також рецензії та бібліографічні огляди, що спричинили низку обурених матеріалів, що надходили до редакції, у який автора мемуарів звинувачували в монополізації критичної думки: «Опріч згаданих літературних заміток, я містив ще в «Киевской Старине» літературні характеристики та чисто публіцистичні праці. З перших згадаю тут працю про Франка «Певец борьбы и контрастов», для якої матеріал я збирав, пробуваючи в Галичині. Ця праця була одгомном одного літературного плану, якому в цілості не довелось справдитися» (Єфремов, 2011, с. 519).

Праця в «Киевской Старине» все більше забирала часу в С. Єфремова, і він поступово був змушений відмовитися від активної співпраці зі львівськими виданнями, зокрема «Літературно-Науковим Вісником», про що в мемуарах сказано: «Робота в «Киевской Старине», що забирала в мене час, що лишався од видавницьких та громадських справ, одбила мене була од активнішого співробітництва у «Л[ітературно]-Н[ауковому] Вістнику», до якого я мав слабкість, бо то була перша моя справді літературна арена» (Єфремов, 2011, с. 520).

Цензурні обмеження на галицькі видання також сприяли тому, що автор спогадів більше уваги приділяв публікаціям у «Киевской Старине», уникаючи мороки з надсиланням матеріалів до Львова. До того ж, через складності потрапляння таких публікацій у підросійську Україну, їхня актуальність значно втрачалася: «За ті ж самі часи одпочинку писав я року 1905-го огляди до «Киевской Старини» під заголовком «Заметки на текущие темы». Такі огляди, у яких з української позиції освітлювалися б події поточного життя, давно вже мене спокушали, але цензурні обставини були такі, що про це й думати було не можна. Принаймні, так треба сказати щодо «Киевской Старини»; у «Л[ітературно]-Н[ауковому] Вістнику» вони були менш до речі, бо вже тоді цензура його до нас не пускала, та й із пересиланням нагальних статтів за кордон була раз у раз морока, і вони систематично опізнювалися» (Єфремов, 2011, с. 520–521).

С. Єфремов і молодші працівники «Киевской Старини» не забували і про українську літературу, твори якої все частіше з'являлися в журналі, допомагали в пошуках молодих талантів: «Ми, молодша частина редакції, найбільш цікавилися, можна сказати, белетристич-

ним відділом «Киевской Старини», бо він найдужче їй надавав українського вигляду» (Єфремов, 2011, с. 521). Цікавою в цьому контексті є історія входження В. Винниченка в українську літературу. І. Михайлин трактує це так: «1902 року до В. Науменка в редакцію «Киевской Старини» з'явився студент Київського університету і приніс оповідання, писане російською мовою. Редактор твір відхилив і порадив авторові спробувати свої сили в українській літературі. Невдовзі В. Науменкові лягла на стіл надіслана на оголошений журналом літературний конкурс повість цього студента під назвою «Краса й сила». Вона негайно була надрукована (1902, № 7 — 8). Це був письменницький дебют Володимира Винниченка» (Михайлин, 2003, с. 676). Зовсім інакше подана ця історія в спогадах С. Єфремова, і тут, очевидно, мемуаристу слід вірити. Він згадує, що журнал платив письменникам невеликий гонорар, і це приваблювало до нього молодих літераторів: «Ця невеличка плата давала змогу виходити на арену й молодим письменникам, і, напр[иклад], Винниченко розвиткові свого таланту чимало завдячує, сам того не знаючи, мабуть, старій «Киевской Старине» (Єфремов, 2011), с. 499). Власне історія дебюту В. Винниченка в «Киевской Старине» в спогадах викладена так: «Раз улітку 1902 р. зайшов до мене студент Винниченко. Я вже стрівався з ним якимось прихапцем у Є. Х. Чикаленка і знав його як завзятого «ерупівця», що завжди ходив із руками, у фіолетове чорнило — од друкування прокламацій — умазаними, та часом у двох шинелях, — щоби не так нагайка дошкуляла» (Єфремов, 2011, с. 521–522). Автор спогадів не забуває через портрет В. Винниченка подати перше враження про нього: «Був це молодий парубок, з червоним, опецькуватим, мало інтелігентним обличчям, рвачкими рухами й різким голосом, справжній образ типового сільського парубка без слідів якоїсь освітньої оглади чи виправки. Здався він мені дуже примітивним та нецікавим, особливо більш комічною, ніж вартою уваги» (Єфремов, 2011, с. 522). Студент приніс С. Єфремову оповідання й попрохав прочитати. Десь через тиждень автор спогадів разом із Ф. Матушевським, В. Дурдуківським, братом Петром вголос прочитали твір. «Та це ж талант, справжній талант!» — одноголосно вирвалось у всіх нас, що сиділи тоді за столом.... Й ухвалили ми подати оповідання до «Киевской Старини» (Єфремов, 2011, с. 522). Проте В. Науменко рішуче заперечив щодо публікації: «Що тут гарного — сама порнографія. Горьким занадто тхне, аж смердить» (Єфремов, 2011, с. 523). С. Єфремову і його друзям довелося довго вмовляти редактора, щоби повість В. Винниченка була надрукована. Однак В. Науменко ще довго залишався незадоволеним цією публікацією. Одного разу він сповістив реакцію дружини на повість початківця: «Ну, і досталось мені од Віри Миколаївни за вашого Винниченка! Аж плювалась, читаю-

чи!» (Єфремов, 2011, с. 523). З іншого боку, цей твір відкрив шлях у велику літературу для В. Винниченка.

С. Єфремов згадує, що він допоміг пробити шлях у літературу не лише В. Винниченку. Якось В. Степаненко познайомив автора мемуарів зі скромним сільським парубком, Архипом Тесленком. Прочитавши його оповідання «Хуторяночка», С. Єфремов вирішив допомогти молодому таланту, але рукописи А. Тесленка не сподобалися В. Науменку. Проте він обіцяв їх надрукувати. Вони ставилися в черговий номер «Киевской Старини», а потім із різних причин вилучалися, аж поки С. Єфремов не забрав їх звідти й надрукував у «Новій Громаді».

Робота в журналі дала для С. Єфремова безцінний досвід взаємин із цензурою, яка в умовах Російської імперії мала значні права: «Співробітництво в «Киевской Старине» значно поширило не тільки мій літературний надібок, але й особистий досвід із цензурою, що була за тих часів сущим бичем божим для кожного літератора, а надто з провінції, та ще української» (Єфремов, 2011, с. 524). Досі автор мемуарів особисто з цензорами не стикався, хоча певний досвід мав: «Деякий, і то досить великий досвід цензурний дала вже мені була практика «Віку», але в ній я бачив здебільшого самі наслідки й особисто з цензорами не стикався» (Єфремов, 2011, с. 524–525). Ставши секретарем, а згодом працівником редакції, С. Єфремов мав нагоду безпосередньо взаємодіяти з цензорами. Він навіть згадує адресу, де в Києві знаходилась цензура: «Бувши ж спершу секретарем, а потім співробітником журналу на теми, що найдужче притягали увагу цензурних аргусів, я мусив часто ходити на Виноградну ул., в ідилічно-патріархальних обставинах якої, на лоні природи, можна сказати, десятиліттями роблено болючі операції над друкованим словом» (Єфремов, 2011, с. 525).

Перш, ніж матеріал потрапляв на очі цензора, з ним добряче працювали в редакції «Киевской Старини», сам В. Науменко нерідко так вихолощував статті авторів, що цензору зовсім нічого було робити. Траплялося так і з працями самого С. Єфремова. Хоча бували випадки, коли за статті С. Єфремова бралися цензори: «Перша моя стаття, що звернула на себе цензорську увагу, — була характеристика Павла Грабовського в II-ій книзі «Киевской Старини» за 1903 р.» (Єфремов, 2011, с. 525). Цензор Бутовський так попрацював із нею, що вона вийшла без кінця і з великими купюрами, що зовсім вихолостили її зміст. Інший цензор, п'яничка Глібов, часто підписував матеріали до друку, не читаючи. Так вийшло зі статтею С. Єфремова «Праздник украинской интеллигенции». Коли про статтю заговорили, то Глібов змушений подати у відставку. Інші цензори стали більш прискіпливими. Мемуарист наводить імена низки цензорів, з якими йому доводилося мати справи (Никольський, Сидоров, Опатовський, Булгаков), дає їм влучні характеристики.

Під впливом революційних подій 1905 року зароджується українська преса, трансформації зазнає й журнал «Киевская Старина», змінюються його назви, у 1907 році в Києві видавався щомісячник «Україна», який 1908 року самоліквідувався, а натомість з'явилися «Записки Українського Наукового Товариства», які протрималися до 1918 року. Занепад журналу С. Єфремов пов'язує із зародженням української преси: «Коли народилась українська преса, «Киевская Старина» зараз упадає, бо та преса одтягла од неї і співробітників, і читачів, і навіть оті невеличкі кошти, якими вона жила протягом 25 років» (Єфремов, 2011, с. 500). Про свій остаточний розрив із журналом С. Єфремов згадує так: «З «Киевскою Стариною» можна було скінчити одразу й радикально. Скоро починалась українська преса, то тим самим те видання в його давніх формах перестало мене цілком цікавити, і, давши статтю про Лесевича, що саме тоді помер, цим я й закінчив моє співробітництво в «Киевской Старине» (Єфремов, 2011, с. 614).

Висновки

Часи співробітництва С. Єфремова в «Киевской Старине» збігаються з поступовою інтенсифікацією громадського життя в Російській імперії, пробудженням національної свідомості українців. На зламі XIX — XX століть журнал став чи не єдиним виданням, де українці хоча й не на повний голос, але могли заявити про своє місце в історії, культурі, літературі та мистецтві. Автор мемуарів пробує окреслити власне місце в цих процесах, показати свій внесок у розвиток українського слова в умовах Російської імперії.

С. Єфремов характеризує редакцію «Киевской Старини», з'ясовує роль редактора журналу В. Науменка, інших членів редакції, появу молодого покоління, відтворює у зв'язку з цим радикалізацію видання. Значне місце в спогадах відведено публікаціям у журналі літературознавчих і публіцистичних творів автора. Зокрема, він наголошує передусім на тих працях, які викликали значну полеміку в тодішній пресі. Це — «В борьбе за просвещение», «В поисках новой красоты», «Заметки читателя» («На мертвой точке», «Литературный Бонавентура»), а також рецензії та бібліографічні огляди. Мемуарист не забуває працю про І. Франка «Певец борьбы и контрастов», статтю про П. Грабовського, «Праздник украинской интеллигенции». Автор спогадів торкається також власних взаємин із тодішніми цензорами, які часом спотворювали тексти, вихолощуючи з них життя.

Історія співпраці С. Єфремова з редакцією «Киевской Старини» закінчується революційними подіями 1905 року, під впливом яких з'явилася низка україномовних видань, а «Киевская Старина» трансформувалася в інші видання, а згодом зовсім зникла, оскільки виконала свою історичну місію.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Галич, О. А. (1991). *Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика*. КДПІ.
- Галич, О. А. (2001). *Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи*. Знання.
- Галич, О. А. (2008). *У вимірах NON FICTION: Щоденники українських письменників XX століття*. Знання.
- Галич, О. А. (2011). *Олесь Гончар у вимірах non fiction*. Книжковий світ.
- Галич, О. А. (2013а). *Документальна література та глобалізаційні процеси у світі*. Видавець В.С. Резніков.
- Галич, О. А. (2013b). *Fiction і non fiction у літературі: проблеми теорії та історії*. Видавець В.С. Резніков.
- Галич, О. А. (2015). *Глобалізація і квазідокументальна література*. Видавець О. Зень.
- Галич, О. А. (2020а). Громадсько-політичні та літературно-художні періодичні видання в юнацькому щоденнику С. Єфремова. *Український інформаційний простір*, 5, 163–178.
- Галич, О. А. (2020b). Специфіка відтворення зовнішності та внутрішнього світу реальної особи в спогадах С. Єфремова. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*, 14, 27–36.
- Гирич, І. (2011). Передмова. У С. Єфремов, *Щоденник. Про дні минулі (спогади)* (с. 6–56). Темпора.
- Єфремов, С. (2011). *Щоденник. Про дні минулі (спогади)*. Темпора.
- Меленчук, О. В. (2013). *Шевченкознавчий дискурс Сергія Єфремова в контексті українського літературознавства*. Чернівецький національний університет.
- Михайлин, І. Л. (2003). *Історія української журналістики*. Центр навчальної літератури.

REFERENCES

- Halych, O. A. (1991). *Ukrainska pysmennytska memuarystyka: pryroda, evoliutsiia, poetyka* [Ukrainian literary memoirs: nature, evolution, poetics]. KDPI [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2001). *Ukrainska dokumentalystyka na zlami tysiacholit: spetsyfyka, heneza, perspektyvy* [Ukrainian documentary at the turn of the millennium: specifics, genesis, prospects.]. Znannia [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2008). *U vymirakh NON FICTION: Shchodennyky ukrainskykh pysmennykiv XX stolittia* [In the dimensions of NON FICTION: Diaries of Ukrainian writers of the twentieth century]. Znannia [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2011). *Oles Honchar u vymirakh non fiction* [Oles Honchar in the dimensions of non fiction]. Knyzhkovyi svit [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2013a). *Fiction і non fiction u literaturi: problemy teorii ta istorii* [Fiction and non fiction in literature: problems of theory and history]. Publisher V.S. Rieznikov [in Ukrainian].

- Halych, O. A. (2013b). *Dokumentalna literatura ta hlobalizatsiini protsesy u sviti* [Documentary literature and globalization processes in the world]. Publisher V.S. Rieznikov [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2015). *Hlobalizatsiia i kvazidokumentalna literatura* [Globalization and quasi-documentary literature]. Publisher O. Zen [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2020a). Hromadsko-politychni ta literaturno-khudozhni periodychni vydannia v yunatskomu shchodennyku S. Yefremova [Socio-political and literary-artistic periodicals in S. Yefremov's youth diary]. *Ukrainian Information Space*, 5, 163–178 [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2020b). Spetsyfika vidtvorennia zovnishnosti ta vnutrishnoho svitu realnoi osoby v spohadakh S. Yefremova [The specifics of the reproduction of the appearance and inner world of a real person in the memoirs of S. Yefremov]. *Literatures of the World: poetics, mentality and spirituality*, 14, 27–36 [in Ukrainian].
- Hyrych, I. (2011). Peredmova [Preface]. In S. Yefremov, *Shchodennyk. Pro dni mynuli (spohady)* [Diary. About the past days (memories)] (pp. 6–56). Tempora [in Ukrainian].
- Melenchuk, O. V. (2013). *Shevchenkoznnavchyi dyskurs Serhiia Yefremova v konteksti ukrainskoho literaturoznavstva* [Serhiy Yefremov's Shevchenko Discourse in the Context of Ukrainian Literary Studies]. Chernivetskyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].
- Mykhailyn, I. L. (2003). *Istoriia ukrainskoi zhurnalistyky* [History of Ukrainian journalism]. Tsentri navchalnoi literatury [in Ukrainian].
- Yefremov, S. (2011). *Shchodennyk. Pro dni mynuli (spohady)* [Diary. About the past days (memories)]. Tempora [in Ukrainian].

УДК 37+070+655.4/.5]:314.151.3–054.72(438=161.2)

Освітня, пресова та видавнича діяльність української еміграції в Польщі у 20-х роках ХХ ст.

Олександр КОЛЯНЧУК
д-р філософії, д-р історії
віце-президент
Південно-Східного наукового
інституту в Перемишлі
(Польща)
© Колянчук О., 2020

Автор цієї публікації — доктор філософії (2001) та доктор історії (2013), віце-президент Південно-Східного наукового інституту в Перемишлі (Польща) Олександр Колянчук. Народжений на Холмщині, внаслідок українців у рамках операції «Вісла» опинився на півночі Польщі, де й розпочав трудовий шлях освітянина та вченого-дослідника. Багато років був редактором українськомовних радіопередач в Ольштині. Активно співробітничав із редакціями українськомовних газет та журналів, які виходили в Польщі.

Значну частину свого життя доктор Колянчук присвятив поверненню історичної пам'яті про борців за волю України, чий життєвий шлях завершився на території Польщі. Про персоналії полеглих за воскресіння України, місця їх життя, діяльності та поховань на чужині написав і видав низку відомих на Заході книжок. Серед них: польською мовою: «Umarli, aby zmartwychwstala Ukraina», «Ukraińscy emigranci polityczni w zyciu naukowym, kulturalnym, społecznym I gospodarczym w Drugiej Rzeczypospolitej», українською мовою — «Генералітет Українських визвольних змагань: Біографи генералів та адміралів», «Українська військова еміграція в Польщі 1920–1939 років», «Увічнення нескорених: Українські військові меморіали 20–30-х років ХХ ст. в Польщі», «Незабутні могили» та інші.

У цих та інших у поле обсервації автора потрапили і пресова та видавнича діяльність української еміграції в Польщі.

Ще до підписання у квітні 1920 р. польсько-українського договору про спільну боротьбу проти більшовицької Росії, яка загрожувала незалежності і Польщі, і України, у Варшаві діяла українська дипломатична місія та її військова секція. Під її егідою у столиці Польщі виходило періодичне видання «Син України», редактором якого був письменник і поет Микола Вороний.

Оскільки до перебування численної групи українських утікачів влада у Польщі ставилася як до тимчасового стану, вже з кінця 1920 року в Тарнові розпочали діяльність еміграційні структури уряду УНР. На початку 1921 рр. в усіх таборах для інтернованих діяли цивільні та військові освітні заклади, художні ансамблі, видавалися 66 періодичних видань.

Загалом упродовж 1920–1922 років лише у Варшаві виходило друком понад 20 українських видань.

Ключові слова: українська еміграція у Польщі, екзильний уряд УНР, культурно-освітня праця, пресова та видавнича діяльність, національна пам'ять, табір українських вояків у Каліші.

EDUCATIONAL, PRESS AND PUBLISHING ACTIVITIES OF UKRAINIAN EMIGRATION IN POLAND IN THE 20s OF THE XX CENTURY

Oleksandr Kolianchuk

Doctor of Philosophy

Doctor of Science (History)

Vice President of the South- Eastern Research Institute

Przemyśl, Poland

The author of this publication is Oleksandr Kolianchuk, Doctor of Philosophy (2001) and Doctor of History (2013), Vice-President of the South-Eastern Scientific Institute in Przemyśl (Poland). Born in the Chełm Land, as a result of the «Vistula» operation, he moved to northern Poland, where he began his career as an educator and research scientist. For many years he was the editor of Ukrainian-language radio programs in Olsztyn. He actively collaborated with the editorial boards of Ukrainian-language newspapers and magazines published in Poland.

Dr. Kolianchuk devoted a significant part of his life to return to the historical memory of the fighters for the freedom of Ukraine, whose life ended in Poland. He wrote and published a number of well-known books in the West about the personalities of those who died for Ukraine's resurrection, their places of living, activities and burials abroad. Among them: in Polish: «Umarli, aby zmartwychwstała Ukraina», «Ukraincy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturowym, społecznym i gospodarczym w Drugiej Rzeczypospolitej», in Ukrainian — «Generality of the Ukrainian Liberation Struggle: Generals and Admirals Biographies», «Ukrainian Military Emigration in Poland 1920–1939», «Perpetuation of the Unconquered: «Ukrainian War Memorials '20-'30s of the 20th century in Poland», «Unforgotten graves «and others.

In these and other publications, the author's field of observation included the press and publishing activities of Ukrainian immigrants in Poland.

Even before the signing in April 1920 of the Polish-Ukrainian agreement on the joint struggle against Bolshevik Russia, which threatened the independence of both Poland and Ukraine, there was a Ukrainian diplomatic mission and its military section in Warsaw. Under its auspices, in the Polish capital was published the periodical «Son of Ukraine», edited by the writer and poet Mykola Voronyi.

As the authorities treated the stay of a large group of Ukrainian refugees in Poland as a temporary state, the emigration structures of the UPR government began operating in Tarnów at the end of 1920. at the beginning of 1921, civilian and military educational institutions, art ensembles, and 66 periodicals operated in all internment camps.

In total, during 1920–1922, more than 20 Ukrainian publications were published in only Warsaw.

Keywords: *Ukrainian emigration in Poland, exile government of the Ukrainian People's Republic, cultural and educational work, press and publishing activities, national memory, camp of Ukrainian soldiers in Kalisz.*

Передісторія проблеми

У 1918–1919 рр. через табори для полонених та інтернованих на території Польщі пройшло понад 100 тисяч українців. Серед них були як узяті в полон вояки з військових формацій обох Українських Республік, так і інтерновані цивільні мешканці, в основному — зі Східної Галичини та Волині. За час перебування в кільканадцяти таборах, розташованих у різних регіонах Польщі, померло понад двадцять тисяч українців.

Не менших втрат зазнали українці в ролі союзників Польщі під час спільної боротьби з більшовицькою Росією в 1920 р. Із приблизно 35-тисячної української військової і політичної еміграції, яка опинилася після 1920 р. в Польщі й, більше десяти тисяч асимілювалося в польському суспільстві.

Натомість у 1939 році у складі Війська Польського (ВП) боролися не лише контрактні офіцери — колишні вояки Армії УНР, але також понад 150 тисяч етнічних українців, з яких понад 7.800 загинуло в боях, а близько 17 тисяч залишилося інвалідами. Сотні українців з корпусу ген. В. Андерса полягло в боях, зокрема в легендарній битві під Монте-Кассіно. Низка українців воювала з 1940 р. на території Франції, відтак Англії, Бельгії і Нідерландів у складі польської дивізії ген. Станіслава Мачека.

Ще до підписання у квітні 1920 р. польсько-українського договору про спільну боротьбу проти більшовицької Росії, яка загрожувала незалежності Польщі та Української Народної Республіки, у Варшаві діяла українська дипломатична місія та її військова секція, яку очолював ген. Микола Юнаків — начальник штабу Головного отамана військ Української Народної Республіки Симона Петлюри.

Співробітники місії відвідували табори для військовополонених в усій Польщі, зокрема в Пикуличах, Вадовіце, Домб'є, Стшалково, Щипйорно та Каліші, а для добровольців, охочих виступити на фронт, проводилися військові вишколи у таборі в Ланьцуті. Польська сторона планувала розбудовувати ланьцутський табір, щоб у ньому можна було зосередити 2 тисячі офіцерів та 10 тисяч козаків (рядових вояків) (Karpus, 2001, с. 20).

Здійсненню цих планів сприяло українське періодичне видання «Син України», яке видавала українська дипломатична місія в Варшаві, а редактором був письменник та поет Микола Вороний (Wiszka, 2001, с. 208). Його співробітниками зокрема були Володимир Островський, Іван Липа, Антоній Коршнівський, Остап Білозерський, Микола Букшований, Федір Савченко.

Видання це потрапляло до кількох таборів на території цілої Польщі, де перебували полонені з обох українських армій — Української Галицької армії (УГА) та Армії Української Народної Республіки (УНР).

Українські формування, які у грудні 1919 р. під командуванням ген. Михайла Омеляновича-Павленка здійснили рейд у тил більшовицьких військ та армії ген. Антона Денікіна (т.зв. Перший Зимовий похід), 06.05.1920 р. дійшли до позицій польських та українських військ, що наступали на Київ, та підпорядкувалися командуванню Головного отамана (Доценко, 2001).

Упродовж майже шестимісячної кампанії, українські вояки з 6-ої дивізії полк. М. Безручка вкрилися славою під час оборони Замостя у серпні 1920 р. Проте польська сторона, використовуючи успіхи на фронті, вирішила підписати 12.10.1920 р. прелімінарний мирний договір з Радянською Росією. Маршал Пілсудський, спеціальним наказом від 18.10.1920 р., дякував українським воякам: «Від імені польської армії вітаю армію Української Народної Республіки, яка відроджена і зміцнена, ставить собі нові завдання, від яких може залежати майбутнє Європи. Наша армія пам'ятає криваві битви, в яких незмінно брало участь українське військо, як у дні звитяги, так і в години випробувань. Спільно пролита кров і могили героїв заклали наріжний камінь для взаєморозуміння й успіху двох народів. Нині, після двох років важкої боротьби з варварським нападником, я прощаюся з прекрасними військами Української Народної Республіки й стверджую, що в найтяжчі хвилини, в нерівних боях вони високо несли свій прапор, на якому виписане гасло «За нашу і вашу свободу», що є символом віри кожного чесного вояка» (Pilsudski, 1937, s. 177).

У результаті спільних боїв під час війни 1920 р. загинуло або потрапило в полон понад 13 тис. вояків Армії Української Народної Республіки, у тому числі троє генералів з шефом Генерального штабу Армії УНР — Євгеном Мишковським (Kolańczuk, 2003, s. 215–216).

Представників Української Народної Республіки не допущено до мирних переговорів у Ризі, а в укладеному прелімінарному мирному договорі не згадано навіть про її військові формування (Шандрук, 1934, с. 201). Зважаючи на тодішнє становище противника та бойові настрої, що панували в українських підрозділах, цивільна влада УНР та командування армії вирішили продовжувати війну, сподіваючись, що зброю та боеприпаси вдасться поповнити в ході воєнних дій.

10.11.1920 р. Армія УНР нараховувала 41 тис. вояків, у тому числі 3.888 офіцерів та понад 60 генералів (Шандрук, 1934, с. 207; Karpus, 1999с, с. 48). У порозумінні з українськими повстанськими підрозділами, що діяли в тилу Червоної армії (близько 16 тис. бійців), велася підготовка до наступу. У результаті листопадових боїв українські підрозділи не витримали натиску численнішого противника та з великими втратами відступили за Збруч на територію, опановану польським військом (Шандрук, 1934, с. 234). У районі Тернополя українські війська — близько 27 тис. вояків — було роззброєно та інтер-

новано в таборах у Пикуличах біля Перемишля, Ланьцуті, Вадовіце, Домб'є біля Кракова, Страдомі біля Ченстохови, Каліші, Александрові-Куявському, Пйотркуві-Грибунальському, Стшалково біля Слупци, Здунській Волі. Нечисленні групи українських вояків інтерновано в Бидгощі, Сосновці, Тухолі та Варшаві (Karpus, 1991a, с. 114–115).

Уряд Української Народної Республіки розташувався в Тарнові та Ченстохові (Zerelik, 1996, s. 207–219).

Виклад основного матеріалу

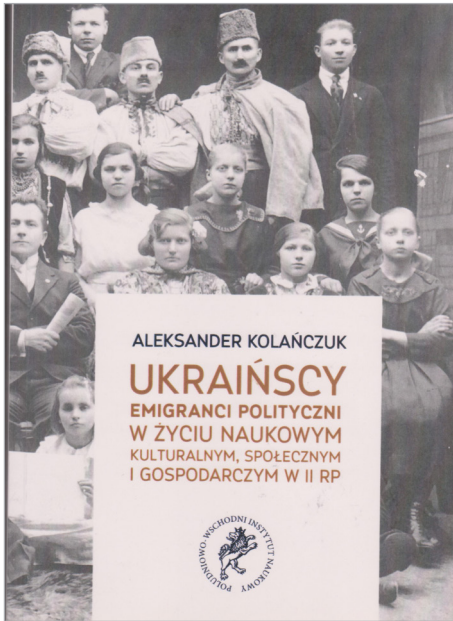
Від 09.01.1921 р., спираючись на положення Ради міністрів від 12.11.1920 р. «Про Тимчасовий найвищий уряд УНР та Державну народну раду», представники десяти політичних партій створили екзильний парламент — Раду Республіки, Раду Міністрів та військовий орган — Вищу Військову Раду (Zerelik, 1996, s. 210). Новостворений представницький орган отримав назву Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі.

До завдань, поставлених перед Радою Республіки Головою Директорії УНР Симоном Петлюрою, зокрема належало «захищати незбориму національно-державницьку волю українського народу», протидіяти розосередженню сил, зосереджувати їх на діях, які були би надійними та приносили конкретну користь, прагнути до здобуття свободи та незалежності для українського народу, непорушно стояти на своїх позиціях та ні за яку ціну не відступати від них. Найважливішою для вирішення в тодішній обстановці справою вважалося надання полоненим воякам всебічного медичного й матеріального піклування та забезпечення їхніх культурно-освітніх потреб.

Окрім близько 20 тис. вояків, на території Польщі у 1921 р. опинилося майже 15 тис. українських політичних діячів, яких доля зв'язала з незалежною Українською Державою (Петлюра, 1993, с. 232).

Вказівка польського Міністерства військових справ регулювала на юридичному рівні питання перебування українських вояків у таборах для військовополонених. Згідно з нею, Міністерство військових справ Уряду УНР в екзилі призначало командувачів для кожного табору. У межах табору інтерновані мали право вільно переміщатися, могли провадити освітню, культурну, релігійну, спортивну та видавничу діяльність, створювати та вести ремісничі майстерні. Перепустки для виходу за межі табору (здебільшого офіцерам) видавали польські табірні командувачі.

Складним був і статус кількох тисяч цивільних українців, які опинилися на території Польщі, перейшовши Збруч разом із підрозділами української армії. До них не ставилися як до політичних біженців; вони не мали права не те що на вільний вибір місця проживання, а й на якусь грошову допомогу (ЩЦАВОУ у Києві, ф. 3323, оп. 1, спр. 13, арк. 19 і спр. 14, арк. 11). Тому екзильний Уряд УНР у Тарнові вже в

грудні 1920 р. створив Центральне бюро біженців із філією у Ченстохові та виділив для цієї мети відповідні кошти (ЦЦАВОУ у Києві, ф. 3323, оп. 1, спр. 13, арк. 19 і спр. 14, арк. 11).

Утім, питання статусу всіх українських емігрантів не було вирішено до кінця існування II Речі Посполитої. Навіть після отримання польського громадянства їм заборонялося вільно пересуватися територією країни. Це стосувалося і осіб, влаштованих на роботу в державних установах¹.

Не менші проблеми мали мішані сім'ї. Польки, що виходили за українських біженців,

втрачали польське громадянство. Його позбавляли навіть дітей, народжених у таких подружжях. Таким особам повертали громадянство лише після надання польського громадянства батькові на його особисте прохання, звернене до Президента РП². Та не всі такі справи закінчувалися позитивними рішеннями.

За Ризьким договором, укладеним 18.03.1921 р., Польща відмовилася визнавати Українську Народну Республіку та вела переговори з Українською Соціалістичною Радянською Республікою, яку очолював болгарин — Християн Раковський, оскільки росіяни не довіряли навіть українським комуністам (Zurawski vel Grajewski, 2017, с. 10). Символічний жест за ризьку відмову від союзника зробив, 15.05.1921 р. у каліському таборі Юзеф Пілсудський, сказавши українським генералам: «Я Вас, Панове, перепрошую, я Вас дуже перепрошую» (Wiadomosci, 1968, с. 4). Унаслідок цього численну групу українських вояків удостоєно польських орденів за бої 1920 р.

1 Довідка № 745 (карта надання притулку іноземцю, який користується правом притулку) від 19 липня 1924 р., видана Комісаріатом уряду для столичного міста Варшави Теодорові Холявці, з відмітками про заборону пересуватися львівським, станіславівським, тернопільським, поліським, волинським, новоґрудським воєводствами та територією делегатури Уряду у Вільні (Вільнюсі).

2 Свідоцтво № АС/-а-2/315 від 29.10.1931 р. про надання Білостоцьким воєводою громадянства Теодорові Холявці, працівникові Підстаршинської школи в Острові Мазовецькому та його дружині, народженій у Варшаві, яка після укладення 1924 р. шлюбу з іноземцем утратила польське громадянство.

Оскільки до перебування численної групи українських утікачів на території Польщі Уряд УНР в екзилі ставився як до тимчасового стану, то вже 6.12.1920 р. розпочали діяльність еміграційні структури уряду УНР у Тарнові (Bruski, 1997, s. 337–347).

На початку 1921 р. в усіх таборах для інтернованих діяли вже військові та цивільні освітні заклади, художні ансамблі, видавалося 66 періодичних видань (Wiszcza, 2001, s. 285–287). Помітну активність розгорнула Надзвичайна дипломатична місія УНР у Варшаві, а згодом — Український центральний комітет та організації і товариства, створені українськими емігрантами. У 1920–1922 роках лише у Варшаві виходило друком понад 20 українських видань (Wiszcza, 2001, s. 283–284).

У лютому 1921 р., за згодою польської сторони, розпочалася інтенсивна підготовка до походу на Україну українських підрозділів, які мали зброєю підтримати повстанців, що досі воювали проти більшовиків. Похід, який кілька разів переносився, урешті-решт почався восени 1921 р., коли багато повстанських підрозділів, а також членів Всеукраїнського повстанського комітету уже фізично зліквідували більшовики. Унаслідок цього листопадовий похід із Польщі та Румунії закінчився трагічно. З майже 5.000 добровольців, завербованих серед близько 20 тис. полонених у польських таборах українських вояків, у поході взяло участь понад 1.500, а повернулося — близько 120. Понад 400 загинуло в боях під Миньками, а з 500, узятих у полон, 360 розстріляв підрозділ більшовицької кінноти під командуванням Григорія Котовського під Базаром біля Житомира (Коваль, 2001; Герчанівський, 1969; Веремійчук, 2006; Верига, 1995).

У такій ситуації повернення в Україну численної української еміграції, яка перебувала в Польщі, Чехословаччині, Румунії та інших країнах, відкладено на невизначений термін, а основну увагу приділено політичній діяльності на міжнародній арені та різноманітним формам освіти для емігрантів.

Маючи в розпорядженні понад чотиритисячний офіцерський корпус, у тому числі численну групу педагогів з професорами вищих навчальних закладів включно (Іван Огієнко, Василь Біднов, Микола Чайківський, Андрій Яковлів, Микола Юнаків, Сергій Дельвіг, Іван Фещенко-Чопівський, Аполлінарій Маршинський, Віктор Приходько, Олександр Лотоцький, Іван Шовгенів, Дмитро Дорошенко, Борис Іваницький, Іродіон Шереметинський, Володимир Чередіїв, Леонід Фролов, Олександр Михайловський, Леонід Білецький, Арсен Чернявський, Харитон Лебідь-Юрчик, Валентин Садовський, Сергій Тимошенко, Вячеслав Заїкін та інші) (Наріжний, 1942, с. 137; Українська Господарська Академія, 1932, с. 18–20; Літопис Червоної калини, 1931) та понад 60 генералів і більш ніж 500 полковників — випус-

кників військових академій різних спеціальностей (Kolańczuk, 1997, s. 293–305; *Generalowie Ukrainskiej Republiki Ludowej w Polsce*, 1995, s. 58–63), уже на початку 1921 р. було заплановано створити у Тарнові українську вищу технічну школу. Утім, цей задум через відсутність приміщень у цьому місті не здійснився.

Натомість на початку червня 1921 р. у таборі для військовополонених у Ланьцуті засновано Український народний університет із чотирма факультетами для понад 500 студентів. Математично-природознавчий факультет нараховував 118 студентів, економічний — 266, історично-філологічний — 139, а військовий — 62.

Ректором університету став проф. Василь Біднов, а деканами — Микола Чайківський, Леонід Білецький, Харитон Лебідь-Юрчик та ген. Ілля Мартинюк (почесним деканом військового факультету призначено ген. Миколу Юнакова — колишнього професора Миколаївської академії Генерального штабу в Петербурзі).

Серед учительських кадрів були як професори колишнього Українського університету у Кам'янці-Подільському, так і вчені з Галичини — Іван Огієнко, Арсен Чернявський, Ростислав Лашенко, Іларіон Свенціцький, Валентин Садовський, Віктор Приходько, Михайло Обідний, Панас Феденко, Олександр Шульгин, Іван Фещенко-Чопівський, Степан Сірополко, Олександр Колесса, Василь Щурат, Петро Холодний, генерали — Сергій Дядюша, Сергій Кулжинський, Микола Шаповал, Олександр Пилькевич, Ілля Мартинюк. Поруч із новим університетом свою діяльність продовжувала школа підстаршин — Спільна юнацька школа, з командувачем ген. Миколою Шаповалом, та гімназія, яка започаткувала свою діяльність у січні 1921 р. під керівництвом Івана Гончаренка.

В інших таборах успішно розгорталися різні форми освітньої роботи — згідно з вказівками, накресленими під час наради начальників культурно-освітніх відділів з різних таборів для військовополонених, що проходила в Ланьцуті у квітні 1921 р., які стосувалися розвитку освітніх закладів (Kolańczuk, 1997, s. 293–305; *Generalowie Ukrainskiej Republiki Ludowej w Polsce*, 1995, s. 58–63).

Крім названих вище, були також такі: коєдукаційна (для учнів чоловічої та жіночої статі) гімназія в Ченстохові (директор М. Ільїнський), гімназія ім. Тараса Шевченка в Каліші (директор Олександр Думічевський), гімназія пластунів з гуртожитком у Щипйорно (директор Кобизський), підготовчі курси до іспитів зрілості в Тарнові (голова Степан Сірополко), у кількох таборах проводилися курси за програмою початкової школи.

Діяли також студентські громади, готуючи своїх членів до навчання у вишах Польщі та інших країн Європи, дивізійні підстаршинські школи та дві офіцерські школи. У Каліші засновано також: Академіч-

ні курси офіцерів Генерального Штабу, закінчення яких прирівнювалося до закінчення 1 курсу Військової академії (командувач ген. Сергій Дядюша), Електротехнічна школа (керівник — ген. Олександр Козьма), курси військових капеланів (керівник — протоієрей о. Павло Пашевський), курси хорових диригентів у таборі в Александрів-Куявському (керівник Сергій Шабалін), курси української вишивки (дружини генералів Марія Базильська, Клявдія Безручко, Єлисавета Мишківська, дружина полковника Христина Сушко) та курси з ремісничих професій (Колянчук, 2005, с. 242–254). Крім того, у 1921–1923 роках у чотирьох українських вищих навчальних закладах, створених у Чехословаччині, — Українському вільному університеті, Українській господарській академії, Українському вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова та Українському художньому студіумі — навчалось близько двох тисяч українців — учасників визвольних змагань 1917–1921 рр. (Наріжний, 1942, с. 71–192).

Численні групи українських емігрантів, зосереджених у студентських організаціях, діяли у Кракові, Гданську, Берліні, Варшаві.

Під час зустрічі з учителями та учнями нововідкритої української гімназії ім. Тараса Шевченка у Каліші на велике значення освіти для національного життя звернув увагу голова Ради Республіки проф. Іван Фещенко-Чопівський (Czopiewska-Bohun, 1996, s. 256–264). Проте, закінчення навчання у нововідкритій 1921 р. гімназії ім. Тараса Шевченка у таборі № 10 у Каліші, а також інших подібних навчальних закладах не гарантувало права вступу до польських вишів (хоча в інших країнах було інакше). Так само було зі свідоцтвами про закінчення школи в екстреному порядку в Тарнові (Горинь, 2005, с. 73).

У Львівському університеті українські кафедри зліквідовано й університет — згідно з постановою його Сенату, затвердженою 22.09.1919 р. Радою міністрів РП — не був доступним для української молоді з Галичини та осіб без польського громадянства (Сумук, 1996, s. 98). А такими були за законом українські емігранти, а отже, й випускники гімназії у Каліші. Різними способами (здебільшого нелегальними) вони виїжджали на навчання до Чехословаччини. А учні, які хотіли продовжувати навчання, переводилися до українських шкіл у Перемишлі, Луцьку та Рівному (Свідчення колишньої учениці в Рівному Нонни Іванчишин з фондів автора).

Симон Петлюра присвятив молоді, що навчалася, багато уваги. У відомій програмній статті «Сучасна українська еміграція та її завдання», виданій у таборі в Щипйорно, Петлюра писав, що вона зрозуміла «обов'язок, який на неї поклала Батьківщина, і ретельно приступила до навчання, щоб використати своє вимушене перебування за кордоном з найбільшою користю для національної справи. Цього прагнення та настрою серед наших студентів не можна не похвалити: це

свідчення, що вони розуміють [...] завдання, які перед ними ставить програма будівництва української державності. А програма ця вимагає, щоб з'явилося велике число свідомих, інтелігентних та здатних до роботи будівничих, також з науковим досвідом, до творчої державницької роботи» (Петлюра, 1956, с. 300–341).

Питанням підвищення освіти дорослих, зокрема оволодінням іноземними мовами та освоєнням професії, а також навчанням у середніх та вищих школах займалися не лише у таборах для інтернованих, але також у близько ста місцевостях Польщі, де перебували інтерновані (Wiszka, 2004).

Проблема зростала тому, що збільшувалася кількість змішаних польсько-українських сімей та прибувало молоді у шкільному віці. Уже в 1934 р. серед інтернованих сімей було понад чотири тисячі дітей шкільного віку, а навчання у школах і українською мовою охопило лише незначне число з цієї групи. Тому під час III з'їзду Українського центрального комітету в 1934 р. вжито запобіжних заходів задля загальмування процесу полонізації. Понад 48 відсотків сімей користувалося в побуті польською мовою, 19,5 — обома мовами і тільки 30 відсотків — українською (Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Sprzymierzona Armia Ukraińska (SAU), Zespół Akt (ZA), sygn. 380.2/388, Materiały III Zjazdu Ukraińskiej I migracji Politycznej w Polsce).

Лише частина сімей, що жили на мізерну заробітну плату, була в змозі платити за навчання своїх дітей в українських школах у Перемишлі, Луцьку та Рівному. У зв'язку з цим вирішено заснувати кілька початкових шкіл: ім. Симона Петлюри — в Українській станиці в Каліші, ім. Лесі Українки — у Варшаві та недільні школи — у близько 30-ти найбільших відділеннях УЦК на території всієї Польщі (Тризуб, 1937, № 3, с. 18). Схожі проблеми з навчанням своїх дітей мала в 30-ті роки понад п'ятитисячна українська інтелігенція (зокрема вчителі), змушена виїхати зі Східної Галичини до Центральної Польщі (Бидгоське, Келецьке, Лодзинське, Варшавське воєводства) (Stepien, 1986/7, s. 43; Kerski & Kowalczyk, 2019, s. 10–13; Колянчук, 1996, с. 4–5).

Попри згадані вище проблеми число учнів у середніх школах збільшилося, та це стосувалося перш за все дітей, батьки яких мали вищу освіту. Ще іншою перепоною для учнів була відсутність гуртожитків. Тому з почину д-ра Петра Шкурата — заступника голови ГУ УЦК та голови відділу в Перемишлі, з внесків емігрантів збудовано там бурсу ім. С. Петлюри, урочисто відкриту 1936 р., у десять роковини смерті її патрона (Шкурат, 1961, с. 344).

Щоб допомагати тим, хто навчався у вищих навчальних закладах, створювалися об'єднання та фонди.

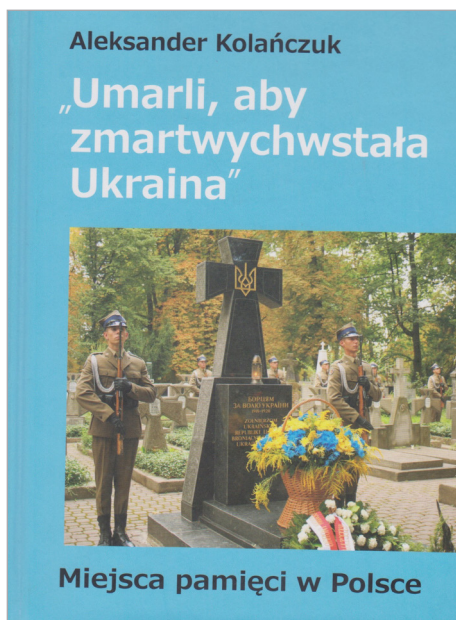
У 30-ті роки також була численна група випускників вищих навчальних закладів, які працювали в Польщі та систематично частину

своїх заробітків призначали на допомогу студентам. Ініціатором такої діяльності був проф. Іван Фещенко-Чопівський. Його почин підтримував ген. Микола Коваль-Медзвецький, а у Варшаві — міністр військових справ УНР та один із лідерів Українського центрального комітету — ген. Володимир Сальський, який очолював Товариство друзів Української господарської академії у Подебрадах (Чехословаччина). Товариство своїми внесками підтримували також офіцери Армії УНР, які працювали за контрактом у Війську Польському.

З ініціативи проф. Івана Огієнка постало Товариство допомоги українцям-студентам вищих шкіл Варшави, головою якого став проф. Роман Смаль-Стоцький (Тризуб, 1928, № 48/49, с. 34). Завдяки так організованій допомозі лише гімназію у Каліші закінчили 874 особи (здебільшого українські вояки), а 136 із них закінчили вищі школи у Чехословаччині (Karpius, 1999b, с. 215).

З 471 випускника Української господарської академії у Подебрадах, які отримали дипломи інженерів, до 1931 р. до праці в Польщі повернулося 185 осіб (Українська Господарська Академія, 1932, с. 29). Серед них був Лев Биковський (1895–1992) — учасник боїв за українську незалежність 1917–1921, співробітник Міністерства зовнішніх справ УНР, а згодом один із найвизначніших польсько-українських бібліологів. Він став як теоретиком науки про книжку, так і видатним практиком та організатором бібліотекарства. Працюючи від 1928 р. у Громадській бібліотеці у Варшаві, зібрав найбільшу у Польщі і бібліологічну збірку. У науковій діяльності Бібліотеки відзначився перш за все як один з організаторів та викладачів бібліотечних курсів. Готував програми та проводив лекції з наукової організації роботи, техніки умислової роботи, бібліотечної політики, вступу до книгознавства та бібліотекознавства, бібліопедagogіки. Увесь цей час підтримував зв'язок з українськими емігрантами.

Цікавою і малозною є видавнича діяльність Лева Биковського. Ще будучи студентом, діяв у Видавничому товаристві у Подебрадах, де видавався «Українське книгознав-

ство». У 1933 р. побачила світ у видавництві українських емігрантів «Чорномор», що діяло у Качині від 1922 р., публікація «Книгознавство, бібліографія та бібліотекознавство. Програми». Працюючи у Варшаві, він був особою, яка об'єднувала польське, чехословацьке та українське книгознавство. «Мріяв не про політичну, а культурну експансію України, про забезпечення книжкою безмежних просторів Європи та Азії, де жила українська діаспора, по Сирій Клин (Казахстан) та Зелений Клин (Далекий Схід)». Як пізніший керівник Бібліотеки мав великий вклад у розвиток цього закладу також під час Варшавського повстання, про що писав у своїх спогадах. (*Polskie powstanie w Warszawie w r. 1944*, 1964, s. 147–193).

Досі не встановлено, скільки українських емігрантів з числа 7.702 зарахованих впродовж 10 років на навчання в Українському вільному університеті в Празі було інтернованих у Польщі. Також не знаємо, скільки з них після закінчення навчання повернулося працювати до Польщі (Наріжний, 1942, с. 131).

Достеменно відомо лише те, що до 1939 р. наукове звання доктора отримало 109 осіб, які згодом відіграли провідну роль у житті української еміграції. Серед них Симон Наріжний (1898–1983) — директор Музею українських визвольних змагань у Празі, автор зокрема «Української еміграції», першу частину якої видано 1942 р. у Празі, другу — 1999 р. у Києві.

У міру життєвої стабілізації українських емігрантів у Польщі дедалі більше вони почали розгортати діяльність, спрямовану на збереження національної тотожності та діяльнішого служіння загалові емігрантів. Справа набрала реальних обрисів уже 1923 р. після перенесення Державного Центру УНР з Тарнова до Варшави.

Подібним центром після розпуску таборів для інтернованих став також Каліш. Услід за вже наявними в ДЦ УНР у Горнові літературно-мистецьким товариством «Сонцесвіт» (Євген Іваненко, Михайло Обідний (голова), Петро Тенянка, Юрій Липа, Наталя Ливицька, Павло Ковжун, Петро Холодний — син) та видавництвами — «Союз української державності», а також душпастирською діяльністю Української Автокефальної Православної Церкви, у Каліші постало літературно-мистецьке товариство «Веселка», яке гуртувало близько 50 журналістів, письменників, художників. Головою товариства був полк. Олександр Петлюра (Зубенко, 1938, с. 226–235).

Водночас створено пресовий орган з такою самою назвою — «Веселка». До редакційної колегії входили: Антоній Коршнівський (перший голова), Євген Маланюк (другий голова), Федір Крушинський, Михайло Селегій, Аполлоній Листопад (Падолист), Іван Зубенко. Генерали та старші офіцери належали до Українського військово-історичного товариства, яке нараховувало 180 членів. Серед них були ге-

нерали Марко Безручко, Сергій Дельвіг, Володимир Шепель, Микола Юнаків, Андрій Вовк, Всеволод Змієнко, Павло Шандрук, Віктор Куш, Володимир Сальський, Микола Капустянський, Михайло Омелянович-Павленко, Микола Коваль-Медзвецький, Антін Пузицький, Микола Янчевський, Володимир Савченко-Більський, Олександр Удовиченко, Мартирій Галин, Петро Ярошевич (За державність, 1929, с. 186–190).

Пресовим органом був щорічник «За державність. Матеріали до історії українського війська».

У Варшаві створено «Український клуб». Його першим головою став ген. Марко Безручко. Загалом у доповідях, концертах, авторських зустрічах брало участь понад 150 відомих організаторів українського національного життя у Варшаві.

Українське жіноцтво гуртувалося в Союзі українок-емігранток, який розпочав свою діяльність 1919 р. з почину С. Русової, З. Мірної, М. І. Грушевської у Кам'янці-Подільському. 1921 р. управа Союзу була розташована в Тарнові. Її очолювала Олена Лукасевич, згодом Ніна Саліковська та Марія Лівницька.

Організацією літературних вечорів у Варшаві займалася Наталія Лівницька-Холодна. У 1930 р. у Варшаві створено також жіночу секцію при клубі «Прометей». Секцію очолювала Валентина Завадська. Від 1930 р. почесним членом Союзу була Ольга Петлюра — вдова вбитого Головного отамана військ УНР Симона Петлюри.

Для студентів, які навчалися в різних вишах та середніх школах, у 1935 р. створено товариство «Українська школа в еміграції». Його першим головою став ген. Павло Шандрук, а його заступником — д-р Петро Щурат. Згодом головою став проф. Іван Шовгенів. Керівником видавничого відділу був Левко Биковський. У 1929 р. до товариства належало 138 членів.

У 1928 р. група членів товариства, випускників Української господарської академії в Подебрадах, заснувала у Варшаві Українське видавниче товариство. Членами його управи були: інж. Левко Биковський — голова, інж. Петро Сікора — заступник та інж. Оксен Ільницький — секретар. Товариство видавало спеціалізований журнал.

Еміграційні вчені долучилися також до ініціативи створення в Польщі українського вищого навчального закладу (Портнов, 2008). На жаль, не вдалося продовжити діяльності Українського народного університету, який створено у Ланьцуті, а потім перенесено до Стшалково. Недовго проіснував також підпільний Український університет у Львові, де викладачами були також емігранти з Наддніпрянщини. Провалом закінчилися і пізніші плани відкриття Українського університету у Луцьку, Станіславові чи Перемишлі (Сумук, 1996, с. 108).

Український центральний комітет у Польщі намагався створити Український національний університет у Варшаві (Шляхом незалежності, 1930, № 2, с. 133,137,167). Першим етапом було зібрання групи викладачів (А. Лотоцький, В. Біднов, І. Шовгенів, М. Кордуба, Р. Смаль-Стоцький, Р. Сулятицький, М. Ковалевський, В. Садовський, К. Мацієвич). Потім (лютий-квітень 1930 р.) в осередку Східного інституту відкрито Вищі українські курси (у якості основи вишу), на яких реалізовано цикл лекцій з історії, етнографії, політики, української мови, військової справи. Проте і цей проєкт зазнав невдачі.

13.03.1930 р., згідно з розпорядженням Ради Міністрів РП від 7 лютого Міністерство освіти надало статус новоутвореному навчальному закладу — Українському науковому інституту (УНІ) (Шляхом незалежності, 1931, № 3, с. 193–194). Завданням Інституту були дослідження в царині економіки, історії та культури України, зокрема історії церкви та польсько-українських взаємин, а також підготовка наукових кадрів. Там розроблювалися і концепції державного устрою майбутньої незалежної Української держави. Керівником Інституту став проф. Олександр Лотоцький, секретарем — проф. Роман Смаль-Стоцький, керівниками кафедр: історії та права О. Лотоцький, літератури проф. Богдан Лепкий, а економічних наук — проф. Валентин Садовський.

За час діяльності УНІ науковим співробітникам удалося зібрати майже 10 тис. томів наукової літератури кількома мовами шляхом обміну публікаціями з бібліотеками Швеції, Югославії, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Австрії, Німеччини та Італії. Налагоджено також співпрацю з Академією наук Румунії. УНІ провів у 1930–1939 роках загалом 53 симпозиуми. Важливим видавничим досягненням було видання зібраних творів Тараса Шевченка у 16 томах (ред. видання П. Зайцев). Хоча з усіх запланованих, до 1939 р. видано 13, то і так слід підкреслити великий видавничий успіх цього шевченкознавця.

У створених комісіях — юридичній (керівник — Павло Сулятицький, Гліб Лазаревський), перекладу Святого Письма та літургійних книг на українську мову (керівник митрополит Діонісій Велединський), досліджень історії українського руху (керівник О. Лотоцький) — Інститут підготував до друку численні публікації. До початку війни 1939 р. друком вийшло майже 50 томів, ще декілька готувалися до видання (Звіт Українського Наукового Інституту за час 13.03.1935–15.01.1939, 1939).

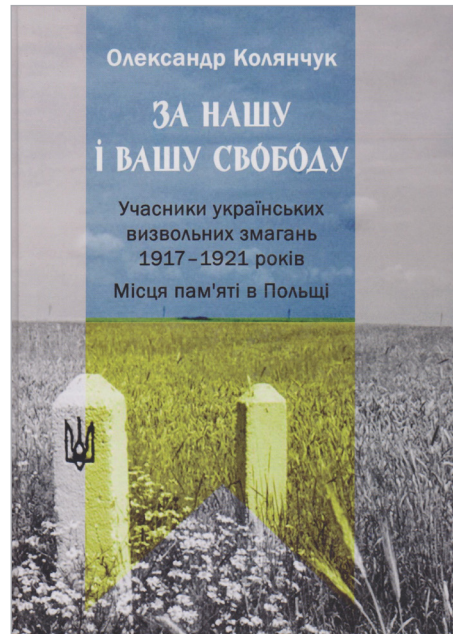
У 1925 р. при Варшавському університеті створено Студіум православної теології (СПТ) (Lenczewski, 1992, s. 10–12), завдяки чому у викладацькому складі стало більше українців. Наукове видавництво СПТ «Elpis» публікувало також тексти українською мовою.

Серед групи професорів СПТ особливу роль відіграв Іван Огієнко. Звільнений 1932 р. з роботи в університеті, він поринув у наукову діяльність та видавання часопису «Рідна Мова», 81 випуск якого побачив світ до 1939 р. Видав також дві частини підручника: «Сучасна українська літературна мова. Частина перша» у 1935 р., «Початкова грамика української мови. Частина друга» у 1937 р. Навкруги цього видання згуртувалася численна група співробітників, серед яких найближчим був Іван Коровицький (1907–1991) (Кубійович, 2003, с. 125). У 1935–1937 рр. І. Огієнко вида-

вав також місячник «Наша Культура», усього вийшли 32 випуски. На шпальтах цих видань публікував численні розвідки про українську мову. Водночас працював над перекладом Біблії українською мовою (Новій Заповіт та Псалтир вийшли друком 1939 р.).

Значну активність проявляли емігранти стосовно книжкових і пресових видань. Щодо перших, то видано понад 150 позицій (Кужель, 1998, с. 301–318), серед них такі: Анатолія Герліта «Армія, якої нам треба» (1921); Л. Биковського «Українське книгознавство» та «Національна Бібліотека Української Держави» (1922); В. Біднова «Справа розмосковлення богослуження Православної церкви в Україні» (1921); «Церковна справа в Україні» (1921); Л. Білецького «Історія української літератури» (1923); «Збірник українських народних пісень» (1921); «До зброї. Збірник» (1921); І. Зубенка «Наші лицарі і мученики» (1922–1923); О. Карманюка «Українська політична еміграція» (1924); Є. Маланюка «Думки про мистецтво» (1923); М. Обідного «В обороні могил поляглих українських лицарів» (1921); І. Огієнка «Головні правила Українського правопису» (1921).

Українську еміграційну пресу (понад 160 назв) творило або активно співпрацювало з нею близько тисячі осіб. Серед них було багато вчених, літераторів, художників, генералів та старших офіцерів, державних і партійних діячів. Понад сто осіб були головними редакторами та членами редколегій. Хоч емігранти складали лише долю відсотка від числа всіх українців у Польщі, та саме вони видавали понад 15

відсотків усієї тутешньої української преси (Wiszka, 2001, с. 108–109; Кужель, 1998, с. 318–326).

Висновки

Заклик Симона Петлюри від 1923 р. до того, щоб емігранти та їхні діти навчалися в країнах свого проживання, вивчали їхню мову та культуру, здобували управлінський досвід, перекладали важливі книжки і публікації українською мовою та популяризували ідею права України до незалежності, великою мірою було реалізовано. Прикладом цього стало продовження діяльності Державного центру УНР в екзилі та залучення до його структур молодого покоління емігрантів, заснування в Парижі Бібліотеки ім. С. Петлюри та участь багатьох наддніпрянців в українських національних організаціях під час Другої світової війни.

Еміграційні вчені взяли діяльну участь у розробці трьох томів «Української загальної енциклопедії», виданої у Станіславові та Коломиї в 1930–1933 рр. під редакцією І. Раковського, а після Другої світової війни — десяти томної «Енциклопедії українознавства», що видавалася упродовж 1955–1984 рр. за редакцією проф. Володимира Кубійовича, і десятків книжок та часописів. Сьогодні вони є цінним джерелом для науковців, які досліджують долі українців та історію України ХХ століття.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Веремійчук, О. (2006). *Другий Зимовий похід, або Листопадовий рейд*. Видавництво Олени Теліги. Київ.
- Верига, В. (1995). *Листопадовий рейд*. Видавництво Олени Теліги.
- Герчанівський, Д. (1969). *Вигнати окупанта*. Видання автора.
- Горинь, Б. (2005). *Туга Віктора Цимбала*. Пульсари.
- Доценко, О. (2001). *Зимовий похід (06.11.1919–06.05.1920)*. Видавництво ім. Олени Теліги.
- Зубенко, І. (1938). «Веселка» і «Веселківці». *За державність*, 9, 226–235.
- Коваль, Р. (Ред.). (2001). *Рейд у вічність*. Діокор.
- Колянчук, О. (1996). Вчителі-українці в Центральній Польщі. *Слово педагога*, 2/4, 4–5.
- Колянчук, О. (2005). Шкільна мережа петлюрівської еміграції у Польщі. *Український альманах*, 1, 242–254.
- Кубійович, В. (Ред.). (2003). *Енциклопедія українознавства* (Т. 11). Молоде життя.
- Кужель, Л. (1998). Українські табірні видання в Польщі (1918–1924). *Парадигма*, 1, 295–331.
- Наріжний, С. (1942). *Українська еміграція, культурна праця української еміграції між двома світовими війнами* (Ч. 1). Студії Музею Визвольної Боротьби України.

- Петлюра, С. (1956). *Статті, листи, документи* (Т. 1). Видано Українською Вільною Академією Наук.
- Петлюра, С. (1993). Сучасна українська еміграція та її завдання. В С. Петлюра, *Статті* (с. 231–249). Дніпро.
- Портнов, А. (2008). *Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939)*. ХІФТ.
- Українська Господарська Академія*. (1932). Прага; Подебради.
- ЦЦАВОУ у Києві, ф. 3323, оп. 1, спр. 13, арк. 19 і спр. 14, арк. 11
- Шандрук, П. (1934). Українська армія в боротьбі з Московщиною (18 жовтня — 21 листопада 1920 р.). *За державність*, 4, 201–234.
- Шкурат, П. (1961). Участь придніпрянців у культурно-суспільному житті Перемишля. В Б. Загайкевич (Ред.), *Перемишль — Західний бастион України* (с. 340–345). Перемиський Видавничий Комітет.
- Bruski, J. J. (1997). Rada Republiki-parlament Ukrainskiej Republiki Ludowej na uchodźstwie (luty–sierpnia 1921). В Z. Karpus, W., Rezmer, E., & Wiszka (Red.), *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* (s. 337–347). Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Sprzymierzona Armia Ukraińska (SAU), Zespół Akt (ZA), sygn. 380.2/388, Materiały III Zjazdu Ukrainskiej I migracji Politycznej w Polsce.
- Czopiwska-Bohun, I. (1996). Iwan Feszczenko-Czopiwszyk (1884–1952) — działacz społeczny, polityk, pedagog, uczony. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3, 256–264.
- Generalowie Ukrainskiej Republiki Ludowej w Polsce. (1995). *Biuletyn Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyslu*, 1, 58–63.
- Karpus, Z. (1991a). *Jency i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918–1924*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Karpus, Z. (1999b). Stanica Ukraińska w Kaliszu. Centrum ukraińskiego życia społeczno-wojskowego na emigracji w Polsce w latach 1924–1939. *Wiśnik Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*, 3, 215.
- Karpus, Z. (1999c). *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku: oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kerski, B., & Kowalczyk, A. S. (Red.). (2019). *Wiek polsko-ukraiński. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem*. Kolegium Europy Wschodniej.
- Kolańczuk, A. (1997). Biogramy dowódców armii URL internowanych w Polsce. В Z. Karpus, W., Rezmer, E., & Wiszka (Red.), *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* (s. 293–305). Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kolańczuk, A. (2003). *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*. Przemysł.
- Lenczewski, M. (1992). *Studium Teologii Prawostawnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1925–1939*. ChAT Warszawa.
- Piłsudski, J. (1937). *Pisma zbiorowe* (Т. 5). Instytut Józefa Piłsudskiego Poświęcony Badaniu Najnowszej Historii Polski.

- Polskie powstanie w Warszawie w r. 1944: (wspomnienia naocznego świadka). (1964). *Zeszyty Historyczne (Paryż)*, 5(95), 147–193.
- Stepien, S. (1986/7). W kręgu badań nad społeczeństwem II Rzeczypospolitej. Spotecz- nosc ukraińska. *Przemyskie Zapiski Historyczne*, 4–5, 43.
- Symyk, M. (1996). *Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo*. Wrocław. *Wiadomosci*. (1968). Na Antenie. Londyn.
- Wiszka, E. (2001). *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Wiszka, E. (2004). *Emigracja ukraińska w Polsce (1920–1939)*. Wydawnictwo MADO.
- Zerelik, R. (1996). Rząd i Rada Ukraińskiej Republiki Ludowej w Tarnowie w okresie 1920–1922. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3, 207–219.
- Zurawski vel Grajewski, P. P. (2017). *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919*, Wydawnictwo Naukowe Semper.

REFERENCES

- Bruski, J. J. (1997). Rada Republiki-parlament Ukraińskiej Republiki Ludowej na uchodźstwie (luty–sierpnia 1921) [Council of the Republic-Parliament of the Ukrainian People's Republic in exile (February– August 1921)]. In Z. Karpus, W. Rezmer, & E. Wiszka (Eds.), *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* [Poland and Ukraine. The alliance of 1920 and its aftermath] (s. 337–347). Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika [in Polish].
- Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Sprzymierzona Armia Ukraińska (SAU), Zespół Akt (ZA), sygn. 380.2/388, Materiały III Zjazdu Ukraińskiej I migracji Politycznej w Polsce [in Polish].
- Czopiwska-Bohun, I. (1996). Iwan Feszczenko-Czopiwski (1884–1952) – działacz społeczny, polityk, pedagog, uczonec [Iwan Feszczenko-Czopiwski (1884–1952) – social activist, politician, educator, scientist]. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3, 256–264 [in Polish].
- Dotsenko, O. (2001). *Zymovy pokhid (06.11.1919–06.05.1920) [Winter hike (06.11.1919–06.05.1920)]*. Vydavnytstvo im. Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Generalowie Ukraińskiej Republiki Ludowej w Polsce [Generals of the Ukrainian People's Republic in Poland]. (1995). *Biuletyn Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyslu*, 1, 58–63[in Polish].
- Herchanivskiy, D. (1969). *Vyhnaty okupanta [Expel the occupier]*. Vydannia avtora [in Ukrainian].
- Horyn, B. (2005). *Tuha Viktora Tsymbala [Victor Tsymbal's longing]*. Pulsary [in Ukrainian].
- Karpus, Z. (1991a). *Jency i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918–1924 [Jency and Russian and Ukrainian interned in Poland in 1918–1924]*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika [in Polish].
- Karpus, Z. (1999b). Stanica Ukraińska w Kaliszu. Centrum ukraińskiego życia społeczno-wojskowego na emigracji w Polsce w latach 1924–1939 [Ukrainian watchtower in Kalisz. Center of Ukrainian social and military life in exile in Poland in the years 1924–1939]. *Visnyk Kyivskoho derzhavnogo lnhvistychnoho universytetu. Serii «Istoriia, ekonomika, filozofia»*, 3, 215 [in Polish].

Karpus, Z. (1999c). *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku: oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920* [Poland's eastern allies in the war of 1920: Ukrainian, Russian, Cossack and Belarusian military units in Poland in 1919–1920]. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika [in Polish].

Kerski, B., & Kowalczyk, A. S. (Eds.). (2019). *Wiek polsko-ukraiński. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem* [Polish-Ukrainian age. Conversations with Bohdan Osadczuk]. Kolegium Europy Wschodniej [in Polish].

Kolańczuk, A. (1997). Biogramy dowódców armii URL internowanych w Polsce [Biographies of commanders of the URL army interned in Poland]. In Z. Karpus, W. Rezmer, & E. Wiszka (Eds.), *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* [Poland and Ukraine. The alliance of 1920 and its aftermath] (s. 293–305). Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika [in Polish].

Kolańczuk, A. (2003). *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921* [Necropolises and graves of participants in the Ukrainian struggle for independence in 1917–1921]. Przemyśl [in Polish].

Kolianchuk, O. (1996). Vchyteli-ukraintsi v Tsentralnii Polshchi [Ukrainian teachers in Central Poland]. *Slovo pedahoha*, 2–4, 4–5 [in Ukrainian].

Kolianchuk, O. (2005). Shkilna merezha petliurivskoi emihratsii u Polshchi [School network of Petliur emigration in Poland]. *Ukrainskyi almanakh*, 1, 242–254 [in Ukrainian].

Koval, R. (Ed.). (2001). *Reid u vichnist* [Raid into eternity]. Diokor [in Ukrainian].

Kubiiovych, V. (Ed.). (2003). *Entsyklopediia ukraïnoznavstva* [Encyclopedia of Ukrainian Studies] (Vol. 11). Molode zhyttia [in Ukrainian].

Kuzhel, L. (1998). *Ukrainski tabirni vydannia v Polshchi (1918–1924)* [Ukrainian camp publications in Poland (1918–1924)]. *Paradyhma*, 1, 295–331 [in Ukrainian].

Lenzewski, M. (1992). *Studium Teologii Prawostawnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1925–1939* [Study of Legal Theology at the University of Warsaw in the years 1925–1939]. ChAT Warszawa [in Polish].

Narizhnyi, S. (1942). *Ukrainska emihratsiia, kulturna pratsia ukraïnskoi emihratsii mizh dvoma svitovymi viinamy* [Ukrainian emigration, cultural work of Ukrainian emigration between the two world wars] (Pt. 1). Studii Muzeiu Vyzvolnoi Borotby Ukrain [in Ukrainian].

Petliura, S. (1956). *Statti, lysty, dokumenty* [Articles, letters, documents] (Vol. 1). Vydano Ukraïnskoïu Vilnoïu Akademiïeu Nauk [in Ukrainian].

Petliura, S. (1993). Suchasna ukraïnska emihratsiia ta yii zavdannia [Modern Ukrainian emigration and its tasks]. In S. Petliura, *Statti* [Articles] (pp. 231–249). Dnipro [in Ukrainian].

Pilsudski, J. (1937). *Pisma zbiorowe* [Collective letters] (Vol. 5). Instytut Józefa Piłsudskiego Poświęcony Badaniu Najnowszej Historii Polski [in Polish].

Polskie powstanie w Warszawie w r. 1944: (wspomnienia naocznego świadka) [The Polish Uprising in Warsaw in 1944: (eyewitness memories)]. (1964). *Zeszyty Historyczne* (Paryż), 5(95), 147–193 [in Polish].

Portnov, A. (2008). *Nauka u vyhnanni: naukova i osvitnia diialnist ukraïnskoi emihratsii v mizhvoïennii Polshchi (1919–1939)* [Science in Exile: Scientific and Educational Activities of Ukrainian Emigration in Interwar Poland (1919–1939)]. KhIFT [in Ukrainian].

- Shandruk, P. (1934). *Ukrainska armiiia v borotbi z Moskovshchynoiu* (18 zhovtnia — 21 lystopada 1920 r.) [Ukrainian army in the struggle against the Muscovy (October 18 — November 21, 1920)]. *Za derzhavnist*, 4, 201–234 [in Ukrainian].
- Shkurat, P. (1961). Uchast prydniptriansiv u kulturno-suspilnomu zhytti Peremyslia [Participation of Dnieper residents in the cultural and social life of Przemyśl]. In B. Zahaikevych (Ed.), *Peremysl — Zakhidnyi bastion Ukrainy* [Przemyśl — Western Bastion of Ukraine] (pp. 340–345). Peremyskyi Vydavnychi Komitet [in Ukrainian].
- Stepien, S. (1986/7). W kręgu badan nad spoleczenstwem II Rzeczypospolitej. Spotecz- nosc ukrainska [In the field of research on the society of the Second Polish Republic]. *Przemyskie Zapiski Historyczne*, 4–5, 43 [in Polish].
- Symyk, M. (1996). *Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oswiata i szkolnictwo* [Ukrainians in Poland 1918–1939. Education and education]. Wrocław [in Polish].
- TsTsAVOU u Kyievi, Fund 3323, Inventory 1, File 13, ark. 19 and File 14, ark. 11 [in Ukrainian].
- Ukrainska Hospodarska Akademiia* [Ukrainian Academy of Economics]. (1932). Praha; Podiebrady [in Ukrainian].
- Veremiichuk, O. (2006). *Druhyi Zymovyi pokhid, abo Lystopadovyi reid* [The Second Winter Campaign, or November Raid]. Vydavnytstvo im. Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Veryha, V. (1995). *Lystopadovyi reid* [November Raid]. Vydavnytstvo im. Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Wiadomosci* [Messages]. (1968). Na Antenie. Londyn [in Polish].
- Wiszka, E. (2001). *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939* [Press of Ukrainian emigration in Poland 1920–1939]. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikolaja Kopernika [in Polish].
- Wiszka E. (2004). *Emigracja ukraińska w Polsce (1920–1939)* [Ukrainian emigration in Poland (1920–1939)]. Wydawnictwo MADO [in Polish].
- Zerelik, R. (1996). Rząd i Rada Ukrainskiej Republiki Ludowej w Tarnowie w okresie 1920–1922 [The government and the Council of the Ukrainian People's Republic in Tarnów in the period 1920–1922]. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3, 207–219 [in Polish].
- Zubenko, I. (1938). «Veselka» i «Veselkivtsi» [«Rainbow» and «Rainbow»]. *Za derzhavnist*, 9, 226–235 [in Ukrainian].
- Zurawski vel Grajewski, P. P. (2017). *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919* [The Ukrainian case of the Paris Peace Conference in Roka 1919]. Wydawnictwo Naukowe Semper [in Polish].

УДК 070–051:378.4(477–25)«196»

«Журналіст мусить бути бійцем, а не лакеєм»: принципи публіциста-шістдесятника Матвія Шестопаля

Михайло СКОРИК
Член Національних спілок
письменників і журналістів
України

© Скорик М., 2020

Останніми роками патріотичне ім'я декана факультету журналістики (1955–1957 рр.), кандидата філологічних наук, доцента Шестопаля Матвія Михайловича, нарешті, гідно постало в літературному й науковому обігу, хоча це потребує фахових досліджень. Нарешті, він обґрунтовано постав у образі «фундатора журналістської освіти» за висловом його вихованців (Прокопенко, 2008, с. 257), коли робив свій внесок у формування українського наукового журналістикознавства в добу хрущовської «відлиги».

Шестопаля перший і єдиний, хто залучив до пізнання і вивчення українськими студентами основ західної журналістики, коли заснував програму спеціального лекційного курсу з історії зарубіжної журналістики, який офіційно іменувався як буржуазна, комуністична та робітничка преса. Зрозуміло, що без «усталених інтерпретацій та ідеологем реакційної, буржуазної і прогресивної, комуністичної» (Прокопенко, 2008, с. 257) тоді годі було сподіватися обійтися викладачеві ідеологічного, тобто партійного факультету.

У цій ситуації не лише студенти, а й викладачі підпадали під відповідний нагляд «правопохоронних» органів та їхніх «помічників-інформаторів, сексотів-осведомителів» із факультетського середовища, щоби фіксувати, що думають, що говорять і до чого схиляються у своїх діях і вчинках слухачі та їхні наставники.

Якраз за такими комунорадянськими ідеологічними лекалами формувалася відновлений у 1953 р. факультет журналістики, де набували партійного освячення всі фахові предмети у світлі «історичних» рішень з'їздів, пленумів, конференцій ЦК КПРС. Варто нагадати, що з 20-х років минулого сторіччя вже був факультет журналістики Комуністичного університету імені Артема. На початку 30-х перетворився в Український комуністичний інститут журналістики (УКІЖ) — спеціальний вищий навчальний заклад у Харкові. Там водночас існував і газетний технікум, де готували працівників «низової» преси.

То був час зародження і становлення українського шістдесятництва — 60-ті роки минулого століття. І Шестопаля виявився його провісником із усвідомленим визначенням «Журналіст мусить бути бійцем, а не лакеєм».

Ключові слова: фундатор, факультет журналістики, принципи журналізму, компартійне журналістикознавство, хрущовська відлига, шістдесятництво, Еренбург, Рубан, Шестопаля.

«A JOURNALIST MUST BE A FIGHTER, NOT A FOOTMAN»: THE PRINCIPLE OF THE JOURNALIST-SIXTIER MATVII SHESTOPAL

Mykhailo Skoryk

Member of the National Writers and Journalists
Union of Ukraine

In recent years, the patriotic name of the dean of the Faculty of Journalism (1955–1957), candidate of philological sciences, associate professor Matvii Shestopal, has finally appeared in literary and scientific circulation, although it still needs professional research. Finally, he rightly appeared in the image of the «founder of journalism education» according to the words of his students (Prokopenko, 2008, p. 257), when he contributed to the formation of Ukrainian scientific journalism in the days of Khrushchev's «thaw».

Shestopal was the first and the only who involved Ukrainian students in the basics of Western journalism when he founded the program of a special lecture course on the history of foreign journalism, which was officially named the bourgeois, communist and workers' press. It is clear that without «established interpretations and ideologies of reactionary, bourgeois and progressive, communist» (Prokopenko, 2008, p. 257) for a teacher of ideological, ie party faculty then it was impossible to work.

In this situation, not only students but also teachers came under the appropriate supervision of «law enforcement» agencies and their «collaborators-informers, snitches» from the faculty environment to record what they think, say and what are listeners and their mentors inclined to in their actions and deeds.

The Faculty of Journalism, restored in 1953, was formed on the basis of such communist-Soviet ideological patterns, where all professional subjects were consecrated in the light of «historical» decisions of congresses, plenums, and conferences of the CPSU Central Committee. It is worth mentioning that the Faculty of Journalism of the Artem Communist University has existed since the 1920s. In the early 1930s, it became the Ukrainian Communist Institute of Journalism (UCIJ), a special higher education institution in Kharkiv. At the same time, there was a newspaper technical school, where employees of the «grassroots» press were trained.

It was the time of the Ukrainian sixtiers origin and formation — the 60s of the last century. And Shestopal turned out to be his forerunner with a conscious definition: «A journalist must be a fighter, not a footman.»

Keywords: *founder, Faculty of Journalism, principles of journalism, communist journalism, Khrushchev's thaw, sixtiers, Ehrenburg, Ruban, Shestopal.*

Актуальність проблеми

Шістдесятництво в журналістиці, а точніше журналістське шістдесятництво, як протестний рух української інтелігенції, заявило про себе публічно в мислячих середовищах ентузіастів студентських літературних студій, клубів творчої молоді, журналістських стихійних об'єднань, що виникали стихійно, як у Києві, Львові, Харкові чи Дніпрі. Особливо після відомого вояжу Микити Хрущова на виставку художників-авангардистів на Манежній площі в Москві в грудні 1962 року. Там партійний генсек, не спромігся сприйняти зародження абстрактного мистецтва, і по-шахтарськи розгнуздано вказав на належне місце думуючій творчій інтелігенції.

В Україні ця подія набувала особливого значення, бо «відлига» вже посприяла поверненню із забуття багатьох видатних літературно-мистецьких, журналістських імен, знищених сталінізмом у 30-х роках. І такий ще напіввідвертий непослух щодо партійних директив із московського центру піднімав стихійний дух інакодумства української молоді. Помітним осередком такого патріотичного духу був гуманітарний блок Київського держуніверситету імені Т. Шевченка, тобто факультети журналістики та філологічний.

Після Другої світової війни викладацькі кадри відновленого журналу поповнювалися з колишніх, загартованих «сталінською» перемогою, працівників фронтових газет та радіостанцій, як Рубан, Прожогін, Суярко, Прилюк, Шестопап. Одні з них були відвертими сталіністами, дехто неприхованими партійними популістами. А комуніст Матвій Михайлович — сповідував антисталінські настрої, що публічно з'явилися в нього після розвінчування культу особи. Проте такий підсвідомий демократизм Шестопапа стався не випадково. Бо ще під час війни у відомому листі до Іллі Еренбурга він обурювався системою запаморочення від нібито успіхів, що насправді призвели до трагічних справ на фронті в перші місяці війни з ворогом.

Шестопап асоціювався у факультетському середовищі, як викладач, з популярним тоді студентським висновком: «Він правди вчить, із кривдою воює, Ровесник, син і голос революції», бо ж народився 7 листопада 1917 р. Уважний слухач, зорієнтований на його принципи, за якими він намагався нести патріотичні чесноти майбутнім працівникам друкованого слова: бути українцями, думати над осмисленням суспільних явищ в Україні, а не пристосовуватися до ідеологічного догматизму компартійного радянознавства в журналістиці. Адже тоді панували, точніше, насаджувалися владою, одіозні критерії: «журналіст — підручний партії» чи «журналіст — слуга партії». Бо компартія за конституційним визначенням проголошувалася єдиною керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства.

Стан розробки проблеми

Сучасна українська журналістика хоч і не є наскрізно пов'язаною з котримись ідеологічними догматами, проте не завше в пошані щодо журналістів — патріотичних бійців слова. Створювана приватна журналістика, приласкана в реаліях роздержавлення, існує на «всемогутньому» лакействі, тобто винятково на прислужництві. Кажучи словами Шестоपालа, відвертій продажності багатьох нинішніх носіїв слова. І вищі навчальні заклади з факультетами журналістики, яких сформовано майже при кожному обласному центрі, як бур'янів на смітнику, формують саме такий стиль творчої поведінки майбутнього лакувальника дійсності на догоду власника, чи власників. І це гірка метаморфоза нашого сучасного журналістикознавства.

Сьогодні у сфері пера й мікрофону розкішно владарюють нащадки новітніх рубанів, прилюків, прожогіних, суярків, артинових, малярєнків, удовичєнків. Тобто ті ж переверташки, «зелєні мухи», котрі пристосовують журналістику, як нібито «возвеличену» четверту владу до грошовитих мішків коломойських, рабїновичів, медведчуків, червонєнків. Тому Шестоपालів принцип бїйцївських якостей у носїїв слова із такою засмїєною свїдомїстю щодо правдивої думки, вивїрєних чеснот принциповостї та наглядного патріотизму, на жалє, для таких лакеїв є невїдомим і доволї недоступним.

Виклад основного матерїалу

Ім'я українськомовного викладача, фронтowego гвардїї капїтана Матвїя Шестоपालа у вишиванцї, вирїзнялося на факультетї журналістики з особливим контрастом серед росїйськомовного колективу його колег по кафедрах. За його влучним визначєнням, переосмислєних із солженїцинського, — викладачїв-переверташок. У своєму щодєннику, що зберїгся в родинному архїві, він писав: «Переверташка — боговїдступник і христопродавець, клятвopорушник і лжєсвїдок. Коли звєлять, він із холодним серцем уб'є і вїдцураєтьсє батька рїдного, хоч у душі, можливо, гїрко плакатимє над його могилою. Переверташка — таке ж продовжєння нашого життє, як бур'ян на смїтнику, як зелєна муха на гнойовищї...» (Скорик, 2017, с. 175). Викладаючи зарубїжну журналістику, він умїло й послїдовно пов'язував її з українською, що ідеологїчно аж нїяк не пов'язувалася. Але саме цим виховував у слухачїв вмїння порївнювати, думати, оцїнювати, дїяти й робити висновки та узагалєнення щодо власної журналістської позицїї.

Пропагованє Матвїєм Шестоपालом журналістське бїйцївство є обов'язковим складником його особистого характеру, який формувався на патріотичнїй звєнигородській землї Шевченкового краю. Усе, що вдалося йому пройти в життї, завдячуючи «радєнській школї» виживання: безбатькївство, голодомор, донбасївські поневїрання в 30-х роках, робїтфак перед вступом до фїлфаку Київського держу-

ніверситету імені Т. Шевченка — такий гарт нелегкої долі додавав на снаги невтомно боротися самому собі за себе.

«На факультеті журналістики він теж не ходив в обозі: блискучий викладач, не просто оратор — трибун, ерудит, незалежний у судженнях, од рядового, здавалося, факту прокладав кладку до сміливих узагальнень... З тонким відчуттям гумору, із запашною рідною мовою, тямущий, допитливий, цікавий собою, внутрішнім своїм сіянням, дотепний, афористичний і саркастичний...» — це спогад одного з його учнів Степана Колесника, журналіста-публіциста й письменника, лауреата Шевченківської премії (Колесник, 2008, с. 87).

Наприклад, про незалежність його суджень засвідчує російський публіцист Ілля Еренбург, коли цитує витяги з листа Шестопада, надісланого йому в 1942 році з діючого Сталінградського фронту: «... Никогда я так не дрожал за судьбу своего отечества, как теперь... Только и слышишь, что отошли на новые рубежи, что враг теснит наши войска... Когда мы кончим войну, помоем руки и сядем судить, кто что сделал для того, чтобы спасти страну, вспомним тех, кого нужно вспомнить и кого следует жестоко высечь за нерадивость или жульничество... Возможно, печать старалась учить общество на хороших примерах, а получалось, что в нашей социальной жизни ни сучка ни задоринки. Дорого нам обходится эта дидактика!..» (Эренбург, 1990, с. 232).

Така войовнича наступальність щодо ролі радянської преси властива Матвію Михайловичу і впродовж усього подальшого життя і його публіцистичному стилю, як журналіста-публіциста, викладача-науковця, творчої особистості. Варто зауважити, що його також не оминула післяфронтова ідеологічна «служба» на користь холодної війни, котра пересварила вчорашніх партнерів, країн коаліції, щодо боротьби з гітлерівським фашизмом. Дошкульні фейлетони проти «американських паліїв війни: Макартурів, Ачесонів, Форрестолів, Труменів». «вашингтонських шахраїв», «злочинців із відзнакою», рясно світилися на шпальтах українських газет із його прізвищем. «Літературна газета», «Радянська Україна», «Вечірній Київ», «Київська правда», «Молодь України», часописи «Вітчизна», «Дніпро», «Жовтень», «Перець» активно популяризували його творчий азарт воїна-фронтовика десь до 1955 р. За власною оцінкою публікаціям притаманна публіцистична піднесеність, гнівний викривальний тон, незалежність судження, різкість вислову. Цей стан душі людини думаючої, переконаної в достовірності свого твердження й важливості його переосмислення набрав наприкінці 50-х іншого виміру: українського національного, патріотичного.

Ось, наприклад, ще невідома широкому загалу його полеміка з редакцією московського журналу «Коммунист». Доцент факультету

журналістики у своєму відгуку протестує проти привласнення росіянами чужих талантів, як Шестопал визначав: «Вчинення крадіжки українських духовних надбань».

«Уважаемая редакция! Давно доказано, что украинская нация — отнюдь не выдумка немцев. Это следовало бы напомнить А. Смирнову и М. Миллеру, авторам посредственной статьи «Яркая страница истории», опубликованной во 2-м номере «Коммуниста» за 1963 год.

Подчеркивая интернациональный состав участников польского восстания, авторы пишут: «... рядах повстанцев сражалось немало добровольцев из Франции, Италии, Венгрии, Чехии и других стран. Особенно много было русских. Офицеры Андрей Потебня, Петр Краснопевцев, Федор Ельчанинов... были активными участниками восстания» (с. 35).

Если относиться с должным уважением к национальному достоинству украинского народа, то Андрея Потебню, одну из ярчайших фигур восстания, нужно бы представить читателю не как русского, а как украинца, каковым он и является.

Правда, Большая Советская Энциклопедия также определяет А. Потебню, как «русского революционного демократа» (т. 34, с. 267). Но это уважаемое издание почти всех выдающихся украинцев склонно выдавать за русских (математик М. В. Остроградский, М. А. Максимович и многие другие). Украинцами остаются преимущественно их националисты. См.: статью о Н. И. Костомарове: «Русский историк и писатель, один из идеологов украинского буржуазного национализма», т. 23, с. 126).

В своей работе А. Смирнов, М. Миллер пишут далее: «Высоко оценивая значение восстания 1863 года, В. И. Ленин выступал против националиста-мещанина Драгоманова, нападавшего на Герцена и Чернышевского за то, что они поддерживали польское освободительное движение» (с. 36).

Помилуйте! Скажет каждый грамотный человек. Критикуя, позицию Драгоманова, Ленин вовсе не имел ввиду оценивать ВСЮ многогранную деятельность ученого как националистически-мещанскую. Вспомните, какие «ярлыки» в пылу полемики вешали на Плеханова, Луначарского и других. Но ведь не по ним мы судим об этих людях.

Почему же Смирнов и Миллер позволяют себе такую бестактность в отношении Драгоманова, имя которого может сделать честь любой цивилизованной нации? Вполне возможно, что авторы статьи не знают Михаила Драгоманова. В таком случае им следует помнить известное латинское выражение: «Игнорацио нон эст аргументум». Для того, чтобы правильно судить о людях и явлениях, нужно хорошенько знать и то, и другое.

Доц. М. М. ШЕСТОПАЛ, преподаватель Киевского университета.
12 февраля 1963 г.» (Скорик, 2017, с. 169).

Автор листа, як бачимо, підписується за всіма своїми «регаліями»: доцент, викладач Київського університету. Не ховається за псевдонім і відвертий у судженнях, правдиво заперечуючи шовіністичні заяви «Коммуниста». Із партійного журналу відповіли, що назвали А. Потєбню «російським революційним демократом» тому, що «Україна тоді не мала власної державності і всіх підданих Росії називали росіянами». Матвій Михайлович обурився такою відповіддю і звернувся до секретаря ЦК КПРС Л. Іллічова, продовжуючи обурюватися поширеною практикою приниження українців у центральних російських виданнях.

Наводячи такі ж приклади ще з газет «Правда», «Известия», Шестопал запитує:

«Возникает вопрос: почему, собственно, только «русский», «русским»? И непременно на все лады и во всех падежах!... А как же быть с остальными 50 процентов нерусского населения?

Мне понятно жгучее чувство национальной гордости иных авторов. Но, как видим, гордость нередко подменяется гордыней, неоправданным высокомерием или вольным или невольным пренебрежением к национальному вкладу других народов Союза у великие дела нашего века. Могут сказать, что это, мол, случайно выдернутые из плохо отредактированных статей. Если бы это было так! Я счел бы себя мелочным, если бы мне указали хотя бы на один пример обратной «редакции».

Поспешность и бестактность, с которыми кое-кто искусственно пытается подталкивать в известном направлении события, не может не вызывать чувства протеста среди людей, разбирающихся в вопросах национальной политики» (Скорик, 2017, с. 171).

З погляду тодішнього партійного журналістикознавства така позиція комуніста зонайменше вважалася крамольною. І не випадково Шестопалова суперечка з російськими лакеями, котрі «искусственно пытаются подталкивать в известном направлении события» була поцінована, як націоналістична.

Радянське лакейство

Комісія парткому університету, очолювана професором П. Недбайлом, що готувала до розгляду його персональну партійну справу після студентського бунту на факультеті журналістики, особливий акцент робила на цитуванні цих листів, кваліфікуючи дії Шестопала, як «протиставлення України Росії». Матвій Михайлович зауважував: «Виходить, коли злодія назвати злодієм, це значить протистави-

ти його чесній людині...» (Скорик, 2017, с. 176). Цікаво й інше, з яких джерел здобувалися вже партійними університетськими лакеями його особисті листи до московського видання й секретаря ЦК?

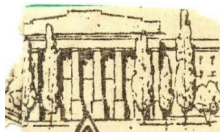
Значно пізніше, 31 серпня 1971 р., Шестопал надсилав протест аналогічного змісту. На цей раз до московського тижневика «Книжное обозрение» (Скорик, 2017, с. 175), де мовилося про творця космічних кораблів академіка С. П. Корольова як про «великого русского ученого». Тоді він наголошував, що творець космічних кораблів і «за походженням, і за вихованням українець. Сам вважав себе українцем і на анкетне запитання про національність власноруч писав: «українець». На Шестопалів протест «Книжное обозрение» не відповіло.

Таку вольницю доцента факультетське начальство терпіло, збираючи так потрібний їм компромат на Шестоपालа, як, скажімо, ось цей від студента заочного відділення І. М. Вилегжаніна, адресований декану Д. М. Прилюку 10 квітня 1965 р.:

«... Сообщаю о некоторых особенностях в преподавании со стороны доцента Шестоपालа. Он умеет увлечь аудиторию, заинтересовать. Читает лекции красочно и зажигательно. Студенты охотно посещают его лекции. Тем большую опасность представляют его лекции для нашей советской идеологии, потому что он высказывает прямо и открыто махровые националистические идеи, направленные против всех, кто не «украинец». Я не придавал особенного значения этому, потому что на Украине от многих деятелей «тхне націоналізмом» (Скорик, 2017, с. 176).

Вихованець М. Шестоपालа, відомий поет-шістдесятник Борис Олійник так оцінював «особенности преподавания» Матвія Михайловича у свої студентські роки: «На ті часи, коли найменший пієтет до рідного майже автоматично оголошувався «націоналізмом», це був виявом неабиякої мужності. І — зрозуміло ж — попливли доноси в усі інстанції. Ще якийсь час бойова біографія пом'якшувала удари, але такі «штурмовики», як колишній помічник Кагановича професор Рубан та його колега Прожогін мали неабиякий досвід у моральному тероризмі» (Олійник, 2008, с. 58).

«Моральний тероризм» факультетського начальства з його лакейством. Такі складники всеосяжного лакейства вкладалися в допитливі студентські душі не лише «моральними терористами» Рубаном і Прожогіним, а всією партійною системою «комуністичного» виховання підростаючих поколінь «радянського народу». Ще й сьогодні київські випускники Інституту журналістики на всіляких подячних ювілеях славословлять своїх наставників радянського лакейства, не згадуючи жодним словом про власні всеперемагаючі «клятвенні» урочисті обіцянки, скажімо ось такого штибу.

УРОЧИСТА ОБІЦЯНКА
СТУДЕНТА ПЕРШОГО КУРСУ КДУ

Я, студент Київського ордену Леніна державного університету ім. Т.Г. Шевченка, вступаючи в студентську сім'ю в рік славного ювілею – 50-річчя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, яке трудящі нашої країни відзначають успішним втіленням в життя історичних рішень XXIV з'їзду КПРС, перед лицем своїх товаришів-однокурсників і всього університетського колективу урочисто обіцяю:

бути гідним звання радянського студента. Наполегливо і ґрунтовно оволодівати всепермагаючим вченням марксизму-ленінізму, готувати себе до активної участі у комуністичному будівництві. Брати активну участь у громадському, політичному житті, ділами своїми примножувати добру славу столичного університету.

В цей урочистий день, коли я стаю студентом Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, я дякую тобі, мій радянський Народу, рідна Партіє, за батьківську турботу, за широкий шлях, що відкривається переді мною.

Я обіцяю: сумлінно оволодівати основами сучасних наук, неухильно виховувати в собі тверду ідейну переконаність, класову самосвідомість, непримиренність до будь-яких проявів буржуазної ідеології, вірність принципам пролетарського інтернаціоналізму.

Свято берегти честь і славу рідного університету, високо нести звання його вихованця. По закінченню університету працювати там, куди направить мене Батьківщина.

Всі свої знання, всі свої сили і енергію, весь запал серця віддати найблагороднішій справі на землі – побудові комуністичного суспільства!

Клянуся! Клянуся! Клянуся!

Це лишень початок неусвідомленого лакейства юними носіями майбутньої радянської «твердої ідейної переконаності, класової свідомості, непримиренності до будь-яких проявів буржуазної ідеології». А по закінченню навчання наставала пора усвідомлення ще й фінальної клятви.

УРОЧИСТА КЛЯТВА
ВИПУСКНИКІВ-ЖУРНАЛІСТІВ

«Ми, внуки тих, хто запалив над планетою зорю комунізму, діти тих, хто залишив на стінах рейхстагу автографи миру і свободи, хто звеличив рідну землю успіхами будівничих п'ятирічок, ми, кому випала честь продовжити священну справу батьків на одній із найвідповідальніших ділянок ідеологічного фронту, вступаючи в самостійне трудове життя в рік 60-річчя Ленінського комсомолу, у третій рік п'ятирічки комуністичного творення, своїми серцями присягаємо на вірність справі Леніна, справі партії, радянській пресі.

Ми, випускники факультету журналістики, усвідомлюємо відповідальність, яку покладає на нас звання журналіста. Обіцяємо партії примножувати славні революційні і трудові традиції радянської публіцистики. Сумлінною працею, пристрасним ленінським словом боротися за зміцнення могутності нашої Батьківщини, за торжество миру на Землі.

Бути прикладом в усьому, йти в перших рядах будівників комунізму: — КЛЯНЕМОСЬ!

Високо нести ідеї Леніна, ідеї партії — КЛЯНЕМОСЬ!

Усі сили віддати рідній Вітчизні —
КЛЯНЕМОСЬ!» (Скорик, 2012, с. 338).

Виникає питання: хто «освячував» таке принизливе лакейство перед тими, хто гучно виспівував у своєму радянському журналістському гімні: «Правде жизни верные во всем // Этой правды неугасимый свет // От своих блокнотов донесем // До потомков через толщу лет...»?

Це наукова сторінка з видатного творчого набутку науково-практичних праць декана-«батька» факультету журналістики Дмитра Прилюка. Вона чомусь «загубилася» й не згадується жодним чином на помпезних за пустослів'ям вшануваннях у тому ж Інституті журналістики КНУ, де до такого лакейства особливо прихильне ставлення.

Свого часу в Інституті журналістики вже в часи Незалежності пишно вшановували ювілеї Дмитра Прилюка та Олега Бабишкіна (вони народилися в одному році). Доктори філологічних наук, професори Юхим Лазебник та Роман Іванченко на ті урочистості відгукнулися своїми роздумами: «Чи варто з комуністичних опудал ліпити святих?».

Оригінал їхньої статті, переданий авторові цих рядків Романом Григоровичем для друку, ніде не був опублікований і зберігся в особистому архіві. Вони проаналізували ситуацію з приборкуванням вільнодумства на журфаці. «... А проти викладачів розпочали шалену кампанію травлі. Упродовж кількох років за стінами вишу опинилися В. Клинченко, М. Шестопад, Р. Іванченко, Ю. Лазебник, М. Бази-

лівський. І. Дем'янчука перемістили на інший факультет. Факультет же журналістики «зміцнили» потрібними кадрами. Очолив «зміцнення» Д. Прилюк. Вище названі «крамольники» певний час ходили без роботи, а потім влаштувалися хто де міг. М. Шестопап ходив взагалі без роботи... Починаєш переконуватися, що нині ті, хто в чорні дні комуно-фашизму міг спромогтися на протест, комусь дуже заважають. Тому із комуністичних опудал для «націоналістів» хтось дуже прагне виліпити святих і змусити простого чоловіка молитися їм...» (Скорик, 2012, с. 344).

Якщо за словами Ю. Шевельова (2001) журналістика, а отже й журналістознавство радянського періоду були «жуйкою соцреалістичних трафаретів» (с. 199), то Шестопапове бійцівство взагалі не згадувалося. А якщо десь і появлялося, то під націоналістичним орнаментом. Хіба що Іван Дзюба, єдиний, хто публічно підняв голос на захист Матвія Шестопапа у своєму дослідженні «Інтернаціоналізм чи русифікація».

Висновки

У статті викладена хроніка наукового діяння чесної, думаючої людини, усвідомленої у своїх вчинках із вистражданими принципами, якими воліє не поступатися. Пріоритети змінюються, а відстань між Шестопаповським бійцівством і Прилюківським лакейством залишається незмінною. Тому, що замість принципів, звично вживається зручна та всеосяжна безпринципність, патріотична безпорадність, засліплене служіння пристрасним лакейським словом владі, а не істині.

Досі в українській журналістиці є такі не паралельні принципи, коли журналіст стає не бійцем, а заангажованим публічним лакеєм.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

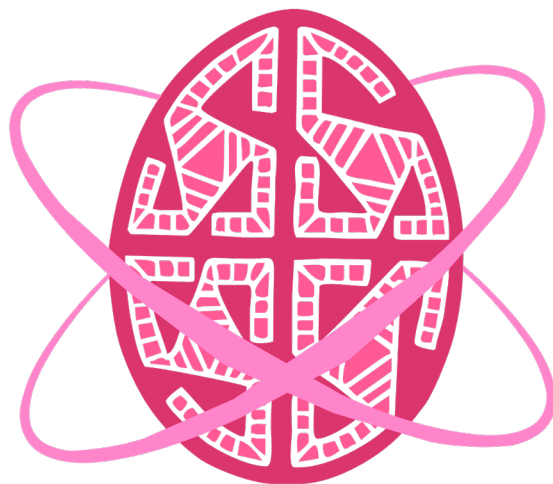
- Колесник, С. (2008). Постать на ниві українства. Наукові читання Інституту журналістики, 13, 85–93.
- Олійник, Б. (2008). Пам'ятаймо! Наукові читання Інституту журналістики, 13, 57–58.
- Прокопенко, М. (2008). «Чому, власне, Шестопап?» Наукові читання Інституту журналістики, 13, 255–259.
- Скорик, М. (2012). Весна. Хроніка українського спротиву. Український пріоритет.
- Скорик, М. (2017). Компарти́йна інквізи́ція. Невідома спадщина Матвія Шестопапа. КИТ.
- Шевельов, Ю. (2001). «Я, мені, мене... (і довкруги)». Спогади (Т. 1). Видавництво М. П. Коць.
- Эренбург, И. (1990). Люди, годы, жизнь (Т. 2). Советский писатель.

REFERENCES

- Erenburg, I. (1990). *Lyudi, roky, zhizn* [People, years, life] (Vol. 2). Sovetskiy pisatel [in Russian].
- Kolesnyk, S. (2008). Postat na nyvi ukrainstva [A figure in the field of Ukrainians]. *Naukovi chytannia Instytutu zhurnalistyky*, 13, 85–93 [in Ukrainian].
- Oliinyk, B. (2008). Pam'iataimo! [Remember!]. *Naukovi chytannia Instytutu zhurnalistyky*, 13, 57–58 [in Ukrainian].
- Prokopenko, M. (2008). «Chomu, vlasne, Shestopal?» [«Why, actually, Shestopal?»]. *Naukovi chytannia Instytutu zhurnalistyky*, 13, 255–259 [in Ukrainian].
- Shevelov, Yu. (2001). «*Ia, meni, mene... (i dovkruhy)*». *Spohady* [«I, me, me... (and around)». «Memoirs»] (Vol. 1). M. P. Kots Publishing House [in Ukrainian].
- Skoryk, M. (2012). *Vesna. Khronika ukrainskoho sprotyvu* [Spring. Chronicle of the Ukrainian resistance]. *Ukrainskyi priorytet* [in Ukrainian].
- Skoryk, M. (2017). *Kompartiina inkvizytsiia. Nevidoma spadshchyna Matviia Shestopala* [Communist Inquisition. The legacy of Matviy Shestopal is unknown]. *KYT* [in Ukrainian].

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

PUBLIC RELATIONS

УДК 323.2:316.776.3(477)

Медіарепутація органів державної влади в Україні: антикризовий інструментарій

Лариса КОЧУБЕЙ

д-р політ. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтввул. Є. Коновальця, 36,
01601, Київ, Українаe-mail: larisa1kochubey@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-8113-9068

© Кочубей Л., 2020

На сьогодні ЗМІ виступають як провідники між органами державної влади та громадськістю. Налагоджений механізм взаємодії органів державної влади з представниками ЗМІ, ефективна та відкрита інформаційна політика держави, наповнення інформаційного простору ключовими повідомленнями на сьогодні є одними з основних завдань влади в напрямі подолання кризи.

Метою даної статті є: дослідити основні тенденції, які існують в одній із важливих сфер — вироблення антикризової стратегії для ефективного формування медіарепутації органів державної влади України.

У процесі проведення дослідження було використано низку загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, зокрема, структурно-функціональний, компаративний, кількісно-якісний, емпіричних досліджень тощо.

Відсутність чіткої комунікативної стратегії, професійних антикризових структурних підрозділів для моніторингу інформації, її аналізу, недостатня діагностика реакції громадян на комунікаційні повідомлення та на спроби вирішити конфліктні та кризові ситуації спричиняє зниження репутації України на міжнародній арені, унеможливорює можливість органів державної влади вирішувати кризові питання та інформувати громадськість під час кризових та надзвичайних ситуацій.

У результаті дослідження констатовано, що бракує артикуляції змістовних відповідей на болючі питання і цілеспрямованого концентрування уваги ЗМІ та громадськості на сприянні вирішенню проблем замість поширення деструктивних настроїв. Держава в нових умовах глобалізації інформаційного простору та інформаційних війн зобов'язана привести медіазаконодавство України до європейських стандартів, забезпечити збереження національних інтересів, вживати своєчасні заходи для захисту вразливих груп населення від потенційно шкідливого контенту, не перешкоджаючи при цьому реалізації права на свободу слова. Рівень довіри до державних інституцій катастрофічно падає й за цих умов органам державної влади варто було би налагодити тісну співпрацю з організаціями громадянського суспільства. Одним із ключових методів діагностики є оперативний медіамоніторинг, який дозволив би оперативно проаналізувати сутність проблеми, що спричинила кризу й обрати найоптимальнішу стратегію реагування, від офіційного звернення з визнанням наявної проблеми та планом дій із ліквідації її наслідків до спроби зупинити/сповільнити поширення інформації, аби виграти час для планування.

Ключові слова: медіа, репутація, органи державної влади, антикризовий інструментарій, криза, Україна.

GOVERNMENT AUTHORITIES' MEDIA-REPUTATION IN UKRAINE: ANTI-CRISIS TOOLS

Larysa Kochubey

Doctor of Political Sciences, professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Konovalts street, 016016 Kyiv, Ukraine
e-mail: larisa1kochubey@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-8113-9068

Nowadays, media act as a conduit between governmental authorities and the public. The adjusted mechanism of interaction between public authorities and the media, effective and open information policy of the state, filling the information space with key messages today are just some of the main government's tasks in overcoming the crisis.

The purpose of this article is to explore the main trends that exist in Ukrainian political and information spheres in order to develop anti-crisis tools for the effective formation of the media reputation of governmental authorities of Ukraine.

In the process of research, a number of general scientific and special research methods were used, in particular, structural-functional, comparative, qualitative-quantitative, empirical research, etc.

The lack of clear communication strategy, professional anti-crisis structural units for information monitoring and analysis, insufficient diagnostics of citizens' reaction to communication messages and attempts to resolve conflicts and crises situations cause the decrease of Ukraine's reputation in the international arena, makes it impossible for the public authorities to resolve crisis issues and inform the citizens during crisis and emergency situations.

As a result of the research, it was stated that there is a lack of articulation of meaningful answers to painful questions and purposeful concentration of media and public attention to help to solve problems instead of spreading destructive sentiments. Under the new conditions of information space globalization and information wars, the state is obliged to bring Ukraine's media legislation to European standards, ensure national interests' preservation, take timely measures to protect vulnerable groups from potentially harmful content, without hindering the right to freedom of speech. Under these conditions, the level of trust in state institutions is dramatically falling and, public authorities should closely collaborate with civil society organizations. One of the key diagnostic methods is prompt media monitoring, which would allow to quickly analyze the nature of the problem that caused the crisis and choose the best response strategy, from formal recognition of the problem and action plan to eliminate its consequences to try to stop / slow down the spread of information. Thus, it would be possible to carry out the right conclusions from large information flows. It is concluded that in order to overcome systemic political crisis it is necessary to introduce targeted actions of the state leadership in the direction of interaction with the public, to build a clear and effective information and communication policy and a set of effective anti-crisis communication tools.

Keywords: *media, reputation, public authorities, anti-crisis tools, crisis, Ukraine.*

Постановка проблеми

Мас-медіа та органи державної влади є взаємозалежними. ЗМІ необхідна достовірна інформація про процеси в країні, бажано із першоджерела, щоби сповна виконувати свою функцію. А органи державної влади, у свою чергу, розглядають ЗМІ як інструмент реалізації державних стратегій та, відповідно, формування політичних поглядів суспільства. Політична ситуація в багатьох країнах перехідного типу характеризується нестабільністю і схильністю до впливу кризових явищ на нинішню політичну систему. Політична криза, яка виникає в органах державної влади в такий період, є характерною рисою розвитку та трансформації будь-якої політичної системи й потребує ретельного дослідження. Проте ЗМІ зобов'язані висвітлювати інформацію об'єктивно, без тиску на громадськість, а також дотримуватися відповідної редакційної політики. А от, наприклад, блогери та не офіційні мас-медіа, як телеграм-канали та онлайн-медіа, можуть мати значно більший вплив на громадську думку, адже вони здебільшого розглядають ті чи інші події під суб'єктивним кутом зору. Хоча, відповідно до зареєстрованого 27 грудня 2019 року у Верховній Раді законопроекту «Про медіа» (Чорна, 2020), їхня діяльність теж регулюватиметься. Цим займатиметься Національна рада з питань телебачення та радіомовлення.

Важливо згадати, що у 2017 р. було ухвалено Доктрину інформаційної безпеки України, яка визначила «кризові комунікації» як комплекс заходів, що реалізуються державними органами України в кризовій ситуації й передбачають їх діалог із цільовою аудиторією з питань, що стосуються кризової ситуації («Схвалено проект», 2016). Вітчизняне законодавство в інформаційній сфері має низку прогалин, зокрема в питаннях створення, поширення та використання інформації, формування правових умов для забезпечення плюралізму, прозорості та неупередженості діяльності ЗМІ, вдосконалення захисту інтелектуальної власності в умовах поширення Інтернет-технологій тощо. Зважаючи на це, необхідним є вдосконалення українського інформаційного законодавства — розробка та прийняття Інформаційного кодексу України, який чітко визначатиме суб'єктів, максимально враховуватиме їхні права, забезпечуватиме єдині підходи та принципи до регламентації відносин в інформаційному просторі (Конах, 2013).

Аналіз стану розробки проблеми

Питаннями інформаційної політики держави та роботи влади з інформаційним простором наразі активно займається низка українських дослідників, таких як П. Олещук, Л. Мудрак, Т. Попова, А. Баровська та інші. Проблеми репутаційного контролю в органах державної влади та морально-етичні аспекти функціонування органів державної

влади знайшли відображення в працях Т. Василевської, В. Козакова, М. Рудакевич, Т. Федорів та інших дослідників. Проте, саме проблемам відновлення довіри до органів державної влади, їх медіарепутаційного складника комплексних наукових досліджень не проводилося.

Завдання статті. У проведеному дослідженні здійснено спробу нейтралізувати певну лакуну в розумінні складових медіарепутації органів державної влади та найголовніше — наявного та необхідного антикризового інструментарію, який би вірогідно сприяв ефективній роботі політичних інститутів у нашій державі.

Виклад основного матеріалу

Засоби масової інформації (ЗМІ) виступають як провідники між органами державної влади та громадськістю, а отже, медіарепутація органів державної влади формується на основі трьох складників: органів влади, ЗМІ та громадян. Налагоджений механізм взаємодії органів державної влади з представниками ЗМІ, ефективна та відкрита інформаційна політика держави, наповнення інформаційного простору ключовими повідомленнями на сьогодні є одними з основних завдань влади в напрямі подолання кризи.

Події останніх років, розгортання конфлікту із сусідньою державою, поглиблення системної політичної кризи змусили українських політиків, можновладців, політичні інституції брати активну участь у формуванні інформаційного простору в Україні, передбачаючи його величезний вплив на громадські настрої, становище в державі та поза її межами. Сьогодні репутацію політично нестабільної держави, яка не в змозі подолати корупцію й визначитися з глобальною стратегією розвитку, ще більше обтяжують усе нові кризові події. Україна на сьогодні, на жаль, навіть не в списку третіх країн, у якому перебувала донедавна: і в кризовому 2009, і в передреволюційному 2012, та у воєнних та кризових 2015, 2016 роках. Нікому не є й не буде цікава країна, де облікова ставка Нацбанку 16,5% з вересня 2019 р., а зростання 2,7% («Національний банк», 2019). Така країна сповзає до стагфляції, на неї не варто звертати увагу. Проблема не в тому, що в нас усе погано. Проблема в тому, що у світі багато країн, у яких є реальне зростання. Це як із рейтингом економічної свободи: ми покращуємо, але весь світ рухається швидше за нас, тож ми спускаємося донизу.

Безпосередньо органи влади як ніхто інший мають гідно представляти країну на міжнародній арені, аби сформувати правильну репутацію. У кризовий період, увага ЗМІ до органів влади посилюється. Будь-які кризові ситуації влада повинна прогнозувати та готувати антикризову стратегію для своєчасного реагування. Без сумніву, криза провокує напружену ситуацію серед населення та політичну нестабільність, а також впливає на рівень довіри до державних органів. Тому актуальною постає проблема якісної комунікації як один з

основних антикризових інструментів. Мас-медіа поширюють інформацію про діяльність влади, таким чином формуючи думку громадськості щодо уміння верхівки справлятися із кризовими ситуаціями. Саме тому, органам державної влади необхідно правильно вести антикризову комунікацію. Адже саме від її реакції залежить репутація не лише державних інституцій, але й країни загалом. Якщо не використовувати антикризовий інструментарій у складний період, це може негативно вплинути на рівень поширення паніки, безладу в країні, не кажучи вже про рівень довіри громадян владі.

Кризові комунікації — не тільки реакція на кризові ситуації, вони починаються з підготовки до кризових комунікацій і закінчуються аналізом того, що було зроблено. Державні установи гарантують, що оприлюднена громадськості інформація містить огляд ситуації та вказівки щодо поведінки. Окрім того, державні інституції мають забезпечити безперервний потік інформації, аж поки ситуація не буде вирішена (Камініс & Халісте, 2018, с. 8). Це теоретично і в ідеалі. А що маємо за фактом.

За результатами опитування Центру Разумкова, станом на лютий 2020 року, Уряду України довіряє 28% опитаних громадян. У вересні 2019 рівень довіри складав 57%. Такі ж показники стосуються і Верховної Ради України. Рівень довіри до Президента України Володимира Зеленського на початку осені 2019 року складав 79%. У лютому 2020 Главі держави стали довіряти менше опитаних громадян — 51,5%. Загалом, відповідно до результатів опитування, серед державних та суспільних інститутів найчастіше довіра висловлюється до Збройних Сил України (їм довіряють 69% опитаних), Державної служби з надзвичайних ситуацій (65%), Церкви (62,5%), Державної прикордонної служби (60%), волонтерських організацій (60%), Національної гвардії України (60%), ЗМІ України (52,5%), Президента України (51,5%), добровольчих батальйонів (51%). Недовіру ж найчастіше висловлюють до державного апарату (чиновникам) (77%), судової системи загалом (76%) («Разумков Центр», 2020).

Саме тому одним із пріоритетних напрямів діяльності профільних державних відомств має стати діагностика політичних криз. Для попередження та розв'язання кризових ситуацій в органах державної влади сучасна політична наука пропонує різні кількісні методики та математичні моделі діагностики політичної кризи. Одним із ключових методів діагностики є оперативний медіамоніторинг. Він дозволяє швидко проаналізувати сутність проблеми, що спричинила кризу й обрати найоптимальнішу стратегію реагування, від офіційного звернення з визнанням наявної проблеми та планом дій із ліквідації її наслідків до спроби зупинити/сповільнити поширення інформації, аби виграти час для планування.

Для планування та реалізації ретельно продуманої антикризової стратегії необхідно вести перманентний моніторинг внутрішньої ситуації в державній установі й зовнішнього комунікативного простору, робити правильні висновки з потоків інформації, збирати й аналізувати величезний обсяг інформації.

За моделлю американського спеціаліста з комунікацій Фрейзера П. Сейтела, антикризове стратегічне планування передбачає дії, деякі з них адаптовано до політичної сфери:

- прогнозування виникнення проблеми, котра може спричинити політичну кризу шляхом аналізу слабких ланок у системі, або структурі, моніторингу подій у структурі та їхнє висвітлення в медіапросторі. Ідентифікація проблем, на які необхідно звернути особливу увагу;

- пріоритетність. У центрі уваги, залежно від масштабів державної структури, потрібно тримати обмежене число конкретних пріоритетних проблем, особливо тих, які є життєво важливими для влади;

- увага до сильних та слабких сторін. Більшість передбачуваних заздалегідь проблем, з одного боку, надають шанси для зміцнення, використання резервів, а з іншого — містять загрози;

- планування в напрямі «ззовні всередину». Зовнішнє середовище, а не внутрішня стратегія, обумовлює селекцію пріоритетних проблем. Саме цим антикризова комунікація відрізняється від традиційного стратегічного планування, яке визначається завданнями та цілями державної установи. Тобто управління кризою багато в чому обумовлено зовнішніми факторами;

- орієнтація на отримання користі. Антикризова комунікація налаштована на захист влади від впливу зовнішніх чинників і посилення її репутації за рахунок нейтралізації чинників, що представляють загрозу тим перевагам, які вона має;

- складання плану дій. Окреслення загальної політики, програми і графіка вирішення проблем (Fraser, 2011).

Аналізуючи внутрішньодержавні кризи для формування комунікативної стратегії посадових осіб важливим є критерій передбачуваності кризи та непередбачуваності. Перші пов'язані з закономірностями розвитку політичного процесу, та розгортаються, виходячи з поточної ситуації в державі. Другі виникають стихійно, і найчастіше детермінуються чинниками, не залежними від політичних інституцій або органів державної влади. Умовно, поділяючи кризи на ці види з врахуванням синтетичності і взаємопов'язаності подій в Україні, до передбачуваних криз можна віднести парламентські та урядові кризи, кризи під час виборчих кампаній щодо протистояння політичних сил, загальнонаціональні громадські протести. До непередбачуваних криз належать кризи, пов'язані зі стихійними явищами, технічни-

ми аваріями, терористичними атаками, а також політичні скандали щодо окремих посадових осіб. Війна або збройне протистояння в даному контексті є передбачуваною фазою певного конфлікту з погляду політичного аналізу. Оскільки низку криз у внутрішньодержавному процесі можна передбачити, і вони розгортаються за певними фазами, то від політичної влади вимагається підготовка алгоритму комунікативної концепції з метою підтримки стабільності в суспільстві. І навіть якщо криза непередбачувана, то класифікуючи її на певний тип, можна завчасно сформулювати низку заходів для реагування в умовах потреби швидких дій (Яковлева, 2014).

Однак, кожна людина самостійно формує перелік мас-медіа, яким вона буде довіряти; ті, які регулярно читає, та відповідно до інформації яких формує свою думку. Американський дослідник Д. Воттс (Watts, 1997) у своїй праці «Political Communication Today» стверджує, що «люди вибірково підходять до вибору програм чи газет; сприймають інформацію, яка відповідає їхнім очікуванням; люди краще запам'ятовують інформацію, яка підтримує їхню картину світу і відкидає оцінки, які з нею конфліктують».

Політика є публічною сферою, тому будь-яка серйозна політична криза одразу перетворюється на колективну тему для обговорення, включається у сферу загальносуспільного політичного обговорення, перетворюючись на комунікативний феномен та наповнює інформаційний простір судженнями суспільства, припущеннями лідерів думок, розслідуваннями журналістів, хибною інтерпретацією зацікавлених сторін (Олещук, 2010, с. 161).

Часто політики використовують таке явище як управління новинами (спіндокторство) (Руднева, 2007). Фахівець з управління новинами — це свого роду спеціалізація для професіонала у сфері зв'язків із громадськістю. Щоби нею оволодіти, потрібно добре засвоїти основи менеджменту новин, а також особливості психології сприйняття масових комунікацій. Спіндоктор володіє набором прийомів, технологій досягнення певного результату на етапі сприйняття новини (події), на етапі резонансу. Це вміння передбачати реакції цільової аудиторії, вміння інтерпретувати події, вміння ефективно здійснювати комунікаційну кампанію. Особливо значущою є ця діяльність у період, коли організація потрапляє в кризову ситуацію. Спіндоктор і журналіст відрізняються один від одного. Журналіст працює з фактами, а спіндоктор — з їхньою інтерпретацією, відбираючи найбільш ефективні повідомлення, поміщаючи їх у найбільш важливі канали, вибираючи для цього потрібний час. Спіндокторство, на відміну від журналіста, націлений на запобігання, а не на інформування. Окрім цього, журналіст працює з масовою аудиторією, а спіндоктор — з журналістами, щоби вони піднесли аудиторії інформацію в необхід-

ній інтерпретації. Журналіст певним чином залежить від спіндокторів, оскільки вони є головним джерелом інформування про дії політиків. Наприклад, журналісти отримують тексти виступів політиків із уже заздалегідь зробленими підкресленнями, на що варто звернути увагу. Спіндоктори швидше допомагають відвернути увагу від проблеми, ніж вирішують її.

Будь-яка кризова ситуація, що виступає своєрідним порушенням традиційного та звичного стану справ у політичній системі суспільства, відразу викликає належну увагу та стурбованість із боку громадян, відображаючись у суспільному політичному обговоренні й може завдавати значного впливу на громадську думку, суспільні політичні настрої, посилюючи стурбованість, соціальну фрустрацію, панічні настрої тощо.

Саме тому, в умовах політичної кризи, стає вкрай необхідним налагодження активної співпраці зі ЗМІ, оскільки неконтрольовані інформаційні потоки можуть створювати нові проблеми для неї (Кудіна, 2014, с. 241). Суспільство часто не може одержати цілісне уявлення про суспільно-політичну ситуацію, правильно оцінити перебіг подій, що призвели до кризи, встановити причинно-наслідкові зв'язки в кризовій ситуації. Тож криза для них може бути раптовим та незрозумілим явищем, а отже, у межах політичної комунікації може формуватися «відчуття вини», що виражається в пошуку відповідальних за суспільні проблеми. Тоді суспільно-політичний дискурс може набутися виразних антивладних (а потенційно й опозиційних) рис. Будь-які порушення закону, конфлікт інтересів, переступання моральних чи етичних норм державними службовцями стають відомими завдяки ЗМІ й широко обговорюються й обертаються для них персональними кризами.

Органи державної влади повинні запобігати поширенню кризових явищ, надавати правдиву, оперативну й конкретну інформацію, унеможливаючи широке поширення деструктивної інформації, зокрема, чуток та компромату. Проте, інструменти, які використовує влада для подолання політичної кризи мають певні обмеження, пов'язані з позицією влади та власників ЗМІ.

Мас-медіа потребують постійної інформації для виконання своєї прямої функції інформування суспільства про діяльність влади та управлінців, то органи державної влади не повинні недооцінювати потенціал ЗМІ як інструменту реалізації державних стратегій та формування політичних симпатій суспільства (Сахань, 2014). ЗМІ не просто сприяють діалогу між громадянами та органами державної влади, не лише висвітлюють діяльність органів державної влади, вони скорочують дистанцію між владними інститутами та громадянами, при цьому зменшуючи сакральність самого інституту влади, «фор-

мується політична медійна субкультура, у якій людина може критикувати дії влади» (Попова, 2017).

За даними дослідження ефективності державних комунікацій в Україні у 2015 році Українського кризового медіацентру журналісти виділяють у роботі пресслужб державних структур низку негативних моментів: неспроможність представників влади інколи надати необхідну інформацію, низька оперативність, зниження етичності пресслужб через те, що вони часто надають інформацію певним виданням, виділяючи їх поміж інших. А до позитивних відносять доступність, актуальність інформації та готовність допомогти. У кризовий період особистий телефон керівника пресслужби є основним провідником комунікації, як і його особиста сторінка у Facebook (Зінченко, 2015).

Потужним чинником формування медіарепутації залишається афективний: значення має, наприклад, яскравий ефект — результат впливу загального враження про суб'єкт. Наприклад, про внутрішніх державних службовців, на чію оцінку органів державної влади негативні оцінки в ЗМІ, особливо, якщо вони базуються на припущеннях, а не фактах, навряд чи вплинуть. Водночас, якщо йдеться про факти, які справді мали місце, то згадка про це в мас-медіа може служити вагомим чинником сприйняття репутації органу державної влади як спірної (Pollock & Rindova, 2003).

Кризові ситуації часом супроводжуються поширенням дезінформації та посиленою критикою влади. Яскравим унаочненням цієї проблеми стали вибухи на військових складах у Харківській, Вінницькій, Чернігівській областях у 2017–2018 рр. У ситуації відсутності оперативної реакції відповідних відомств, «вакуум» інформації заповнювали різноманітні версії, оприлюднення з непідтверджених джерел щодо кількості на складах боеприпасів тощо. Подібні прецеденти виникають і на місцевому рівні — криза «Грибовицького сміттєзвалища» у Львові, що підірвала довіру до його міського голови, або ситуація затоплення Києва після дощів влітку 2018 р., яка не супроводжувалася зрозумілим поясненням від столичної влади. Бракує артикуляції змістовних відповідей на болючі питання та цілеспрямованого концентрування уваги ЗМІ та громадськості на сприятні розв'язання проблем замість поширення деструктивних настроїв (Руденко, 2018).

У зв'язку з цим посилилася роль стратегічних комунікацій: публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю та кризових комунікацій. У межах урядової комунікаційної стратегії «Єдиний голос», метою якої стало поширення якомога більшої кількості інформації від органів виконавчої влади в різних формах (інфографіки, презентацій, коментарів, пресрелізів тощо), свої дії координували Міністер-

ство закордонних справ, Міністерство інформаційної політики та Міністерство оборони України («Департамент інформації», 2019).

Одними з основних заходів запобігання кризи є вчасно подана підтверджена інформація заради запобігання поширення фейків. У разі кризової ситуації потрібна миттєва реакція на запити преси. Для підтримки репутації надійності, кризова комунікація зі ЗМІ повинна будуватися на важливих засадах:

- оперативна реакція та подання тривожних фактів;
- відвертість у фактах і твердженнях, які оприлюднюються;
- нічого не говорити «приватно» (Мацежинський, 2006, с. 135).

Працювати у форматі кризових комунікацій набагато важче, ніж робота на випередження. Експерти зі стратегічних комунікацій пропонують такі заходи щодо покращення інформаційного супроводження для керівництва держави:

- прогнозування та ухвалення рішень щодо інформаційного супроводження владних структур має стати складовою ухвалення загальних стратегічних рішень;

- «аматорський формат» роботи себе вичерпав. Мають бути потужні інформаційно-аналітичні структури інформаційної підтримки урядових комунікацій. Їхній потенціал має бути розширено шляхом залучення структур громадянського суспільства та незалежних ЗМІ через цивілізовані формати державно-приватного партнерства;

- єдиний центр формування стратегічного нарративу;
- відновлення підготовки фахівців для сфери урядових комунікацій та кадрове супроводження їхньої кар'єри (Попова, 2017).

Висновки

Щоби подолати системну політичну кризу, необхідні цілеспрямовані дії керівництва держави в напрямку взаємодії з громадськістю, ефективна інформаційно-комунікаційна політика та набір дієвих інструментів антикризових комунікацій. Сучасний етап побудови та розвитку ефективної держави потребує запровадження нових форм налагодження комунікативної взаємодії органів державної влади з громадськістю. Однією із таких форм є державно-управлінська комунікація, яка спрямована на активізацію громадської участі та забезпечення зворотного спілкування в процесах реалізації державної політики. Вочевидь, ефективність реалізації публічної політики визначається рівнем залучення громадян до процесів державного управління.

Сучасний світ вимагає від усіх соціальних сфер високого рівня комунікації. Політика — та сфера, яка має створювати комунікаційну базу для довірливого й зацікавленого ставлення з боку громадськості, оскільки, крім стабільної комунікації, у політичних верхівках дуже важливо підтримувати антикризовий комунікативний інструмента-

рій. Антикризова комунікація — це постійний процес спостереження, виявлення (за певними ознаками), локалізації кризових явищ шляхом спілкування й підтримання комунікації із суспільством, запобігання кризовим ситуаціям, а в разі їхнього настання — подолання з використанням доречних для даної конкретної ситуації комунікативних засобів та матеріалів. Аналізуючи Міністерства в Україні можна сказати, що більшість із них досить нестабільно використовують антикризову комунікацію, антикризовий PR. Для покращення комунікативного рівня, необхідно створювати бази ЗМІ, консультуватися з професіоналами і активно вести діалог із громадськістю як державною, так і світовою.

Загалом, головне правило антикризових комунікацій — планувати й тільки потім діяти. Адже кожен крок та кожне слово, озвучене владою, мають вагоме значення для характеру перебігу кризи. Реакція на кризу має бути швидкою та послідовною. Антикризові комунікації передбачають відкритий діалог із громадськістю, готовність відповідати на запити ЗМІ, системну роботу з відновлення репутації влади, створення інформаційного поля, яке зменшить розрив між очікуваннями в суспільстві й реальним станом речей (Кудіна, 2014, с. 240).

З іншого боку, журналістам необхідно піклуватися про міжнародну репутацію країни та брати участь у реалізації національної стратегії виходу з кризи. За даними дослідження GfK Україна (Gesellschaft für Konsumforschung — Товариство споживчих досліджень), існує розрив між тим, про що має говорити держава для підтримки репутації на міжнародній арені, і тим, що цікавить аудиторію. Найважливішими темами для журналістів є євроінтеграція, реформи, антикорупція, розвиток економіки та формування відповідального громадянина. Аудиторія ж більше цікавиться тарифами, енергетикою, скандалами, а потім уже — рештою (Зінченко, 2015). Завдання журналістів, особливо в період політичної кризи — зробити важливі для країни теми цікавими для пересічного громадянина.

Водночас нерегульованими залишаються питання щодо стратегічного планування комунікаційної політики органів влади, антикризового планування, організації роз'яснювальної роботи. Але, на жаль, влада досі не вибудувала систему антикризової комунікації, що проявляється у: сповільненій реакції офіційних пресслужб владних органів; приховуванні фактів; маніпулятивних діях зі сторони влади. Якщо офіційні комунікатори не можуть запропонувати зрозуміле для соціуму пояснення, то це може призвести до формування недовіри до офіційних джерел інформації («Департамент інформації», 2018).

Як варіант, хорошим представником громадської думки та одним із каналів поширення інформації в маси можуть стати неурядові гро-

мадські організації. За даними соціологів: «Ми бачимо, що рівень довіри до громадських організацій в Україні зростає. І варто зазначити, що водночас рівень довіри до державних інституцій катастрофічно падає. З цього випливає, що державним інституціям варто було би, за цих умов, значно тісніше співпрацювати з організаціями громадянського суспільства» («Міжнародний фонд», 2018).

Аналізуючи причини появи критичних матеріалів у ЗМІ, можна захистити ситуацію від небажаного виходу інформації, а також виявити нові канали внутрішньої комунікації. Проведення такої роботи дозволить знизити можливість появи негативної інформації в ЗМІ, покращити імідж та ефективність стану інформаційного простору в Україні та медіарепутацію органів державної влади України. Найвпливовішими комунікаційними каналами є законодавчі акти та офіційні сайти владних інституцій. Тому доречним буде проаналізувати сайти Кабінету Міністрів України, Міністерств, Адміністрації Президента України тощо (Зубарева, 2014).

Обговорюючи питання завдань і перспектив комунікації органів державної влади на науково-практичній конференції, яка відбулася в Національному інституті стратегічних досліджень, було презентовано результати аудиту урядових комунікацій. Зокрема, аудит виявив, що: у 80% міністерств відсутня комунікативна стратегія; 87% не вимірюють власну ефективність; 70% не бачать необхідності в горизонтальній взаємодії; 47% відчують проблеми взаємодії усередині міністерства; 41% зазначають недостатню швидкість інтернету; 46% не мають файлообмінників; 35% відповідальних не знають статистику відвідування власних сайтів; 41% мають поєднані функції пресекретаря і керівника інформаційного підрозділу; у трьох міністерствах посада пресекретаря відсутня; особистий PR міністра забирає більшу частину часу пресекретаря; середня зарплата фахівців — 3200 грн; відсутня типова структура відповідного підрозділу; упорядкованих баз даних щодо ЗМІ немає; відсутні чіткі нормативно-правові акти, що регулюють урядові комунікації. Як наслідок, не існує законодавчих підстав, а відповідно, і фінансування урядових комунікацій (Баровська, 2016).

За умов пандемії коронавірусу COVID-19 та наслідку — економічної кризи, Кабінет Міністрів України не справляється в повному обсязі зі створенням та реалізацією антикризового плану в умовах економічної кризи. Були спроби прийняти закон про «кредитні канікули», «закон про оренду в умовах карантину» та «компенсацію ЖКХ», проте чіткого формулювання та позитивного вирішення питання для населення України не було. Також Кабінет Міністрів України ще й досі не дав чітку позицію щодо виходу з кризи, що суттєво погіршує ситуацію. Отже, з антикризовими комунікаціями в умовах пандемії ко-

ронавірусу МОЗ України та Кабмін працює посередньо, проте в умовах економічної кризи комунікації практично відсутні, що викликає незадоволення в населення та може призвести до чисельних мітингів та протестів. Із досягнень: у якості інструментів антикризового реагування в Кабінету Міністрів наявні власні листівки, на сайті Кабміну можна кожні дві години спостерігати оновлену статистику коронавірусу в Україні. Але важливим залишається вивчення зворотного зв'язку від громадян.

Інформація є ключовим елементом у процесі вирішення будь-яких суспільно-політичних питань. Стан політичної реальності переважно визначають не самі політичні процеси та явища, а інформація про них, точніше її інтерпретація учасниками комунікації (Климанська, 2006). Антикризовий репутаційний менеджмент полягає у виробленні сценаріїв роботи з репутаційними ризиками та подоланні загроз позитивній репутації в кожній конкретній ситуації. Створення позитивної медіарепутації органів державної влади можливо досягти за допомогою налагодженої комунікації з громадськістю, плідної співпраці з громадськими організаціями, взаємодії з національними, регіональними та міжнародними ЗМІ, запровадження медіаосвіти як загальноосвітньої дисципліни. Ці принципи ведення політики мають стати обов'язковими. Систему відремонтувати неможливо, її потрібно перезавантажити. Її призначенням має бути перехід від інформування до комунікації у відносинах влада-суспільство, забезпечення зворотного зв'язку, гарантії врахування громадської думки в рішеннях влади (Баровська, 2016, с. 4–5).

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що шлях до подолання політичної кризи в Україні, створення позитивної медіарепутації органів державної влади не може бути короткостроковим та передбачає системний комплекс реформ та змін у політиці держави, зокрема відновлення довіри громадян до державного апарату та створення продуманої стратегії зовнішньої політики й комплексної карти інформаційного простору на регіональному та загальнонаціональному рівнях.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Баровська, А. В. (Упоряд.). (2016). *Запровадження комунікації органів державної влади*. Фенікс.

Департамент інформації та комунікацій із громадськістю Секретаріату Кабінету Міністрів України. (2018, 30 листопада). *У рамках #Єдиного Голосу обговорено кризові комунікації в умовах воєнного стану*. <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/u-ramkah-yedinogogolosu-obgovoreno-krizovi-komunikaciyi-v-umovah-voynenogo-stanu>

Департамент інформації та комунікацій із громадськістю Секретаріату Кабінету Міністрів України. (2019, 11 лютого). *Підсумки урядової комунікаційної платформи «Єдиний голос» за 2018 рік*. <https://www.kmu.gov.ua/news/pidsumki-uryadovoyi-komunikacijnoi-platforni-yedinij-golos-za-2018-rik>

Зінченко, Л. (2015, 24 грудня). *Комунікація влади з громадськістю: успіх чи провал?* Media Sapience. http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/government/komunikatsiya_vladi_z_gromadskistyuu_ospikh_chi_proval/

Зубарева, М. (2014). *Прикладні антикризові PR-технології*. Видавництво Національного університету «Острозька академія». https://eprints.oa.edu.ua/3384/1/Zubareva_150123%20.pdf

Камініс, Я., & Халісте, Е. (2018). Державні комунікації. У *Комунікаційний інструментарій для державних службовців* (с. 7–8). Міністерство інформаційної політики України.

Климанська, Л. (2006). *Комунікативний потенціал у політиці*. Львівська політехніка. http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11648/1/21_18Ukr_nac_ideya.pdf

Конах, В. К. (2013, 7 червня). *Проблеми інформаційного законодавства України у сфері створення, поширення та використання інформації та шляхи їх вирішення*. Національний інститут стратегічних досліджень. <http://www.niss.gov.ua/articles/1189>

Кудіна, О. А. (2014). Комунікаційна політика в умовах політичної кризи: антикризові заходи та особливості їх застосування. *Молодий вчений*, 11(14), 240–242.

Мацежинський, В. Л. (2006). *Public relations в перехідний період* (С. Винниченко, пер.). Піраміда.

Міжнародний фонд «Відродження». (2018, 2 серпня). *Довіра до громадських організацій зростає, але суспільство стає більш радикальним, — результати дослідження*. https://www.irf.ua/dovira_do_gromadskikh_organizatsiy_zrostaie_ale_suspilstvo_stae_bilsh_radikalnim_rezultati_doslidzhennya/

Національний банк України. (2019, 5 вересня). *Національний банк України знизив облікову ставку до 16,5%*. <https://bank.gov.ua/news/all/rishennya-oblikova-stavka-2019-09-05>

Олещук, П. (2010). Кризові комунікації в політичному дискурсі. *Освіта регіону. Серія: Політологія, психологія, комунікації*, 3, 161–165.

Попова, Т. (2017, 19 квітня). *Криза урядових комунікацій в Україні. Про деякі причини й деякі пропозиції*. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/28437716.html>

Разумков Центр. (2020, 21 лютого). *Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до виконавчих та правоохоронних органів влади, оцінка діяльності Уряду (лютий 2020 р. соціологія)*. <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-vykonavchikh-ta-pravookhoronnykh-organiv-vlady-otsinka-diialnosti-uriadu-liutyi-2020r>

Руденко, А. Ф. (2018, грудень). *Використання антикризових комунікацій органами державної влади у виборчий період: виклики та реагування*. Національний інститут стратегічних досліджень. http://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/111Rudenko_Analitchna-zapiska_listopad_-2018_red2-02322.pdf

Руднева, В. Ю. (2007). Використання технологій «спіндоктор» у діяльності зовнішньополітичних установ та відомств. У *Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення*, Матеріали Міжнародної наукової конференції (Ч. 2, с. 128–131). Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти.

Сахань, М. (2014). Про використання соціальних мереж інтернету як засобу створення іміджу політичної влади в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 2(21), 143–154.

Схвалено проект «Доктрини інформаційної безпеки України» від 29 грудня 2016 р. (2016, 31 грудня). *Голос України*, с. 2.

Чорна, С. (2020, 21 січня). Проект закону «Про медіа» проходить експертизу в Раді Європи. *Голос України*. <http://www.golos.com.ua/article/326485>

Яковлева, Н. І. (2014). Особливості політичної комунікації в умовах українських внутрішньодержавних криз. *Вісник НТУУ «КПІ»*. *Політологія. Соціологія. Право*, 3/4(23/24), 166–171.

Fraser, P. Seitel. (2011). *The Practice of Public Relations* (11th ed.). Pearson College Div.

Pollock, T. G., & Rindova, V. P. (2003). Media legitimation effects in the market for initial public offerings. *Academy of Management Journal*, 46(5), 631–642.

Watts, D. (1997). *Political Communication Today*. Manchester University Press.

REFERENCES

Barovska, A. V. (Comp.). (2016). *Zaprovadzhennia komunikatsii orhaniv derzhavnoi vlady* [Introduction of communication of public authorities]. Feniks [in Ukrainian].

Chorna, S. (2020, January 21). Proekt zakonu «Pro media» prokhodyt ekspertyzu v Radi Yevropy [The draft law «On Media» is being examined by the Council of Europe]. *Holos Ukrainy*. <http://www.golos.com.ua/article/326485> [in Ukrainian].

Departament informatsii ta komunikatsii z hromadskistiu Sekretariatu Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2018, November 30). *U ramkakh #Iedynohoholosu obhovoreno kryzovi komunikatsii v umovakh voiennoho stanu* [Crisis communications under martial law were discussed within the framework of #United Voice]. <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/u-ramkah-yedinogogolosu-obgovoreno-kryzovi-komunikaciyi-v-umovah-voyennogo-stanu> [in Ukrainian].

Departament informatsii ta komunikatsii z hromadskistiu Sekretariatu Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2019, February 11). *Pidsumky uriadovoi komunikatsiinoi platformy «Iedynyi holos» za 2018 rik* [Results of the government communication platform «United Voice» for 2018]. <https://www.kmu.gov.ua/news/pidsumki-uryadovoyi-komunikacijnoyi-platformi-yedinij-golos-za-2018-rik> [in Ukrainian].

Fraser, P. Seitel. (2011). *The Practice of Public Relations* (11th ed.). Pearson College Div [in English].

Kaminis, Ya., & Khaliste, E. (2018). Derzhavni komunikatsii [Public communications]. In *Komunikatsiinyi instrumentarii dlia derzhavnykh sluzhbovtiv* [Communication tools for civil servants] (pp. 7–8). Ministerstvo informatsiinoi polityky Ukrainy [in Ukrainian].

- Klymanska, L. (2006). *Komunikatyvnyi potentsial u politytsi* [Communicative potential in politics]. Lvivska politekhnik. http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11648/1/21_18Ukr_nac_ideya.pdf [in Ukrainian].
- Konakh, V. K. (2013, June 7). *Problemy informatsiinoho zakonodavstva Ukrainy v sferi stvorennia, poshyrennia ta vykorystannia informatsii ta shliakhy yikh vyrishennia* [Problems of information legislation of Ukraine in the field of creation, dissemination and use of information and ways to solve them]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. <http://www.niss.gov.ua/articles/1189> [in Ukrainian].
- Kudina, O. A. (2014). *Komunikatsiina polityka v umovakh politychnoi kryzy: antykryzovi zakhody ta osoblyvosti yikh zastosuvannia* [Communication policy in a political crisis: anti-crisis measures and features of their application]. *Molody vchenyi*, 11(14), 240–242 [in Ukrainian].
- Matsiezhynskiy, V. L. (2006). *Public relations v perekhidnyi period* [Public relations in transition] (S. Vynnychenko, Trans.). Piramida [in Ukrainian].
- Mizhnarodnyi fond «Vidrozhennia». (2018, August 2). *Dovira do hromadskykh orhanizatsii zrostaie, ale suspilstvo stae bilsh radykalnym, — rezultaty doslidzhennia* [Confidence in NGOs is growing, but society is becoming more radical, the study found]. https://www.irf.ua/dovira_do_gromadskikh_organizatsiy_zrostaie_ale_suspilstvo_stae_bilsh_radykalnim_rezultati_doslidzhennya/ [in Ukrainian].
- Natsional Bank of Ukraine. (2019, September 5). *Natsionalnyi bank Ukrainy znyzyv oblikovu stavku do 16,5%* [The National Bank of Ukraine lowered the discount rate to 16.5%]. <https://bank.gov.ua/news/all/rishennya-oblikova-stavka-2019-09-05> [in Ukrainian].
- Oleshchuk, P. (2010). *Kryzovi komunikatsii u politychnomu dyskursi* [Crisis communications in political discourse]. *Osvita rehionu. Seriya: Politolohiia, psykholohiia, komunikatsii*, 3, 161–165 [in Ukrainian].
- Pollock, T.G., & Rindova, V. P. (2003). *Media legitimation effects in the market for initial public offerings*. *Academy of Management Journal*, 46(5), 631–642 [in English].
- Popova, T. (2017, April 19). *Kryza uriadovykh komunikatsii v Ukraini. Pro deiaki prychny i deiaki propozytsii* [The crisis of government communications in Ukraine. About some reasons and some suggestions]. Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/28437716.html> [in Ukrainian].
- Razumkov Tsent. (2020, February 21). *Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini, riven doviry do vykonavchykh ta pravookhoronnykh orhaniv vlady, otsinka diialnosti Uriadu (liutyi 2020 r. sotsiolohiia)* [Citizens' assessment of the situation in the country, the level of trust in the executive and law enforcement agencies, the assessment of the Government's activities (February 2020 sociology)]. <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-vykonavchykh-ta-pravookhoronnykh-organiv-vlady-otsinka-diialnosti-uriadu-liutyi-2020r> [in Ukrainian].
- Rudenko, A. F. (2018, December). *Vykorystannia antykryzovykh komunikatsii orhanamy derzhavnoi vlady u vyborchyi period: vyklyky ta reahuvannia* [Use of anti-crisis communications by public authorities during the election period: challenges and responses]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. http://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/111Rudenko_Analitichna-zapiska_listopad_-2018_red2-02322.pdf [in Ukrainian].

Rudnieva, V. Yu. (2007). Vykorystannia tekhnolohii «spin-doktor» v diialnosti zovnishnopolitychnykh ustanov ta vidomstv [The use of «spin-doctor» technologies in the activities of foreign policy institutions and agencies]. In *Menedzhment za umov transformatsiinykh innovatsii: vyklyky, reformy, dosiahnennia* [Management in the conditions of transformational innovations: challenges, reforms, achievements], Proceedings of the International Scientific Conference (Pt. 2, pp. 128–131). Sums'kyi oblasnyi instytut pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity [in Ukrainian].

Sakhan, M. (2014). Pro vykorystannia sotsialnykh merezh internetu yak zasobu stvorennia imidzhu politychnoi vlady v Ukraini [On the use of social networks on the Internet as a means of creating the image of political power in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: *Filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia*, 2(21), 143–154 [in Ukrainian].

Skhvaleno proekt «Doktryny informatsiinoi bezpeky Ukrainy» vid 29 hrudnia 2016 r. [The project «Doctrines of Information Security of Ukraine» of December 29, 2016 was approved]. (2016, December 31). *Holos Ukrainy*, p. 2 [in Ukrainian].

Watts, D. (1997). *Political Communication Today*. Manchester University Press [in English].

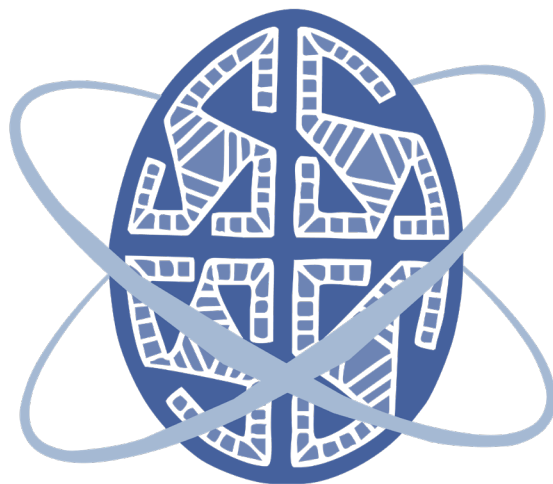
Yakovlieva, N. I. (2014). Osoblyvosti politychnoi komunikatsii v umovakh ukrainskykh vnutrishnoderzhavnykh kryz [Features of political communication in the conditions of Ukrainian internal crises]. *Proceedings of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» «Political science, Sociology and law*, 3/4(23/24), 166–171 [in Ukrainian].

Zinchenko, L. (2015, December 24). *Komunikatsiia vlady z hromadskistiu: uspikh chy proval?* [Government communication with the public: success or failure?]. Media Sapience. http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/government/komunikatsiya_vlady_z_gromadskisty_uuspikh_chi_proval/ [in Ukrainian].

Zubarieva, M. (2014). *Prykladni antykryzovi PR-tekhnolohii* [Applied anti-crisis PR-technologies]. Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». https://eprints.oa.edu.ua/3384/1/Zubareva_150123%20.pdf [in Ukrainian].

ДОКУМЕНТИ З ДІАСПОРНИХ АРХІВІВ

DOCUMENTS FROM DIASPORA
ARCHIVES

Незнані раритети про свободу преси в СРСР та про історію української студентської преси

Микола ТИМОШИК

д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтв

вул. Є. Коновальця, 36
01133, Київ, Україна

e-mail: nkin@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-7011-3022

© Тимошик М., 2020

Упродовж усіх років від часу створення СРСР комуністична кліка Сталіна брехала світові про так звані успіхи комуністичного будівництва в країні нібито найсправедливішого на земній кулі суспільства.

У 20–30-х роках знакових представників першої хвилі політичної еміграції заманювали різними обіцянками повернутися додому. В європейських столицях агенти Кремля підшукували й підкуповували низку продажних журналістів, влаштовували їм показові поїздки, стимулюючи цим появу в провідних газетах Заходу фальшивих публікацій про «радянський рай» на одній шостій земній кулі. Особливо послідовно влада взялася за непокірних українців: знищувала інтелігенцію, трудове селянство, національну церкву, і, як і в царські часи, насильно русифікувала.

По завершенні Другої світової війни, коли втікачів-українців із того «раю» виявилось в рази більше, Москва насилала в численні табори Ді-Пі так звані репатріаційні комісії, які промивали мізки радянським збігцям, прагнули повернути їх в СРСР із тим, щоб згодом у нелюдський спосіб позбиткуватися над їхнім свободолюбством у сибірських таборах ГУЛАГу.

Здавалося, той щедро оплачуваний потік цинічної російської брехні нікому й ніколи не вдасться ні заглушити, ні нейтралізувати, ні зупинити. Та ось у середовищі української еміграції виявився один сміливець, який голосно, на весь світ заявив, чому він не хоче повертатися в СРСР. Це був Іван Багряний. Народжений в Україні 1907 року, будучи поетом за талантом і громадським трибуном за покликанням, він сповна відчув на собі переваги «радянського способу життя». 1932 року репресований за безвинні з політичної точки зору вірші. На еміграції в Німеччині відновив літературну працю. 1947 року

обраний заступником голови Української Національної Ради, став лідером Української революційно-демократичної партії.

Вихід у світ книжки Багряного «Чому я не хочу вертати на «родіну?»» друком і накладом Українського центрального Бюро в Лондоні 1946 року стало своєрідною «бомбою». Передусім для офіційної Москви. Також для політиків, журналістів та інтелектуалів Заходу. Текст брошури складався з 13-ти коротких параграфів. Кожен із них слугує окремим прикладом-аргументом відповіді на поставлене в назві твору запитання.

Через трохи більше як шість років у рідкісній на сьогодні газеті «Українські Вісті» (Новий Ульм, Німеччина) з'являється публіцистична стаття цього ж автора «*Про свободу слова, совісті і преси за залізною заслоною*». Її можна назвати своєрідним продовженням вищезгаданої брошури.

На відміну від «Чому я не хочу вертати на «родіну?»», яка неодноразово перевидавалася за кордоном, у тім числі і в перекладах англійською, німецькою, французькою мовами, ця стаття полум'яного публіциста в українському журналістикознавстві є, на жаль, призабутою. І хоч написана вона понад 70 років тому, актуальність порушеної автором проблеми (гуманітарна катастрофа, яку зазнала українська нація від колоніальної політики російського «старшого брата») ще більше загострилася натеper, за умов неоголошеної Росією гібридної війни проти українців, зосібно й на інформаційному полі.

* * *

Драматичною є доля наступного тексту, який «Український Інформаційний Простір» оприлюднює в Україні вперше.

Йдеться про розвідку відомого члена Української Центральної Ради, журналіста і вченого Аркадія Животка, життєвий шлях якого передчасно обірвався на еміграції, «*Десять років української студентської преси*». Вона мала скласти окремих розділ написаної в еміграції найголовнішої праці цього діяча — «Історія української преси».

Видана 1946 року в Регенсбурзі циклостильовим способом (по-нинішньому — ксероксна відбитка машинописного варіанту) «Історія української преси» Аркадія Животка мала урізаний вигляд. Через брак коштів за умов безпросвітної еміграційної дійсності Аркадій Животко змушений був зняти з оригіналу підручника третину тексту. Як вважав, до кращих часів. Однак для цього автора вони так і не прийшли. Хворе й виснажене випробуваннями долі серце зупинилося на 58 році життя — 14 червня 1948 року. Сталося це в таборі скитальників зі Східної Європи Лягарде неподалік німецького Ашафенбурга.

Утім, цю свою статтю автор встиг побачити надрукованою. Її було вміщено в спареному числі (1–2) журналу «Студентський Шлях», який на правах рукопису видавав машинописним способом у Мюнхені Центральний Еміграційний Союз Українського Студентства (ЦЕСУС). Журнал мав сталу обкладинку, виготовлену способом високого друку: силует кількох спудеїв Києво-Могилянської академії на фоні головного її корпусу. Над заголовком — символічний смолоскип із абрєвітаурою ЦЕСУС.

«Історія української преси А. Животка перевидавалася двічі: 1990 року у Мюнхені заходами Українського Вільного Університету з передмовою і упорядкуванням М. Присяжного та 1999 року в Києві заходами видавництва «Наша культура і наука» з передмовою і упорядкуванням М. Тимошика. Не опублікований у цій книзі розділ про історію української студентської преси так і залишився в машинописному варіанті рідкісної на сьогодні підшивки машинописного «Студентського Шляху».

Цінність цієї статті в тому, що більшість друкованих органів, яку тримав у руках Аркадій Животко і описував для історії, практично не існує в жодному примірнику — вони розгубилися повоєнними дорогами еміграції бездержавної нації...

Текст подається за оригіналом підшивки журналу, який в Україні практично невідомий. Комплект цього раритету подарував авторів цих рядків у канадському Вінніпезі покійний нині викладач Колегії Св. Андрея при Манітобському університеті Тимофій Міненко.

UNKNOWN RARITIES ABOUT PRESS FREEDOM IN THE USSR AND ABOUT UKRAINIAN STUDENT'S PRESS HISTORY

Mykola Tymoshyk
Doctor of Philology, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Ye. Konovalets str., 01133, Kyiv, Ukraine
e-mai: nkin@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-7011-3022

For all the years since the creation of the USSR, Stalin's communist-Bolshevik clique lied to the world about the so-called successes of communist construction in the country of the supposedly fairest society on the Earth.

In the 1920s and 1930s, iconic representatives of the first wave of political emigration were lured by various promises to return home. In Eu-

ropean capitals, Kremlin agents searched for and bribed a number of corrupt journalists, arranged for them demonstration trips, and encouraged the false publications' appearance in the leading newspapers of the West about the «Soviet Paradise». Especially consistently, the authorities took on disobedient Ukrainians: they destroyed the intelligentsia, the working peasantry, the national church, and, as in tsarist times, forcibly Russified them.

At the end of World War II, when there were too many Ukrainian refugees from that «Paradise,» Moscow sent so-called repatriation commissions to numerous DP camps, which brainwashed Soviet fugitives and sought to return them to the USSR to harm their love of freedom in the Siberian GULAG camps.

It seemed that no one would ever be able to silence, neutralize, or stop that generously paid flow of cynical Russian lies. But among the Ukrainian emigrants, there was a brave man who loudly declared to the whole world why he did not want to return to the USSR. It was Ivan Bahrianyi. Born in Ukraine in 1907, as a poet by talent and a public tribune by vocation, he fully experienced the benefits of the «Soviet way of life.» In 1932 he was repressed, from a political point of view, for innocent poems. During his emigration to Germany, he resumed his literary work. In 1947 he was elected Deputy Chairman of the Ukrainian National Council and became the leader of the Ukrainian Revolutionary Democratic Party.

The publication of Bahrianyi's book «Why don't I want to return to my «motherland?»» printed by the Ukrainian Central Bureau in London in 1946 became a kind of a «bomb». First of all, for official Moscow. Also, for Western politicians, journalists, and intellectuals. The text of the brochure consisted of 13 short paragraphs. Each of them serves as a separate example-argument of the answer to the question posed in the title of the work.

A little more than six years later, a journalistic article by the same author, «On Freedom of Speech, Conscience, and the Press Behind the Iron Curtain», appeared in the now-rare newspaper «Ukrainian News» (New Ulm, Germany). It can be called a kind of the above brochure continuation.

Unlike «Why don't I want to return to my «motherland?»», which had been repeatedly republished abroad, including in English, German, and French translations, this article by an ardent publicist in Ukrainian journalism is, unfortunately, forgotten. And although it was written more than 70 years ago, the urgency of the problem raised by the author (the humanitarian catastrophe suffered by the Ukrainian nation from the colonial policy of Russia's «older brother») has become even more acute now, under the conditions of Russia's undeclared hybrid war against Ukrainians, especially in the information field.

* * *

The fate of the next text, which «Ukrainian Information Space» publishes in Ukraine for the first time, is dramatic.

It is about the activity of a well-known member of the Central Council of Ukraine, journalist and scientist Arkadii Zhyvotko, whose life path ended prematurely in exile, «Ninety years of the Ukrainian student press.» It was to compose a separate section of the most important work of this figure written in exile — «History of the Ukrainian press.»

Published in 1946 in Regensburg in a cyclostyle way (now a photocopy of a typewritten version), Arkadii Zhyvotko's «History of the Ukrainian Press» had a truncated appearance. Due to the lack of funds in the conditions of a hopeless emigration reality, Arkadii Zhyvotko was forced to remove a third of the text from the original textbook. As he believed, until better times. However, they never came for this author. Sick and exhausted by the trials of fate heart stopped at the age of 58 on June 14, 1948. It happened in the camp of wanderers from Eastern Europe Lagarde near Aschaffenburg, Germany.

However, the author managed to see this article published. It was published in a paired number (1–2) by the magazine «Student Way», which was published as a manuscript by typewriting in Munich by the Central Emigration Union of Ukrainian Students (CESUS). The value of this article is that most of the printed materials that Arkadii Zhyvotko held in his hands and described for history do not exist in any copy. A. Zhyvotko's «History of the Ukrainian Press» was republished twice: in 1990 in Munich, in Ukrainian Free University with a foreword and arrangement by M. Prysiazhnyi and 1999 in Kyiv, by the publishing house «Nasha Kultura i Nauka» with a foreword and arrangement by M. Tymoshyk. The section on the history of the Ukrainian student press, which was not published in this book, remained in the typewritten version of the currently rare typewritten folder of the «Student Way».

The value of this article is that most of the publications that Arkadii Zhyvotko held in his hands and described for history do not exist in any copy — they were lost on the post-war roads of a stateless nation emigration...

The text is submitted according to the original folder of the magazine, which is practically unknown in Ukraine. The set of this rarity was presented to the author of these lines in Winnipeg, Canada by the now-deceased professor of St. Andrew's College at the University of Manitoba Tymofii Minenko.

Іван БАГРЯНИЙ

ПРО СВОБОДУ СЛОВА, СОВІСТІ І ПРЕСИ ЗА ЗАЛІЗНОЮ ЗАСЛОНОЮ (З нагоди конгресу вільної преси в Берліні)

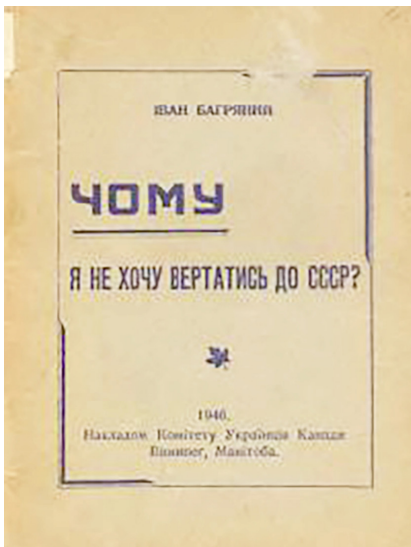
Коли б у «найдемократичнішій країні світу», тобто в комуністичному ССРСР, що так на весь світ пускає блахмана про боротьбу за мир та за права людини, коли б у цій щасливій московській «Аркадії» дозволили свободу слова, свободу преси й свободу виборів і вилучили тотальний терор, то сталінський комуністичний режим протримався б не більше одного тижня. Навіть менше — рівно стільки, скільки потрібно часу, щоб опустити картки у виборчу урну.

Але ці свободи — свобода слова, совісті, преси й виборів — такі елементарні й невід’ємні для західної демократії немислимі й недопустимі в країні т. зв. «побудованого соціалізму».

Вагу свободи слова, преси й виборів найкраще розуміють самі більшовики, оті самі прославлені борці за «свободу й народну демократію», «борці за комунізм». Вони розуміють, що ці три свободи, так би мовити, тотально виключають більшовизм, а надто виключають отой новітній сталінський симбіоз доктрини комунізму й диктатури пролетаріату з махровим російським імперіалізмом. Тому керівники ВКП(б) вже давно, ще на початку пореволюційного «собирания землі руської», змодифікували поняття свободи слова, преси й виборів по-своєму, по-більшовицькому, створили своє «антибуржуазне», «найправильніше» й «найгеніальніше», бо ленінсько-сталінське, тлумачення цих понять і протягом десятиліть втовкмачують його в голову всіх своїх бідолашних підданих.

Згідно з цим більшовицьким, ленінсько-сталінським тлумаченням, свобода слова, совісті, преси й виборів, що існує на Заході, — це явище буржуазне й тому ганебне, бо всі «буржуї й капіталісти», а надто вороги комуністичної доктрини теж мають право писати все, що хочуть, друкувати все, що хочуть, і вибирати, кого хочуть. А це — зло, бо при такій свободі кожен схоче й зможе заперечувати комуністичну партію й критикувати її «найгеніальніших вождів». Ні, така необмежена свобода людини є ганебним злом. Пролетаріат, мовляв, такої свободи не потребує й не хоче, і мусить проти неї боротися. Свобода слова, преси і виборів мусить бути ось такою: свобода, але лише для прихильників диктатури пролетаріату, для членів ВКП(б), але й вони мусять писати та говорити те й вибирати так, як це потріб-

но для тріумфу комунізму, для скріплення диктатури пролетаріату та його авангарду ВКП(б), і «вождя всіх трудящих» Йосипа Віссаріоновича Сталіна. Всяке слово вперек або двозначне, або гостро критичне — це вже вода на млин «буржуазії й капіталістів», а значить, вороже пролетаріатові й всьому людству (звичайно, людству без антикомуністів і антисталінців), а значить, мусить бути тяжко каране. Тюрмою, каторгою й іншими «гуманними» санкціями. Хто не знає боротьби проти різних численних ухилів у ССРСР! Так що фактично навіть для членів комуністичної партії нема ніякої свободи слова, совісті, преси й виборів.

*Вінніпезьке перевидання праці
І. Багрянного «Чому я не хочу
вертатись до ССРСР?»*

А вже нема чого говорити про всіх неприналежних до «пролетаріату» і його «авангарду — ВКП(б)», цебто для всіх інших прошарків суспільства. Для цих свобода слова заборонена заздалегідь. Ніякої свободи слова, совісті, преси, виборів не може бути. Бо свобода слова — це значить критика, свобода преси — це значить політична й духовна організація мас, а вкупі — це приведе до заперечення більшовизму та його доктрини і його політики, а тоді прийдуть вільні вибори — і все піде геть. І загине людство, бо буде відкинено його «рятівників», організаторів світової соціалістичної революції, тих, що покликані історією те людство ошчасливити. А тому

в ім'я інтересів людства не треба до такого допустити, треба те унеможливити, засудити необмежену свободу слова, преси й виборів як явище ганебне, буржуазне, реакційне, антинародне.

При більшовицькій класовій теорії класової диктатури інакше й не може бути. За їхньою діалектикою свобода слова може бути лише класова, як є в них класова мораль, класова етика, класова совість. Одначе більшовики самі себе перевершили і поняття класовості ще звузили, позбавили навіть клас пролетаріату права на класову свободу, класові привілеї, класову диктатуру. Все це стало прерогативами партійної верхівки, кліки.

Так виглядає свобода слова, совісті й преси в країні «будованого соціалізму». І це не вигадка, це — практика більшовиків протягом

ось уже понад тридцятьох років. І витікає таке тлумачення свободи слова й така політика з самої комуністичної більшовицької доктрини, опертої на теорію й практику диктатури пролетаріату, а насправді (оскільки пролетаріат теж ненадійний і має живу людську душу й критичний розум) — насправді це диктатура лише верхівки партії, невеликої кліки. Витікає таке тлумачення свободи слова й совісті з більшовицького месіанізму й зі страху, що той месіанізм хтось заперечить.

Надто ж трагічною стала справа зі свободою слова, преси, совісті і виборів у ССРСР з бігом часу, коли до комуністичного месіанізму більшовиків додався ще московський імперіалістичний месіанізм з культом «народу-богатиря», «народу спасителя всього людства», тобто є культом російського народу. Це надто далось взнаки після війни. Але це сталося не раптом і не випадково, ні, цей процес творення реакційного комуністично-імперіалістичного московського симбіозу назривав десятиліття й під цим кутом ішла вся політика більшовиків довгі роки, лише раніше це було старанно масковано інтернаціонально-комуністичною словесною буфонадою, а останнім часом пішли навропростець, з цинічною одвертістю.

Утворився московський комуністично-імперіалістичний симбіоз, що є нічим іншим, як оригінальною формою російського фашизму.

Але, повторюємо, цей фашизм зарисовувався давно і випер назовні вже в перші роки по революції. Так зразу ж у життя була запроваджена в багатонаціональній більшовицькій державі, сиріч «країні народної демократії й будованого соціалізму», теорія вищості й виключності та месіанізму російського народу в дуже цікавій формі, а саме: російська мова визнавалася згори за мову панівну, найвищу, найпередовішу, бо то «мова російського пролетаріату», що «зробив соціалістичну революцію» й є «авангардом світового пролетаріату». Мови ж інших народів ССРСР, а зокрема мову українського народу трактовано як мову буржуазну, бо... бо російський пролетаріат тією мовою не говорить, значить, вона не потрібна, а головне — тому, що українське селянство й селянство інших націй в ССРСР — це «дрібнобуржуазна стихія». Причому цікаво, що в цій теорії замовчувалось існування «дрібнобуржуазної стихії» російського селянства, з одного боку, та існування українського пролетаріату, українського робітничого класу, як і робітничого класу інших народів, що говорять власною (українською, грузинською, білоруською тощо) мовою.

Так само щодо культури: визнавалося й щепилося іншим, що культура російська — це культура вища, вибрана, бо російський пролетаріат, бач, «зробив революцію», а от культура інших народів — це буржуазні паліативи культури і в кращому разі потребують радикальної й нещадної чистки «на благо людства».

І в усьому іншому з самих початків існувала тенденція неухильного переродження революції в московський захланний імперіалізм, а соціалізму — в російський фашизм.

Саме поняття пролетаріату та його «диктатури» (чи права на диктатуру) в ССРСР було надзвичайно здиференційоване. Якщо бралось російський пролетаріат, то визнавалося, що він — і тільки він! — гегемон, має право на диктатуру, а російська мова й культура має право на гегемонію. Якщо ж, скажімо, український пролетаріат — то він мусять бути бездискусійно підпорядкований «старшому братові» й не має права ані на власну мову, ані на яку гегемонію власної української культури навіть у себе дома. А вже не має зовсім ніякого права на самостійну політику, на самостійну свободу слова, совісті, преси, виборів.

Сповідне підтримування української культури, літератури й мистецтва в ССРСР і улаштування «декад» національних культур — української, білоруської, грузинської в Москві — це лише димова заплата, це лише пропаганда, це лише вислід необмеженої й дійсної свободи слова, друку та поступовань для кліки московських диктаторів, з одного боку, і абсолютної відсутності тих елементарних свобод для всіх інших. Це пропагандистська брехня, за якою криється дійсна й жахлива правда.

Яка ж та дійсна правда в фактах?

Якими фактами підперта відсутність свободи слова, преси, совісті й виборів для всіх неросійських народів ССРСР?

Для ілюстрації візьмемо хоч би й ту саму українську дійсність, становище України (українського пролетаріату й трудового селянства) й її національної культури, преси, літератури.

Симбіоз лєнінсько-сталінського комунізму й російського воскреслого імперіалізму, що являє собою (симбіоз) форму російського воєнничого фашизму, виключає в принципі свободу розвитку національної культури неросійських народів, а зокрема України, з мотивів імперіалістичних. Супроти українського пролетаріату й селянства червона Москва послідовно й неухильно провадить колоніальну політику. В практиці та політика означає нещадний терор — фізичний, моральний і культурний. Так, культурний терор. На сучасній політичній мові це буде своєрідне тотальне заглушування культури неросійських народів ССРСР, на зразок заглушування Москвою пересилань «Голосу Америки» в етері.

Ви послухайте радіовисилання зі столиць т. зв. національних республік ССРСР, і що ви почуєте? З української столиці Києва ви почуєте завжди і в кожену годину дня постійний і невгамовний грім російської культури, російської мови, російської історії, російських імен, російських стахановців, російських героїв, російських Суворових, Петрів

Великих, російського «старшого брата». «Старший брат» співає, грає, танцює, декламує, пропагує комунізм, тріумфує... А «менший брат» мусить слухати.

Він мусить слухати, бо так вказано згори, і тому для говорення через власне радіо «менший брат» — український народ — має лише дві чи три години на добу. І це у власній хаті! Цебто українська культура на своїй власній землі має лише дві години в своєму розпорядженні для вияву себе перед світом, решту — 22 години — гримить культура «старшого брата». Та й те, що «менший брат» говорить у подаровані йому дві години, присвячене знов-таки ж тому «старшому братові», цебто російській культурі й її діячам та Сталінові. Єдине, що в тих трансляціях українського, — це українська мова. Зміст же наскрізь російський, продиктований згори, з Москви.

Зрештою, суть цих «національних виявів» для неросійських народів визначена згори в знаменитій формулі більшовиків щодо національної культури неросійських народів:

«Національна формою, соціалістична змістом». У практиці ж означає — національна формою, російська змістом.

Ця формула — це й є генеральний ключ заглушування національних культур.

Згідно з цим ключем і глушать культуру всіх неросійських народів у країні «народної демократії й соціалізму». І це заглушування є своєрідним культурним терором.

Але це не головне, що криється за більшовицькою пропагандою та різними «декадами національних культур» у Москві. За цим шильдом криється страшніше й головне — нещадний фізичний терор.

Свобода слова, совісті, преси для українського народу та його інтелігенції (трудової інтелігенції, верхівки українського пролетаріату й селянства) утоплена в морі крові. За три десятиліття московської комуністичної політики в Україні розстріляно й знищено іншими засобами насильства буквально мільйони людей саме за стремління до національного самовиявлення, за стремління до свободи слова й преси, до свободи релігії зокрема й до свободи совісті взагалі.

Це були мільйони селян, що критикували політику колективізації, що не хотіли колгоспів і осмілювалися про те сказати, і не в пресі сказати, а в приповідці та анекдоті чи усній агітації. Це були українські пролетарі, що осмілювалися критикувати політику уряду, що осмілювалися підтримувати антисталінські ухили та опозиції в партії й поза нею. Це були сотні тисяч української інтелігенції, що осмілювалася не тільки говорити, а й писати в пресі про настрої мас, про прагнення українського народу, розбіжні з політикою більшовиків, і то часто писати в дуже обережній, завуальованій, майже езопівській формі. І не тільки за вияв антисталінських та антиросійських настро-

Іван Багрянний — головний редактор газети «Українські Вісті» (Новий Ульм, Німеччина)

їв у пресі карано українську інтелігенцію. Карано митців за кепсько намальовані сталінські вуса, сиріч за контрреволюцію в малюванні, карано за контрреволюцію і націоналізм у мистецтві взагалі — в музиці, в поезії, малярстві, театрі, акторстві, танцях і співах. Словом, карано за контрреволюцію в творах української національної культури, за вільнодумство, що споконвіків у московській імперії вважалося за найбільше зло й найтяжче було завжди каране. І часто карали не за критику радянської влади, а лише за співчуття якому-небудь стародавньому національному героєві, за симпатії до нього, а надто за симпатії до тих, хто боровся будь-коли за свободу й незалежність України. За всі ці гріхи стиналося голови, а перед тим тортовано людей, ламано їм ребра й мордовано за всіма методами модерної інквізиції.

Серед знищених багато представників слова, преси, літератури, науки й мистецтва. Із них дуже багато імен, знаних на всю Україну й за її межами. Так із працівників слова були стероризовані й знищені (для прикладу наводжу короткий реєстр):

Академік Михайло Грушевський, історик, публіцист, перший Президент Української Народної Республіки;

Микола Зеров, поет, помер у концтаборі;

Євген Плужник, поет, помер у концтаборі;

Грицько Епик, письменник, засланий на Північ;

О. Досвітній, письменник, засланий на Північ;

Григорій Косинка, письменник, розстріляний;

Олекса Близько, поет, розстріляний;

Й. Шевченко, митець, розстріляний;

І. Падалка, маляр, розстріляний;

В. Седляр, маляр, розстріляний;

М. Йогансен, поет, збожеволів від тортур, помер на етапі;

Гордій Коцюба, письменник, розстріляний;

Микола Лукин, письменник, загинув у концтаборі;

В. Гжицький, письменник, розстріляний¹;
Іван Врона, маляр, загинув у концтаборі;
Дмитро Загул, поет, загинув у концтаборі;
Борис Тенета, письменник, не витримав тортур і повісився у в'язниці;

Борис Антоненко-Давидович, письменник, загинув у концтаборі БАМЛагу²; Іван Ковтун (Вухналь), письменник-гуморист, загинув у концтаборі;

Микола Хвильовий, письменник і поет, лідер національної опозиції в КП(б)У, застрілювався з протесту в часи жакхливого, організованого голоду на Україні 1933 р.;

Кічура, письменник, загинув у концтаборі;

Михайло Яловий, письменник, президент Вільної Академії Пролетарської Літератури, соратник М. Хвильового, загинув у концтаборі;

Крушельницький, театральний діяч, розстріляний;

Микола Куліш, знаменитий драматург, розстріляний;

Лесь Курбас, основоположник модерного українського національного театру, розстріляний;

Кость Буревій, письменник, публіцист і драматург, розстріляний;

Василь Вражливий, письменник, загинув у концтаборі;

М. Волобуєв, науковець і публіцист, розстріляний;

М. Галушко, письменник, керівник Українського Літературного Об'єднання Червоної Армії і Флоту, розстріляний;

І. Микитенко, письменник і драматург, застрілювався сам;

Гордій Брасюк, письменник, загинув у концтаборі;

О. Чехівський, публіцист і церковний діяч, розстріляний;

О. Гермайзе, науковець, засуджений на процесі СБУ і засланий у концтаборі;

С. Єфремов, науковець, засуджений на процесі СБУ і засланий у концтаборі.

Цей список я міг би продовжувати в безконечність. Всіх наведених осіб, крім академіка Грушевського, я знав особисто. Багато з них були моїми приятелями й товаришами. З деякими сидів сам у в'язниці й у концтаборі. Всі вони були репресовані і заслані або розстріляні не за бандитизм чи грабіжництво, а за національний ухил чи то в літературі, чи то в мистецтві, чи в науці — коротше — репресовані і знищені за слово.

Все це — жертви московсько-більшовицького терору супроти української культури, супроти національних інтересів українських робітників і селян.

1 На той час І. Багрянний не знав, що В. Гжицький залишився живий.

2 На той час про Б. Антоненка-Давидовича не було жодної звістки.

Скільки людей страждають тепер у сталінських катівнях, скільки їх розстрілюється і скільки помирають повільною смертю в концтраційних таборах на невідільничій праці, покрито великою таємницею від усього світу. Але коли судити з тих відголосків, які доходять сюди крізь залізну заслону, про кампанії боротьби проти «безродних космополітів» та «націонал-ухильників» тощо в ССРСР, то гекатомби жертв за свободу слова і совісті в сталінській країні «народної демократії» ростуть невпинно.

І це гекатомби жертв усіх поневолених національностей.

Звертаючись до учасників конгресу вільної преси в Берліні від імені мільйонів замордованих і страчених за свободу слова і совісті в сталінській в'язниці народів і від імені перелічених тут, названих поіменно, жертв і мучеників російського фашизму, я перед лицем усього світу підношу слово протесту проти нечуваного поневолення людини і цілих народів у сучасній російській імперії.

«Українські вісті», ч. 33—34, Великдень 1952 р.

Аркадій ЖИВОТКО

ДЕВ'ЯТЬДЕСЯТЬ РОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ ПРЕСИ

Початки української студентської преси сягають десь 1854–1856 років. Був це час, що визначився на українських землях порожнечою літературно-журналістичного життя. За винятком лише деяких спроб протягнувся він до початку 1860-х років.

Серед цих спроб треба в першу чергу згадати голос української молоді — студентів-українців Київського університету. Почувся він зі сторінок писаного від руки часопису, що виходив в р. 1854–1856 під назвою «Самостійне Слово».

Роки 1860-ті принесли другий з ряду студентський часопис. На цей раз був ним так само писаний від руки сатирично-гумористичний орган Київської Громади п. н, «Помийниця». Його вихід припадає на сумної пам'яті дату 1863 року.

Мов петля станув цей рік, і відоме валуєвське гасло придушило молодий український культурно-національний рух. Замовкло все під п'ястком російського царату. Але не могла мовчати українська молодь. Глибоко переживаючи все те, що доводилося їй бачити і спостерігати навколо себе і серед свого життя, вона відгукнулася таки-

ми словами на сторінках свого органу: «... скинувши бистрим оком на те життя, що йде круг нас, як річка яка, і задумали ми змалювати у своїй часописі усе те сміття, якого багато назбиралось у нашому житті: тим-то й дали ми своїй часописі ім'я «Помийниця». Не маємо ми лізти ані в історію, ані в політику, ані в філософію, ані в педагогію, може і матиме часопись наша якесь педагогічне значення, але це не од нас; «собаку січуть, а панові приклад дають».

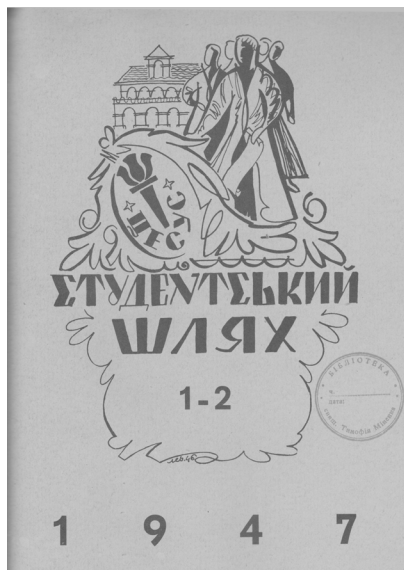
Виходила «Помийниця», як було вже згадано, з колишнього українського студентства. Був це товариський часопис, що зачіпав інтимний бік громадського життя. Товариські докори і закиди, глузування зі слабкої сторінки — це те, чим пересипано його цілий зміст. Але поруч із тим — дружня критика того, як провадяться громадські справи і як не треба робити. Це справжній центр сатири часопису.

Та найповажнішою сатиричною сторінкою часопису був «*Временник ракоходія*» — щось подібне до проповідних статей. Надає він громадського інтересу часопису. Має на меті осміювання всього, що було регресивним явищем в житті громади і що було названо *ракоходієм*, отже — *назадництвом*.

Тут скарги на недбальство, ледарство, закиди і скарги часом доволі гострі; критика вщиплива, особливо на хлопоманів та їх поведження. Все це в згущеному карикатурному вигляді давало живу картину життя громади. Студентське життя в його інтимній безпосередності з його позитивними і негативними сторінками, часом від'ємне, часом веселе, що розсипається бризками сміху та молодечої веселости. А разом із тим міцний зв'язок між тими, що сварять і глузують і тими з кого глузують, кому дорікають. Всі бо вони члени одного гуртка, об'єднані спільними інтересами і завданнями.

Так на східніх українських землях. Тим часом на західніх українських землях українське студентство, не маючи власного органу, бере активну участь у загальноукраїнській пресі, впливаючи та часом надаючи їй тон.

Щойно 1874 р. у Львові починає виходити спеціальний сту-

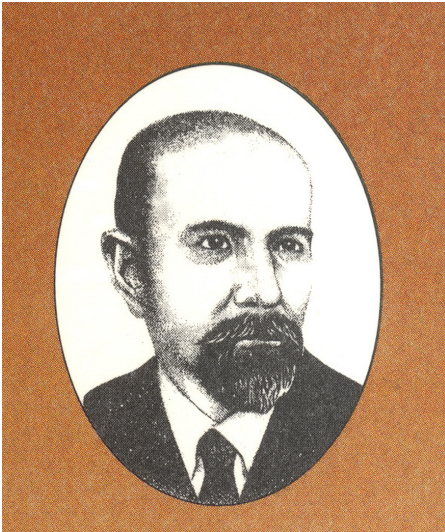

Циклостильовий журнал «Студентський Шлях» (Мюнхен, Німеччина), де надрукована стаття А. Животка «Дев'ятьдесять років української студентської преси»

дентський орган, під назвою «Друг». Був це часопис академічного кружка, що виходив двічі в місяць і провадився в дусі т. зв. москвофільства.

Поруч із виразними представниками цього напрямку (О. Марков, І. Наумович, О. Авдикович) були серед співробітників також І. Франко та М. Павлик. Під впливом М. Драгоманова, який під цю пору (1875 р.) емігрував за кордон і зв'язався з українською молоддю, а в першу чергу з І. Франком і М. Павликом.

Вже від 1877 р. зі сторінок «Друга» зникають імена представників москвофільства. Рік цей стає останнім для «Друга». Його наступником, народжується орган української соціалістичної думки під назвою «Громадський Друг» (1878 р.) та інші часописи, в яких студентська молодь бере найактивнішу участь.

Аркадій Животко — автор легендарної «Історії української преси»

Щойно по десяти роках знову появляється у Львові орган університетської молоді — журнальчик соціалістично-радикального напрямку під назвою «Товариш». Виходить він при найближчій участі І. Франка, Б. Будзиновського та ін. Виходити мав двічі в місяць, але з огляду на розбіжність щодо змісту і завдань між ближчими співробітниками (Львів-Відень) появилoся лише одно число з 10 липня 1888 р.

До цих років належать перші зв'язки з пресою західніх українських земель з боку українського студентства Києва, а саме Київської Студентської Громади. Був це 1886 р., коли її старанням, а зокрема студентки

О. Доброграєвої, почав виходити у Львові місячний літературно-науковий популярний додаток до «Батьківщини».

Тоді ж на українських землях під Росією починають народжуватися український соціалістичний та радикальний рух, в якому студентство бере активну участь. Наслідки: низка гуртків та організацій і створення Р.У.П. (Революційна Українська Партія), в чому беруть найактивнішу участь такі представники українського студентства як Д. Антонович (Муха), М. Русов та інші. Її пресовими органами стали: «Гасло», «Праця» та ін., в яких брала участь студентська молодь.

Року ж 1903-го у Києві появляється нелегальний рукописний часопис, присвячений студентським справам під назвою «Вістник Української Київської Студентської Громади». Вийшло два числа.

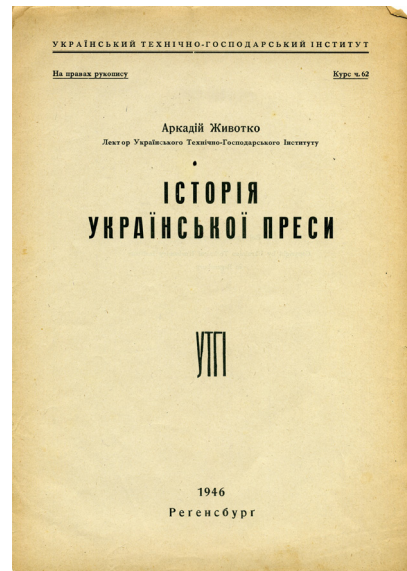
Не менш активну участь студентства можна було бачити у Києві біля журналу «Українська Хата», що виходив за редакцією П. Богоцького та М. Шаповала (М. Сріблянського). Було це в роках 1909–1914. На ці ж роки припадає видання часопису студентів-українців Політехнічного інституту в Петербурзі, що почав був виходити як рукописний орган під назвою «Громадянин» за ред. Евг. Нероновича. Появилось лише два числа. Натомість там же, в Петербурзі, з квітня 1913 р. за редакцією того ж Нероновича та Ол. Ковалевського почав виходити друкований орган Голодної Ради Українського Студентства під назвою «Український Студент».

З осені 1914 р. мав стати періодичним органом, але тому на перешкоді став вибух війни. Своїм завданням цей журнал ставив: «дати активних, бадьорих свідомих і освічених робітників на громадській ниві».

На західніх українських землях з початком 1900-х років крім рукописних часописів, як наприклад української студентської організації у Львові під назвою «В.У.О.» за ред. В. Даниловича, якого появилось одно число, з'являється низка друкованих органів української молоді.

Першим з них місячник «Молода Україна» (1900–1906), що виходив при найближчій участі Б. Старосольського, Ант. Крушельницького, І. Брика та ін. За ним ідуть: «Життє», як неперіодичний орган поступової соціалістичної думки (1912–1914), що стояв на становищі підготовки сил до боротьби за українську державну самостійність; «Відгуки» (1913) та орган українського студентства під назвою «Шляхи», що його в роках 1913–1914 видавав Український Студентський Союз за редакцією Р. Заклинського та Ю. Охримовича.

Роки 1917–20 визначаються активною участю українського студентства в загальнонаціональному визвольному русі, що відбилося і на пресі. У своїй масі бере сту-

Першовидання «Історії української преси (Регенбург, Німеччина)

дентство участь у загальній українській журналістиці лише подекуди виступає з власними органами, як наприклад: «Стерно» (Київ, 1917) або гектограф «Вістник Драгоманівської Організації» у Львові та журнал «Нова Думка» як орган Ради студентських представників Кам'янець-Подільського Українського Державного Університету (1920 р.), що виходив за ред. Ю. Липи і при співпраці В. Поліщука та при участі в ньому також деякого з професорів та визначніших українських письменників і культурно-наукових працівників.

Поруч зі студентськими справами журнал цей давав поважне місце літературній творчості, історичній розвідці та публіцистиці.

Зрештою, треба згадати, що до цих часів належить початок видання українського студентського органу за океаном.

З часу окупації українських земель чужинцями з'являються тут лише подекуди студентські часописи. Так у Львові появляється писаний на машинці і літографований двотижневий орган Української Краєвої Студентської Ради західніх земель України під назвою «Наш Шлях». Виходив 1922 р.

Зміст складався із заміток та статей, присвячених Конгресові Українського Студентства західніх земель і еміграції, характеристиці студентського життя, вістям з ЦеСУСа з краю, репресіям над українським студентством тощо.

Року 1923-го у Львові починає виходити орган студентів-істориків Тайного Українського Університету під назвою «Історичний Вісник». Виходив неперіодично, писаний на машинці і літографований. Появилось ч. 1 за місяць травень (14 стор.) і 2-ге за липень-серпень (38 стор.). Серед співробітників, крім студентів, були професори та наукові працівники. Зміст, витриманий у науковому дусі, приніс із цього погляду чимало цікавого і цінного.

Тоді ж у Львові появилвся також літографований орган українського студентства під назвою «Студентські Вісти», числа якого присвячені були справі Українського Університету та рідної культури. Зокрема на його сторінках знайшли місце Мемо-

Перевидання «Історії української преси» київське видавництво «Наша культура і наука»

ріал сенату Українського Університету до найвищої ради Мирової Конференції в Парижі, до Союзу Народів у Женеві, відомості з організованого життя студентства та ін.

У пізніших роках на українських землях виходить часопис під назвою «Студентський Шлях», що звертає увагу на організоване життя та дає місце провідним думкам і творам красного письменства.

Поза цим українське студентство брало найактивнішу участь у виданнях загальноукраїнських органів та в загальних органах української молоді. На українських землях під советами в ці часи виходить «Студент революції», що стоїть на ґрунті офіційної суспільно-політичної думки.

З років 1920–1922 розгортається преса українського студентства на еміграції. Переважно це органи рукописно-відбиваного характеру. За змістом — це органи: 1) інформаційно-організаційні; 2) літературно-наукові; 3) суспільно-політичної думки; 4) фахові (всі — з відділами інформаційно-організаційними) та 5) сатирично-гумористичні.

До перших належить ціла низка бюлетенів; починаючи від центральних, охоплюють вони різні студентські організації. Виходять головню в Празі та Подебрадах, як також у Варшаві, Данцігу, Берні і т. д.

Крім бюлетенів організаційно-інформаційного змісту були ще й інші часописи, що носили самостійні назви. Так, у 1920 р. у Празі почав був виходити писаний від руки і гектографований в кількості 30 прим. «Український Студент», що ставив своїм завданням:... «зробити перший крок для координації та з'єднання українських студентів за кордоном і утворити осередок духовного їх життя... на ґрунті культурно-національному та науковій праці на користь неподільної самостійної України».

Органом незалежної думки названо було двотижневик Української Академічної Громади, що виходив у Празі в 1922 р. під назвою «Український Студент», писаний на машинці і літографований. Зміст його присвячений був всебічному навітленню організаційних питань, дискусії на актуальні теми студентського життя, інформаціями про всесвітній студентський рух взагалі й український зокрема, праці українського студентства в літературі, науці, мистецтві тощо.

Так само інформаційно-організаційну мету мав орган Ради Громади Студентів Емігрантів з Великої України під назвою «Дніпро», що в р. 1923 виходив у Празі в розмірі 24 сторінки.

На той же час припадає вихід бюлетеня Центрального Союзу Українського Студентства. Було це місячне видання під назвою «Студентський Вісник», що з року 1928-го почав виходити вже друком як центральний орган українського студентства. Протримавшись низку

років, став цей журнал скарбницею думки, творчості і праці українського студентства, став органом, без якого на сьогодні тяжко уявити собі ознайомлення чи студії студентського життя і змагань другої половини 1920-х та 1930-х років.

Демократичне Об'єднання Студентів Українського Педагогічного інституту ім. Драгоманова в Празі видало в березні 1925 р. свій писаний на машинці часопис під назвою «Об'єднання» якого появилось число 1. Зміст його складався із заклику до боротьби з партійною диктатурою, під якою розумілося соціалістичні акції серед студентства та в Раді Громади, з хроніки студентського життя, фейлетонів та гуморесок.

Студенти з Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя, об'єднані в свою громаду, видали в Празі за редакцією М. Павлічука одно число (за червень 1930 р.) часопису (літографський спосіб) під назвою «Змагання», зміст якого склався з поезій (О. Стефановича), статті У. Самчука про вибори на Волині, статей у справі скликання краєвого з'їзду та хроніки громади.

З органів, що приносили чимало цікавого в галузі літературній, мемуаристичній та мистецтва в першу чергу треба згадати альманах групи студентів «Для Неї». Появився він в 1922 р. в Берліні за редакцією М. Скрипника, О. Яремченка та І. Мазуренка. Був писаний від руки і літографований. Мистецьку обкладинку виконував М. Бутович («Спудей»). Такого характеру, але бідніші зовнішньо були «Журавлі», що почали були виходити у Брні (ЧСР) в 1924 р.

Більш повним і поважнішим виявився часопис «Наша Громада» як орган академічної громади при Українській Академії в Подебрадах (ЧСР), що в 1924 р. почав виходити двічі в місяць, писаний на машинці і літографований. Пізніше перейшов на друк як місячник. Протримався низку років, аж до припинення чинності Академії.

Не менш цінним вкладом в українську студентську журналістику треба визнати неперіодичний орган академічної громади студентів Українського Педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі «Спудей». Виходив як літографоване видання в 1925–1926 роках за редакцією Б. Гомзина і при співпраці поодиноких представників професури (Д. Дорошенка, С. Русової, Л. Білецького та ін.). Своєю метою ставив: «Створення ґрунту для спільної праці, зокрема як студентів-педагогів, і взагалі як майбутніх творців форм життя української нації». Шляхи: не приладнення до обставин, а боротьба за панування над ними; творчість, а не мертвечина догм; відважне шукання, а не лякливе намацування можливостей.

Відгукуючись і беручи активну участь в суспільно-політичному житті еміграції, українське студентство робило спроби створити власні органи суспільно-політичної думки.

Одним із перших треба згадати журнал *«Національна Думка»*, що почав виходити у Празі старанням і при найближчій участі студентства. Протримавшись низку років, виходив на початку, як літографоване видання, а з 1926 р. — уже друкований. Зміст складався зі статей на теми національно-ідеологічні та політичні, з оглядів української справи на міжнародньому форумі та на українських землях, як також — студентське та шкільне життя, літературні теми та ін.

Потім (1923–1924) почав був виходити *«Голос Українського Студента»*, писаний під копірку на машинці. Своїм завданням поставив: «вирвати молодь із теперішнього індивідуалізму та дати їй змогу щиро й одверто... висказатися до сучасного моменту... Хай газетка ця стане трибуною нашої думки, що вказує нові шляхи, нові напрями... в обороні поневолених, працюючих мас нашої країни».

Зміст відповідає поставленому завданню, але протриматися і розвинутися не пощастило. Натомість народжується в 1924 р. у Празі новий журнал української соціалістичної молоді *«Життя»*. Починає його видавати Спілка соціалістичної молоді «Вільна Громада». На початку літографоване видання, а в році 1925-му виходить вже друкованим. Найближчу участь беруть у ньому в першу чергу М. Стахів, Карло та Остап Коберські та ін.

Містить провідні статті ідеологічного характеру, міжнародній огляд соціалістичного руху, огляди загального та суспільно-політичного життя українського студентства та ін.

Ніби спадкоємцем цього журналу в 1926 р. стає *«Вартовий»* (Прага). Виходить до 1928 р. як літографований, а потім цикльостилеве видання студентської групи Празького відділу УПСР, що такими словами визначав своє завдання: «будемо стояти на варті, розбиваючи організовану павутину брехні московських окупантів та їх української челяді, поборюючи разом із тим яничар»...

Своїм змістом, що охоплював політичні теми та огляди міжнароднього та українського життя взагалі, а українського студентства зокрема, не міг, однак, дорівнятися до попередника.

Органом, що вносив виразну печать так зв. «сменовеховства», був часопис Спілки Студентів — Громадян УСРР — літографований місячник *«Вперед»*.

Крім провідних статей із їх специфічним підходом і оцінкою національно-політичного становища українського народу, а в тому й українського студентства поза СРСР звертав цей журнал увагу на культурне, політичне і господарське становище в Україні, даючи своїм оглядам виразно-тенденційне забарвлення.

До органів, присвячених спеціальним справам (за фахом студій) у першу чергу належить журнал студентів-рільників при Українській Студентській Громаді у Варшаві, що виходив писаний на літографі

в 1922 р. Перше число появилось в місяці травні (22 стор.) в кількості 35 прим. Гурток, бібліологів при тій же Українській Студентській Громаді (Варшава) в тому ж році приступив до видання свого органу «Українське Книгознавство». Почав виходити в кількості 25 прим., в 45 стор., за редакцією Л. Биковського.

Того ж року був перенесений до Подебрад (ЧСР), де і появилися наступні три літографовані числа, як видання гуртка бібліографів при Українській Господарській Академії.

Знайшли тут місце праці і замітки авторів-студентів і поодиноких представників тих наукових сил, що близько підходили в своїй праці до справ бібліологічного та бібліографічного характеру.

У Данцігу 10 лютого 1925 р. появилася писана від руки в літографованому виданні одноднівка в 75 стор. під назвою «*Чорноморе*», видана з нагоди першої річниці заснування Товариства Українських Техніків — Товариства Українських Студентів Високої Технічної Школи. Виходив у кількості 150 прим., кожного числа. Давав цей журнал праці, статті та замітки на технічні теми, не цураючись національно-державницького характеру та даючи місце літературній частині.

У роках 1930–1932 виходить у виданні В. Проходи неперіодичний літографований орган Українського Аграрного Товариства (Подебради-Прага) під назвою «*Село*», в якому головну участь брало українське студентство.

Зрештою не позбавлена була преса українського студентства цієї доби (1920–1939) на еміграції ще й своїх сатирично-гумористичних органів. Першим із них був «*Вихоть*», що виходив у Празі в 1922 р., — писаний від руки та на машинці і літографований із відповідними до змісту і завдань органу ілюстраціями.

Тоді ж (ч. 1 з 10 березня 1922 р.) у Празі виходить часопис гумору і сатири «*Сатирикон*», який видавало Прес-бюро при Тимчасовому Комітеті Українського Демократичного Студентства з Великої України. Був писаний на машинці, а потім від руки і відбиваний на гектографі. Вийшло чотири числа.

Не можна промовчати також журналу того ж характеру, що в році 1923 почав виходити в Подебрадах (ЧСР) «*Подебрадка*», у виданні якого брало активну участь студентство Української Господарської Академії. Був він прикрашений досить добре виконаними і дотепними ілюстраціями. Виходив за редакцією колегиї, що складалася «з представників усіх течій і угруповань». Перших два числа появилися писані від руки у літографованому виданні. Перше число 1924 р. (з 1 квітня) принесло «традиційне слово від редакції», в якому редакція зазначила: «Наш журнал «Подебрадка» є орган незалежної думки подебрадської колонії та околиць і не залежатиме навіть від прихильності чи неприхильності своїх вельмишановних Читачів».

Зміст оформлював життя української колонії, що складалася зі студентства і професури Української Господарської Академії, в його гумористичному перетворенні.

Зрештою, ще один гумористичний орган у Подебрадах з 1929 р. (число з 13 лютого 1929 р.) в дві сторінки писаних від руки в літографічному виданні «Кропива». Редакція заповідала, що цей орган має виходити «коли сам схоче», і подавала, що на настирливе жадання численних членів нашої колонії, в якій сильно відчувається брак дійсної гумористичної сатири, випускаємо оце перше число нашої «Кропиви». Заявляємо, що не думаємо робити якоїсь конкуренції існуючим уже в нас гумористичним органам, як різні урядові оголошення, наукові підручники і деякі найновіші габілітаційні праці тощо, а тим більше не думаємо робити конкуренцію відомій «Подебрадській Глідці» пана Небібіка, яка в своєму гуморі є просто безконкурентійна»...

По Другій світовій війні лиха доля кинула в чужинний світ сотки тисяч нової української еміграції, а серед неї — українське студентство. Не зважаючи на лихоліття, українське студентство в тяжких і несприятливих умовах йде до високих шкіл, щоби, озброївшись знанням, стати до дальших змагань за національно-державницькі ідеали. Тут воно гуртується в студентські організації, голосами яких стає своя преса.

Першим голоситься до голосу «*Студентський Інформатор*» у Мюнхені.

У грудні того ж року в Мюнхені появляється перший поважний орган українського студентства «*Студент*» — журнал Української Студентської Громади, що такими словами визначає завдання студентського журналу: «Можна було б кинути «великих слів велику силу» про те, чим повинен бути для студентів їхній журнал... Ми ж кидаємо скромну думку про культ обов'язку і праці. Завданням нашого скромного журналу — не кидати порожні запальні слова, які промовляли б до почувань, запалювали б і зникали б, але будити розуміння для обов'язку і праці, які повинні виповнити саме час, у якому живемо».

Рік 1946 приніс вже розвиток української студентської преси останньої доби лихоліття. Центральний Еміграційний Союз Українського Студентства /ЦЕСУС/ починає видавати три органи, а саме:

«*Вісник*» — урядовий орган розпорядків та постанов управи ЦЕСУСу;

«*Студентський Шлях*» (Інсбрук-Мюнхен), що змагав бути органом всестудентського характеру;

«*Звено*» — орган Українського Мистецького Фронту Молодих, перше число якого появилося за місяць травень 1946 р. Другий з'їзд ЦЕСУСу, що відбувся в липні цього ж року, підкреслив цей орган як один із найбільш визначних студентських видань.

Органом Центрального Союзу Українського Студентства (ЦЕСУС), опозиційно наставлених до щойно згаданих часописів, став часопис «*Стежі*».

У Мюнхені з квітня 1946 р. (7.IV) починає виходити тижневик Української Студентської Громади «*Студентські Вісті*». Своїм завданням ставить «бути активним студентським органом, нав'язуючи тісніші зв'язки рвучким потоком подій щоденного життя».

Авгзбурзька Студентська Громада починає видавати свій орган «*Студентська Думка*», що хоче бути «не тільки дзеркалом досягнень, змагань, бажань, але джерелом свіжої будуючої думки і дороговказом».

Таку ж саму назву («*Студентська Думка*») прийняв орган Української Студентської Громади при Українським Технічно-Господарським Інституті (УТГІ) в Регенсбурзі, сторінки якого присвячені організованому студентському життю громади. Разом з тим в розвитку видання введено тут окремі відділи, як «Наука і світогляд», де зустрічаємо праці професури (В. Петрова, Окиншевича та ін.), «Літературні спроби», «Розвага».

Богословсько-Педагогічна Академія видає «*Семинарійні Вісті*». Всі ці видання цикльостилового характеру.

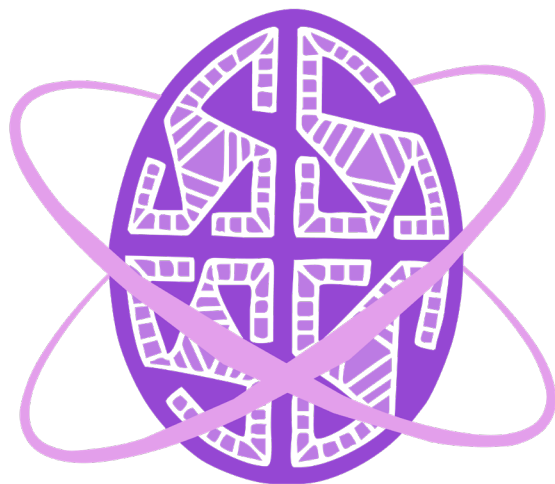
Так сьогодні добігає українська студентська преса свого столітнього ювілею.

Беручи свій початок від «*Самостійного Слова*» — мабуть в роках 1854–1856, коли в безпросвітну добу підняло воно свій голос у захист українського слова і культури, українська студентська преса пронесла свій стяг почесний до наших днів, дописавши на ньому ідею змагання за українську державність і соборність, культурне та державне всеукраїнство.

Редакція архівних текстів проф. М. Тимошика

РЕЦЕНЗІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

REVIEWS, PRESENTATIONS

Журнал «Українська культура» відроджено

Микола ТИМОШИК

д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтв

вул. Є. Коновальця, 36
01133, Київ, Україна

e-mail: nkin@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-7011-3022

© Тимошик М., 2020

Наприкінці року, що минає, побачив світ в оновленому вигляді журнал «Українська культура».

Подія непересічна. І для такого твердження є кілька аргументів.

Перший. Цей часопис можна віднести до не чисельної когорти тих українських періодичних видань, які, наперекір різним суспільно-політичним і економічним обставинам, виявилися довгожителами. Наступного року йому виповнюється 100 років.

Другий. Натепер це великоформатний повноколірний журнал із європейським рівнем верстання та поліграфічного відтворення, на сторінках якого висвітлюється широкий спектр проблем специфічної галузі, що формує, за словами Ліни Костенко, гуманітарну ауру нації.

Третій. «Українська Культура» — не просто головний український культурологічний часопис, а й видавничий дім із такою ж назвою, під крівлею якого об'єдналася жменька редакцій, які можна вважати невпкорені часом і владами, що за всіх часів для таких видань була хронічно не прихильною.

Назвемо для наших читачів ці українські видання, які, наперекір усьому, таки виходять у світ, невпинно і наполеглива стверджуючи українське в Україні та світі, об'єднуючи і розширюючи гурт небайдужих українців:

- «Культура і життя» — газета, заснована 1913 року Гнатом Хоткевичем;
- «Музика» — журнал, заснований 1923 року Музичним товариством ім. Миколи Леонтовича;
- «Пам'ятки України: національна спадщина» — журнал, заснований 1969 року Петром Троньком;
- «Кримська світлиця» — газета українців Криму, заснована 1992 року.

Що ж до самого свіжого числа «Української культури», то хочемо привернути увагу читачів до низки особливо відмітних матеріалів. Про феномен легендарного хіт-параду «Територія А», що був культовим для української молоді 90-х років минулого століття, у статті «Територія А із 90-х — назавжди» веде мову Марія Михайлова. Інтерв'ю Ліни Тесленко з онуком Максима Рильського з нагоди 125-річчя від дня народження класика української літератури наводить до проблеми родинних цінностей за умов глобалізації. У рубриці «Уроки минулого» представлений нарис Мико-

ли Тимошика «Шинок як культурний і діловий осередок українського села». Розповідям про видатні постаті, які стали справдешньою епохою в національній культурі, редакція часопису присвятила спеціальну рубрику «Видатна особистість». Цього разу тут, в оригінальній формі фотолітопису, присутній Іван Франко. З нагоди Всеукраїнського дня бібліотек надано платформу для Української бібліотечної асоціації, де йдеться про результати конкурсу «Краща бібліотека 2020 року». Цю ж тему продовжено в публікації Ніни Горбань «Як бібліотекарки з Прилук «перевтілилися» в образах героїнь відомих картин світових художників». Фотозамальовкою Тетяни Череп-Пероганич про оригінальну мисткиню Тетяну Король «Коли мистецтво повертає до життя» відкрита рубрика «Майстерня художниці». Журнал детально представляє здійснений у повному обсязі, уперше за 300 років, один із найцінніших скриптонімів української історії — «Літопис Самійла Величка». Історія однієї із найбільших східних українських діаспор показана через презентацію нового документального фільму режисерки Марини Ткачук «Три Івани». Немало відкриттів чекає на читача в публікаціях, розміщених під рубриками «Відверта розмова», «Культурна спадщина», «Думки вголос», «Мистецькі події», «Театр», «Проза», «Поезія», «Літературна критика», «Творча лабораторія», «Захоплення». Заголовним матеріалом цього числа є фоторозповідь про популярну українську співачку Оксану Пекун.

Редакція «Українського Інформаційного Простору» попросила творців згаданих вище часописів відповісти на запитання про особливості 2020 року для культурологічної журналістики та їхні наміри на рік наступний. Ось їхні відповіді:

**Головна редакторка журналу «Українська Культура»
Тетяна ЧЕРЕП-ПЕРОГАНИЧ**

Журнал «Українська Культура» продовжує виходити і знаходити свого читача, розповідаючи про цікаві події, знайомлячи з цікавими особистостями, аналізуючи минуле і сьогодні з думкою про завтрашній день. Адже від того, що ми робимо на цій землі сьогодні, залежить яким буде її (наше) завтра.

Українська культура не може мовчати, не може не захищати себе. Бо вона — це всі ми, українці. А наша сила — у слові, у виважених діях, у любові до всього рідного, українського, у розумі та вірі. І саме тому я вірю: все, що ми доносимо до співвітчизників через сторінки журналу, — це теж боротьба за нашу незалежність, за нашу ідентичність, за нашу свободу.

Цей рік — карантинний, непростий для кожного з нас і для вітчизняної культури в цілому. Але, попри все, життя триває, постійно наповнюється чимось новим. Народжуються нові проекти, книги, пісні... Засвічуються нові зірки, які прославляють Україну своїми талантами далеко за її межами. Бажаю нам не здаватися, не впадати у відчай, бути креативними, натхненними, а головне — здоровими!

Дякую всім, хто передплачує, купує журнал «Українська культура» і всім, хто працював разом зі мною над цим номером, особливо — Євгену Букету, Оксані Радущинській, Ліні Тесленко. Хай новий рік принесе тільки радості, тільки успіхи, тільки хороші новини!

**Директор ТОВ «Видавничий дім «Українська культура»
Євген БУКЕТ**

2020 рік для української культури був непростим. Становлення нової влади в державі помножене на пандемію коронавірусної хвороби найбільш вдарило, традиційно вже для останніх 30 років нашого буття, по сфері культури. Сотні проектів zostалися нереалізованими, десятки програм підтримки були згорнуті, українські діячі культури чи не найгостріше відчували на собі наслідки карантинних обмежень... Попри це, наше видавництво, завдяки підтримці насамперед передплатників, регулярно видавало газети «Культура і життя» та «Кримська світлиця», відродило журнал «Українська культура», продовжило видавати журнали «Пам'ятки України: національна спадщина» та «Музика»; також побачили світ кілька книжкових видань.

2021 рік зустрічаємо з оптимізмом, з оновленою командою, з потужною авторською і читацькою когортою. Для журналу «Українська культура» наступний рік — ювілейний. Йому виповнюється 100 років і 30 — від часу, коли він виходить із сучасною назвою.

Радію, що новий рік «Українська культура» зустрічає з новим творчим і креативним редактором — Тетяною Череп-Пероганич. Дякую всім передплатникам, хто вірив у нашу команду в непростий час реформування і закликаю й надалі активно підтримувати і словом, і ділом найповажніше культурологічне видання країни — журнал «Українська культура», яке буде вашим надійним дороговказом у непростих реаліях нинішнього часу. З роси і води!

Головний редактор газети «Кримська світлиця», член редколегії «Української Культури»

Андрій ШЕКУН

Кожен рік, коли виходить журнал «Українська культура», — це, насамперед, рік перемоги здорового глузду над прірвою безграмотності, культурного невігластва у сучасному вирі подій. І те, що журнал виходить, — це, насамперед, аргументація того, що є потреба, є доцільність, є українська культура.

Чи був цей рік складний? Сказати, що складний, — мало. Принципове є те, що важливий. Бо, в чергове, журнал із новими зусиллями творчих і наполегливих людей, відновився у 2020 році. І не просто відновився, а став якісно новим — і в контексті змісту, інформаційної насиченості, і щодо організації менеджменту, якості друкарських робіт. Все це в комплексі дає уявлення про завтрашній вже день. А завтра, — це вже сьогодні. Як кажуть, що посієш, — те й пожнеш.

Отож, не зволікаючи, без зайвих слів, без пафосу, закликаю здійснити рішучий крок на підтримку української футурологічної індустрії. Це буде найкращим вияв української національної ідентичності.

Наукове видання

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Науковий журнал
Число 2 (6) за рік 2020

Засновник і видавець —
Київський національний університет культури і мистецтв

Виходить із 2018 р.

Редагування та коректура	<i>Оксана Гарачковська</i>
Редакторка англomовних текстів	<i>Марина Антонівська</i>
Технічне редагування та комп'ютерна верстка	<i>Сергій Шашенко</i>

Підписано до друку 02.12.2020. Формат видання 70×100/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура PT Serif.
Ум-друк. арк. 18,5. Обл.-вид. арк. 19,5
Наклад 300 прим.
Зам. № 4533

Віддруковано з оригінал-макету на видавничо-поліграфічній базі КНУКіМ
м. Київ, вул. Чигоріна, 14.

Свідоцтво про внесення суб'єкта до державного реєстру видавців,
виготовників, розповсюджувачів видавничої про-
дукції серія ДК № 4776 від 09.10.2014